ΓΥΡΩ
ΑΠΟ ΤΑ ΠΟΤΕΙΔΕΑΤΙΚΑ

ΥΠΟ

Σ. ΠΕΛΕΚΙΔΗ

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

ΓΥΡΩ
ΑΠΟ ΤΑ ΠΟΤΕΙΔΕΑΤΙΚΑ

Τὰ δυό, ἴσως ὄχι τόσο σπουδαῖα ὅσο περίεργα γεγονότα, ποὺ ἀπὸ ἀρκετὸν καιρὸ ἤδη ἔχουν ἀναπτύξει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν τοῦ Θουκυδίδη[1] καὶ τώρα πρόκειται μέσα στὴ μικρὴ μελέτη ποὺ θ' ἀκολουθήσει, ν' ἀποσχολήσουν κι' ἐμᾶς, εἶναι : τὸ πρῶτο, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα μὲ τὶς δυὸ χιλιάδες στρατό, ποὺ στέλνεται ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν ἐπαναστατημένη Ποτείδαια γιὰ νὰ τὴν βοηθήσει καὶ ποὺ — χωρὶς νὰ μᾶς ἔχει εἰπωθεῖ οὔτε πότε ἀκριβῶς ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κόρινθο οὔτε ἂν πῆγε διὰ θαλάσσης ἢ διὰ ξηρᾶς — μᾶς παρουσιάζεται ξαφνικὰ τὴν τεσσαρακοστὴ ἡμέρα ὕστερ' ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας στὸν τόπο τοῦ προορισμοῦ του : τὸ ἄλλο, μέσα στὸ ἴδιο ἔτος κι' αὐτὸ καὶ σὰν συνέπεια τοῦ πρώτου, ἡ μετακίνηση τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια μέσον Βεροίας, ὅταν ἀκριβῶς οἱ τελευταῖοι ἐπρόκειτο ν' ἀρχίσουν τὶς ἐπιχειρήσεις των ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας καὶ τῶν ἄλλων ἐπαναστατῶν τῆς Χαλκιδικῆς.[2] Πρόκειται γιὰ δυὸ ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ ἐξελίσσονται μέσα στὸ 432 π. Χ. εὐθὺς μετὰ τὴν μεγάλη ναυμαχία τῶν Κερκυραίων καὶ τῶν Κορινθίων στὰ Σύβοτα καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ πολιόρκημα τῆς Ποτείδαιας.[3]

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ τὰ γεγονότα, τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Ποτείδαια, τὴν φαντάζονται συνήθως — σύμφωνα μὲ τὴν ἑρμηνεία καὶ τὴν διόρθωση ποὺ κάνει τοῦ Θουκυδίδη ὁ Ullrich[4] — πὼς γίνηκε διὰ ξηρᾶς, ὅπως ἀργότερα καὶ (424) τοῦ Βρασίδα, καὶ μὲ διάφορα πιθανὰ ἐπεισόδια στὸν δρόμο της[5] : Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄλλο, καὶ ἡ στρατιωτικὴ δηλαδὴ μετακίνηση τῶν Ἀθηναίων μὲ τὸ περίεργό της τὸ δρομολόγιο : Πύδνα — Βέροια — Ποτείδαια, ἡ κατάληξη τῆς

---

1 Θουκ. I, 60.

2 Θουκ. I, 61, 3 καὶ 4.

3 Θουκ. I, 56 — 62, 2.

4 Ullrich, Beiträge zur Kritik des Thukydides 3. Hamburg 1852 σ. 1-8.

5 Ullrich σ. 3 κέ. Πρβ. Classen — Steup, Thukydides I, 61, 1 (1919) καὶ Gomme, A historical Commentary on Thucydides. Oxford 1945. σ. 215.

σειρᾶς τῶν γεγονότων, ποὺ εἴπαμε, — κι' αὐτή, μ' ὅλο ποὺ τόσο ἔχει διερευνηθεῖ καὶ τόση συζήτηση ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ ἔχει ἀναπτυχτεῖ — ἀπὸ τὸν Grote κι' ἐδῶ — γύρω ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία της,[1] ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ ἀποτελεῖ ἕνα ὄχι πέρα πέρα ξεδιαλυμένο ζήτημα καὶ νὰ κινεῖ πάντοτε τὸ ἐνδιαφέρον τόσο τοῦ φιλολόγου ὅσο καὶ τοῦ ἱστορικοῦ γιὰ τὴν μελέτη καὶ τὴν διευκρίνηση του.

Στὴ μελέτη αὐτὴ ἐδῶ ὅπου ἐμένα μὲ ἔφερε καὶ κάποιο ἀρχαιολογικὸ κυρίως ἐνδιαφέρον, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν δυὸ ὡς ἄνω γεγονότων καὶ τῶν ζητημάτων ποὺ προκαλέσανε, δίνω μιὰ σύντομη ἔκθεση τοῦ ὅλου, ὅπου μέσα ἀνήκουν, ἤτοι ὁλόκληρης τῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων, ποὺ ἐξελίσσονται, ὅπως εἰπώθηκε, εὐθὺς μετὰ τὴν ναυμαχία στὰ Σύβοτα καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ πολιόρκημα τῆς Ποτείδαιας. Μιὰ ἀναψηλάφησή των μέσα στὸ πλαίσιο, ποὺ τὰ τοποθετοῦμε, δὲν θὰ ἦτανε ἄσκοπη καὶ θὰ μπόραγεν ἴσως, ἂν ὁπωσδήποτε καὶ τὰ νέα στοιχεῖα, ποὺ προσφέρονται ἀπὸ ἄλλες μας ἔρευνες, βοηθήσουν, νὰ τοποθετήσει κάτω ἀπὸ κάπως δυνατώτερο φῶς τὰ πράγματα καὶ νὰ συντελέσει στὴν καλύτερη κατανόησή των.

I. Τὰ πράγματα ὅπως μᾶς δίνουνται μέσα στὴν διήγηση τοῦ Θουκυδίδη ἔχουν ὡς ἑξῆς :

Εὐθὺς μετὰ τὴν μεγάλη ναυμαχία στὰ Σύβοτα, ὅπου οἱ Κερκυραῖοι χάρις στὴν βοήθεια τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου νικήσανε τοὺς Κορινθίους, ὁ πολιτικὸς ὁρίζοντας γενικὰ τῆς Ἑλλάδος παρουσιάζεται πολὺ πιὸ θολὸς ἀπὸ πρωτύτερα, καὶ τὸ θέατρο τῶν ἐχθροπραξιῶν ἀπὸ τὸ Ἰόνιο πέλαγος καὶ τοὺς τόπους τῆς κορινθιακῆς ἐπιρροῆς, ὅπου ἦτανε ὡς τότε, πρόκειται ξάφνου νὰ βρεθεῖ μετατοπισμένο τώρα στὸ Θερμαϊκὸ κόλπο καὶ τὴν Χαλκιδική, περιοχὴ τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας καὶ ἐπιρροῆς.

Ὅπως ἐκεῖ ἡ Κέρκυρα, μιὰν ἀποικία τῶν Κορινθίων, ἔτσι κι' ἐδῶ τώρα τὴν ἀφορμὴ νέων προστριβῶν μεταξὺ τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Ἀθηναίων πρόκειται νὰ τὴν δώσει ἡ Ποτείδαια, μιὰ παλαιὰ τῶν Κορινθίων ἀποικία κι' αὐτή, πάνω στὸν ἰσθμὸ τῆς Παλλήνης, καὶ σύμμαχος συγχρόνως, φόρου ὑποτελής, τῶν Ἀθηναίων : μιὰ πόλη αὐτὴ σ' ἀγαθὲς πάντα σχέσεις μὲ τὴν μητρόπολή της τὴν Κόρινθο, ὅπως ἄλλωστε τὸ δείχνει καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ἐπιδημιουργῶν, ποὺ τῆς στελνόντανε ἀπὸ κεῖ κάθε χρόνο ἀνέκαθεν, ἐνῷ μὲ τοὺς συμμάχους της τοὺς Ἀθηναίους ἀντιθέτως ὅπως τῆς ὁρίζανε τὸν φόρο,—ὁ φόρος της ἀπὸ 6 ταλ. γιὰ τὸ 434-433 καὶ 433-432 γίνεται 15 ταλ. (Gomme σ. 211)—δὲν φαινότανε νὰ εἶναι καὶ πολὺ εὐχαριστημένη.

---

[1] G. Grote, History of Greece VI, London 1849, σ. 95, Note 1. Πρβλ. Classen—Steup, Thukydides I 6. 428 Gomme, A historical Commentary σ. 215 κ. ἑ.

Τὴν Ποτείδαια αὐτὴ εἶχαν ὑπ' ὄψη τους οἱ Κορίνθιοι, ὅταν ὄχι πρὶν ἀπὸ πολὺν καιρό, προσπαθῶντας νὰ πείσουν τοὺς Ἀθηναίους νὰ μὴν δεχτοῦν στὴν συμμαχία των τὴν Κέρκυρα, τοὺς ὑπενθύμιζαν πὼς κι' ἐκεῖνοι εἶχαν δυσαρεστημένους συμμάχους,[1] καὶ ἔτσι σχεδὸν καὶ τοὺς ἀπειλοῦσαν τότε πὼς τὸ σχέδιο τῆς ἐκδίκησης ἐναντίον των, ἂν ἤθελαν δεχτεῖ τὴν Κέρκυρα, τὸ ἔχουν ἕτοιμο. Τώρα, μετὰ ἀπὸ τὴν μάχη στὰ Σύβοτα, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν στ' ἀλήθινά πιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ποὺ τὴν Κέρκυρα τὴν ἔχουν μιὰ φορὰ βοηθήσει καὶ τὴν ἔχουν ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν μητρόπολή της, οἱ Κορίνθιοι παρουσιάζονται ἀποφασισμένοι τὸ σχέδιό των ἐκεῖνο νὰ τὸ βάλουν εἰς ἐνέργεια καὶ ἐργάζονται φανερὰ καὶ μὲ ὅλες των τὶς δυνάμεις νὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τὴν συμμαχία τῶν Ἀθηναίων τὴν Ποτείδαια.

Τὸ ἴδιο σχέδιο κατὰ τῶν Ἀθηναίων σὲ μεγαλύτερη κλίμακα, ἤτοι ἕνα ἐπαναστάτημα τῆς Ποτείδαιας καὶ πολλῶν ἄλλων συμμάχων μαζὶ τῆς περιοχῆς ἐκείνης, ἐπιδιώκει καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας ὁ Β'., σύμμαχος καὶ φίλος πρωτύτερα τῶν Ἀθηναίων, τώρα ὅμως, ἀφ' ὅτου οἱ τελευταῖοι στὸν ἐμφύλιο ἀγῶνα γιὰ τὴν διαδοχὴ τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου συνταχτήκανε μὲ τὴν μερίδα τοῦ ἀδελφοῦ του Φιλίππου, ἐχθρός των.[2] Τώρα κι' αὐτός, προσπαθῶντας μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐξασφαλίσει συμμάχους κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, καὶ στὴν Σπάρτη στέλνει πρέσβεις του γιὰ συνεννόηση καὶ μὲ τοὺς Κορινθίους συνεννοημένος προωθεῖ τὸ κίνημα τῆς Ποτείδαιας καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς καὶ τοὺς Βοττιαίους, ἄλλους συμμάχους τῶν Ἀθηναίων στὴν Χαλκιδικὴ καὶ γείτονες τοῦ δικοῦ του κράτους, προσπαθεῖ μὲ λογῆς λογῆς ὑποσχέσεις νὰ τοὺς ξεσηκώσει ὅλους μαζὶ ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ τοὺς ἔχει μὲ τὸ μέρος του.[3]

Ἔτσι καὶ οἱ Κορίνθιοι καὶ ὁ Περδίκκας, ἀπὸ ἄλλες αἰτίες καὶ μὲ ἄλλες βλέψεις ὁ καθένας τους ἐχθροὶ τῶν Ἀθηναίων, συντονίζουν τὶς ἐχθρικές των ἐνέργειες ἐναντίον τοῦ κράτους ἐκείνων στὴν Χαλκιδική.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν μεριά, ποὺ νοιώθουν πολὺ καλὰ τὶς συνέπειες, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει γιὰ τὸ κράτος των μιὰ ἐπιτυχία τοῦ σχεδίου τῶν ἐχθρῶν των καὶ γι' αὐτὸ καὶ παρακολουθοῦν μὲ

---

[1] Πρβλ. Θουκ. I, 40, 6 (ὅπου ὁ Κορίνθιος ῥήτωρ λέγει στοὺς Ἀθηναίους) «*εἰ γὰρ τοὺς κακόν τι δρῶντας δεχόμενοι τιμωρήσετε, φανεῖται καὶ ἃ τῶν ὑμετέρων οὐκ ἐλάσσω ἡμῖν πρόσεισιν, καὶ τὸν νόμον ἐφ' ὑμῖν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ἐφ' ἡμῖν θήσετε*» καὶ τὸν σχολιαστὴν (Scholia in Thucydidem. Edid. C. Hude σ. 40): «*ἃ τῶν ὑμετέρων: αἰνίττεται Ποτείδαιαν· καὶ τὸν νόμον ἐφ' ὑμῖν αὐτοῖς μᾶλλον: πολλοί, φησίν, εἰσὶ φόρου ὑποτελεῖς παρ' ὑμῖν, οἵτινες πολλάκις μελετῶσιν ἀπόστασιν· καὶ εἰ δέξεσθε Κερκυραίους τούσδε καὶ κοινὸν τοῦτον ποιήσετε νόμον, ὁρᾶτε μὴ ἑαυτοὺς λανθάνετε βλάπτοντες. Φοβεῖ δὲ αὐτοὺς τὸ δέξασθαι (ἐνν: τοὺς ἀφισταμένους) νόμιον καλῶν.*»

[2] Θουκ. I, 57, 2-4.

[3] Θουκ. I, 57, 5.

ἄγρυπνο κι' ἀνήσυχο μάτι ὅλες ἐκείνων τὶς κινήσεις, δὲν ἀργοῦν νὰ ἀντιδράσουν μὲ τὸν πιὸ ἀποφασιστικὸ τρόπο :

«Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Κερκύρᾳ ναυμαχίαν»[1] ἤτοι εὐθὺς μετὰ τὴν τακτοποίηση τῶν ὑποθέσεών των στὸ Ἰόνιο καὶ χωρὶς νὰ λάβουν πολὺ ὑπ' ὄψη των πὼς βρισκόντουσαν σ' ἐμπόλεμη κατάσταση καὶ μὲ τὸν Περδίκκα, διατάζουν ξαφνικὰ καὶ χωρὶς καμμιὰν ἄλλη διατύπωση τὴν Ποτείδαια, τὴν καὶ ἄλλως, ὅπως εἴπαμε, ὕποπτη σύμμαχό των, τώρα δὲ καὶ φανερὴ βάση ὅλων τῶν ἐναντίον τους ἐχθρικῶν ἐνεργειῶν, — τὴν διατάζουν «νὰ κρημνίσει τὸ πρὸς τὸ μέρος τῆς Παλλήνης (=τὸ νότιο) τεῖχός της, νὰ δώσει ὁμήρους, νὰ ἀπομακρύνει τοὺς ἐπιδημιουργοὺς ἐκείνης τῆς χρονιᾶς καὶ νὰ πάψει τοῦ λοιποῦ νὰ δέχεται τοὺς ἄρχοντές της αὐτοὺς ἀπὸ τὴν Κόρινθο.[2]» Καὶ ὅπως ἦτανε ἕτοιμη νὰ πλεύσει ἐναντίον τῆς χώρας τοῦ Περδίκκα μιὰ στρατιωτικὴ δύναμη ἀπὸ τριάντα πλοῖα μὲ χίλιους ὁπλῖτες καὶ μὲ στρατηγοὺς τὸν Ἀρχέστρατο, τὸν γυιὸ τοῦ Λυκομήδη, καὶ τέσσερες ἄλλους, ἀναθέτουν στοὺς στρατηγοὺς τῆς δύναμης αὐτῆς ἐπὶ πλέον νὰ ἐπιβάλουν καὶ τοὺς ὅρους τοῦ τελεσιγράφου των στὴν Ποτείδαια καὶ νὰ ἔχουν ἐπίσης καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων πόλεων τῆς περιοχῆς τὴν ἐπιτήρηση, μὴ τυχὸν καὶ ἀποστατήσουν.[3]

Ἔτσι μὲ τὰ δραστικὰ μέτρα ποὺ παίρνουν τώρα οἱ Ἀθηναῖοι ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας, ἀρχίζει πιὰ ἡ μετέωρη κατάσταση καὶ στὴν Χαλκιδικὴ νὰ προχωρεῖ σὲ κάποια λύση :

58. «Οἱ Ποτειδεᾶτες μόλις πήρανε τὸ τελεσίγραφο τῶν Ἀθηναίων» — ἀπὸ δῶ καὶ μπρός, δίνω τὸν ἴδιο τὸν Θουκυδίδη σὲ μετάφραση — «*ἀπὸ τὴν μιὰ τὴν μεριὰ στείλανε πρέσβεις των στοὺς Ἀθηναίους, μήπως μπορέσουν καὶ τοὺς μεταπείσουν, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν μεριὰ ὅμως πήγανε μαζὶ μὲ τοὺς Κορινθίους καὶ στὴν Λακεδαίμονα, γιὰ νὰ προετοιμάσουν καὶ νὰ ἔχουν, ἂν οἱ πρέσβεις των στὴν Ἀθήνα ἀποτύχουν, κάποια βοήθεια τοὐλάχιστον ἀπὸ κεῖ. Ὅταν ὅμως ὕστερα κι' ἀπ' ὅλες τὶς ἐνέργειές των, ποὺ τόσο βασταξανε, δὲν κατόρθωσαν νὰ ἔχουν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα κανένα εὐνοϊκὸ ἀποτέλεσμα παρὰ ἀντιθέτως τὰ τριάντα πλοῖα, ποὺ πλέανε ἐναντίον τῆς Μακεδονίας, πλέανε καὶ ἐναντίον τους ἐπίσης, καὶ μόνο οἱ ἄρχοντες τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς δώκανε τὴν ὑπόσχεση, πὼς, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας, θὰ εἰσβάλουν κι' αὐτοὶ στὴν Ἀττική, τότε πιὰ νομίσανε πὼς ἦλθεν ἡ κατάλληλη στιγμὴ καὶ ἀποστατοῦν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μαζὶ μὲ τοὺς Χαλκιδεῖς καὶ τοὺς Βοττιαίους, ἀφοῦ κλείσανε μ' αὐτούς, ὅπως τοὺς συμβούλευεν ὁ Περδίκκας, καὶ συμμαχία. (2) Ἐκτὸς τούτου ὁ ἴδιος ὁ Περδίκκας τώρα πείθει τοὺς Χαλκιδεῖς νὰ κατεδαφίσουν καὶ ἐγκαταλείψουν τὶς παραθαλάσσιές των πόλεις καὶ νὰ μετοικήσουν ὑψηλότερα, στὴν Ὄλυνθο, καὶ ἔτσι μὲ τὸν συνοικισμό τους αὐτὸν ἐκεῖ νὰ φτιά-*

[1] I, 57, 1. [2] I, 56, 2. [3] 1, 57, 6.

τουν ἀπὸ τὴν Ὄλυνθο μιὰν ἰσχυρὴ πόλη. Καὶ σ' ὅσους ἐγκαταλείψανε τὶς πόλεις, σ' αὐτοὺς ἔδωσεν ἕνα κομμάτι τῆς χώρας του κοντὰ στὴν λίμνη Βόλβη, νὰ τὸ καλλιεργοῦν καὶ νὰ τὸ ἐκμεταλλεύονται, ὅσον καιρὸ ἤθελε κρατήσει ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Ἀθηναίων.

59. «Ἔτσι, ἐνῷ οἱ Χαλκιδεῖς τῶν παραλίων μετοικούσανε στὰ μεσόγεια κατεδυρίζοντας τὶς πόλεις των καὶ ἑτοιμάζονταν γιὰ τὸν πόλεμο, φτάνουν καὶ τὰ τριάντα πλοῖα τῶν Ἀθηναίων στὴν Χαλκιδικὴ καὶ βρίσκουν τὴν Ποτείδαια καὶ τὰ ἄλλα μέρη νὰ ἔχουν ἀποστατήσει ἤδη. (2) Καὶ ἐπειδὴ οἱ στρατηγοί τους νομίσανε, πὼς δὲν τοὺς ἦτανε δυνατὸ μὲ μόνο τὴ δύναμη, ποὺ εἶχαν, νὰ κάνουν πόλεμο καὶ μὲ τὸν Περδίκκα καὶ μὲ τοὺς ἐπαναστάτες συγχρόνως, σηκώνονται ἀπὸ κεῖ καὶ πᾶνε στὴ Μακεδονία, γιὰ ὅπου κι' ἀπὸ τὴν ἀρχὴ προορίζονταν, κι' ἀφοῦ πῆραν ἐκεῖ θέσεις πλάγι στὸν Φίλιππο καὶ τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ Ἀέρδα, ποὺ εἶχανε κατεβεῖ μὲ στρατὸ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό, ἀρχινήσανε τὸν πόλεμο.

60. «Καὶ σ' αὐτὸ τὸ μεταξὺ οἱ Κορίνθιοι, ἐνῷ ἡ Ποτείδαια ἔχει ἤδη ἀποστατήσει καὶ τὰ Ἀθηναϊκὰ πλοῖα βρίσκονται στὰ μακεδονικὰ νερά, γεμάτοι γιὰ τὴν τύχη τῆς Ποτείδαιας καὶ παίρνοντας ἐκείνης τὸν κίνδυνο καὶ γιὰ δικό τους κίνδυνο, στέλνουν ἐθελοντές των ἀπὸ τὴν Κόρινθο κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη Πελοπόννησο μισθοφόρους, ἐν συνόλῳ χιλίους ἑξακοσίους ὁπλῖτες καὶ τετρακοσίους ψιλούς, (2) μὲ στρατηγὸ τὸν Ἀριστέα, τὸν γυιὸ τοῦ Ἀδείμαντου, πρόσωπο δημοτικώτατο καὶ στὴν Κόρινθο—οἱ περισσότεροι ἀπὸ τὴν Κόρινθο στρατιῶτες ἀπὸ ἀγάπη καὶ ἐκτίμηση αὐτοῦ πῆρανε μέρος ὡς ἐθελοντὲς στὴν ἐκστρατεία—καὶ στὴν Ποτείδαια. (3) Καὶ φτάνουν τὴν τεσσαρακοστὴ μέρα, ἀφ' ὅτου ἀποστάτησε ἡ Ποτείδαια, στὴν Χαλκιδικήν.

61. «Ἀλλὰ ἤρθε καὶ στοὺς Ἀθηναίους ἀμέσως ἡ εἴδηση γιὰ τὶς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς πὼς ἀποστατήσανε, καὶ στέλνουν κι' αὐτοί, μόλις μάθανε πὼς εἶχε φτάσει καὶ βρισκόνταν ἐκεῖ (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες) καὶ τοῦ Ἀριστέα ὁ στρατός,—στέλνουν δυὸ χιλιάδες ὁπλῖτες των μὲ στρατηγοὺς τὸν Καλλία, τὸν γυιὸ τοῦ Καλλιάδη, καὶ τέσσερες ἄλλους. (2) Καὶ οἱ νέες αὐτὲς δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων ἔρχονται πρῶτα στὴν Μακεδονία καὶ βρίσκουν τοὺς χίλιους, ποὺ εἶχανε ρθεῖ πρωτύτερα, νὰ ἔχουνε πάρει τὴν Θέρμη καὶ νὰ πολιορκοῦνε τὴν Πύδνα, (3) καὶ στρατοπεδεύοντας δίπλα σὲ κείνους συνεχίσανε μαζὶ μ' αὐτοὺς γιὰ ἕνα διάστημα τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας. ἔπειτα ὅμως, ἀφοῦ κλείσανε μιὰ συνθήκη καὶ συμμαχία ἀνάγκης μὲ τὸν Περδίκκα, γιατὶ τοὺς ἀνάγκαζε νὰ σπεύδουν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς ποὺ εἶχε κατορθώσει μὲ τὴν μεγάλη ταχύτητα καὶ δεξιότητά του νὰ τοὺς ξεπεράσει καὶ νὰ φτάσει ἐκεῖ πρῶτος, σηκώνονται καὶ φεύγουν ἀπὸ τὴν Μακεδονία (4) καὶ ἀφοῦ φτάσανε στὴ Βέροια κι' ἀπὸ κεῖ (προχωρήσανε) ἐναντίον τῆς Στρέψας καὶ δοκιμάσανε νὰ πάρουν τὴν θέση αὐτὴ ἀλλὰ ἀποτύχανε, ἀρχίσανε νὰ προχωροῦν διὰ ξηρᾶς (τώρα) πρὸς τὴν Ποτείδαια μὲ τρεῖς χιλιάδες

δικούς των ὁπλῖτες, μὲ πολλοὺς ἐκτὸς τούτων συμμάχους των καὶ μὲ ἑξακόσιους Μακεδόνες ἱππεῖς ποὺ τοὺς ὁδηγοῦσε ὁ Φίλιππος κι' ὁ Παυσανίας, ἐνῷ συγχρόνως παραπλέανε καὶ ἑβδομήκοντα πλοῖα πρὸς τὴν ἴδια διεύθυνση. (5) Καὶ προχωροῦντας μὲ συχνοὺς σταθμοὺς φτάσανε ὕστερα ἀπὸ δυὸ μέρες στὴν Γίγωνο ὅπου καὶ στρατοπεδεύσανε,»

62. «ἐνῷ οἱ Ποτειδεᾶτες καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, ποὺ ὁδηγοῦσε ὁ Ἀριστέας, εἶχανε στήσει τὸ στρατόπεδό των καὶ τοὺς περιμένανε πάνω στὸν ἰσθμό, πρὸς τὸ μέρος τῆς Ὀλύνθου, καὶ ἐκεῖ ἔξω ἀπὸ τὴν Ποτείδαια, εἶχανε ἐγκαταστήσει καὶ ἀγορὰ γιὰ τοὺς στρατιῶτές των κ.τ.λ.».

Ἡ ὡς ἄνω διήγηση τοῦ Θουκυδίδη, ὅπως μέσα σ' αὐτὴ παρατάσσονται τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο πάνω σ' εὐθεῖα γραμμὴ τὰ γεγονότα καί, παίρνοντας κυρίως ἀπ' αὐτή των τὴν διαδοχικὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θέση τὸν ἱστορικό των εἰρμό, μᾶς παρουσιάζουν τὸν Ποτειδεατικὸ πόλεμο σὰν κάποια ἀναγκαία συνέπεια τῶν Κερκυραϊκῶν, μᾶς δίνει στὶς γενικές της γραμμὲς τὸν σύνδεσμον αὐτὸν τῶν Κερκυραϊκῶν καὶ τῶν Ποτειδεατικῶν, τῶν δύο «*ἐς τὸ φανερὸν αἰτιῶν*»[1] τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, σὰν ἕνα ὅλο ἀρκετὰ ὡραῖα ἀποστρογγυλωμένο καὶ εὐσύνοπτο.

Πῶς μ' ὅλ' αὐτὸ ὅμως δὲν ἀποκλείεται, ὅπως ἄλλοῦ ἔτσι κι' ἐδῶ, νὰ ἀποσιωπῶνται ἐδῶ κι' ἐκεῖ κατὰ τὴν περιγραφὴ τῶν γεγονότων λεπτομέρειες,—πρᾶγμα ποὺ καὶ ἄλλως γιὰ τὸ σύντομο καὶ πυκνὸ ὕφος τοῦ συγγραφέα μας εἶναι κάτι αὐτονόητο,—καὶ ἔτσι νὰ προκύπτουν στὴν διήγηση μέσα ἀοριστίες καὶ ἀσάφειες μεγαλύτερης ἢ μικρότερης σημασίας, ποὺ ἡ ἑρμηνεία τους ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπιβάλλεται, ἔστω κι' ἂν πολλὲς φορὲς γίνεται αἰτία μεγαλύτερων περιπλοκῶν καὶ δυσκολιῶν, αὐτὸ μᾶς τὸ δείχνουν τὰ πράγματα.

Ἔτσι προκειμένου γιὰ τὶς δυὸ χιλιάδες στρατιῶτες ἀπὸ τὴν Κόρινθο καὶ τὴν ἄλλη Πελοπόννησο, ποὺ μόλις ἤρθε στὴν Κόρινθο ἡ εἴδηση πὼς ἀποστάτησεν ἡ Ποτείδαια, σπεύσανε μαζὶ μὲ τὸν στρατηγό τους τὸν Ἀριστέα στὴν ἐπαναστατημένη Χαλκιδικὴ γιὰ νὰ τὴν βοηθήσουν,—γι' αὐτοὺς δὲν ἀναφέρεται μέσα στὴν διήγησή μας, (Κεφ. 60) οὔτε ὁ δρόμος ποὺ ἀκολουθήσανε, ἂν πήγανε λ. χ. διὰ θαλάσσης ἢ διὰ ξηρᾶς, οὔτε ἄλλο τίποτε σχετικὸ μὲ τὴν ἐκστρατεία τους μᾶς δίνεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ξηρὴ πληροφορία πὼς «*τὴν τεσσαρακοστὴ μέρα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποστάτηση τῆς Ποτείδαιας βρισκόντουσαν στὴν Χαλκιδική*».

Ὁ Ullrich, ποὺ φαίνεται νὰ ἐνδιαφέρθηκε ἀπὸ τοὺς πρώτους γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, τὸ ἐξετάζει ὅπως θὰ δοῦμε, ὄχι καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ σχετίζοντάς το κυρίως μὲ ἕνα ἄλλο ζήτημα, τὸ ἑξῆς, ἂν δηλαδὴ τοὺς τρεῖς χιλιάδες ὁπλῖτες καὶ τὰ σαράντα πλοῖα μὲ τὸν στρατηγό τους τὸν Καλλία

---

1 I, 23, 6.

πού στείλανε οἱ Ἀθηναῖοι στὴν Χαλκιδική, ὅταν τοὺς ἤρθε ἡ εἴδηση πὼς ἀποστάτησε ἡ Ποτείδαια,—ἂν τοὺς στείλανε ἀμέσως μόλις τοὺς ἤρθε ἡ εἴδηση αὐτή, ὅπως κάνανε ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν μεριὰ μὲ τὴν δική τους ἀποστολὴ οἱ Κορίνθιοι, ἢ ἀργοπορῶντας καὶ μονάχα ὅταν μάθανε πὼς ὁ στρατὸς τοῦ Ἀριστέα εἶχε φτάσει καὶ βρισκότανε ἤδη στὴν Χαλκιδική.[1]

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ μὲ τὸν Καλλία κατὰ τῆς Χαλκιδικῆς ὁ Θουκυδίδης (Κεφ. 61, 1) λέγει καθαρά:

«Ἦλθε δὲ καὶ τοῖς Ἀθηναίοις εὐθὺς ἡ ἀγγελία τῶν πόλεων ὅτι ἀφεστᾶσι, καὶ πέμπουσιν ὡς ἤσθοντο καὶ τοὺς μετὰ τοῦ Ἀριστέως ἐπιπαρόντας, δισχιλίους ἑαυτῶν ὁπλίτας καὶ τεσσαράκοντα ναῦς πρὸς τὰ ἀφεστῶτα καὶ Καλλίαν τὸν Καλλιάδου πέμπτον αὐτὸν στρατηγόν.»

ἤτοι

«Ἦλθε δὲ καὶ στοὺς Ἀθηναίους ἀμέσως ἡ εἴδηση γιὰ τὶς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς πὼς ἀποστατήσανε, καὶ τότε στέλνουν κι' αὐτοί, ὅταν μάθανε πὼς εἶχε φτάσει καὶ βρισκόντανε ἐκεῖ ἐπὶ τόπου (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες) καὶ τοῦ Ἀριστέα ὁ στρατός,[1] —στέλνουν κι' αὐτοὶ δυὸ χιλιάδες ὁπλῖτες των καὶ σαράντα πλοῖα μὲ στρατηγοὺς τὸν Καλλία καὶ τέσσερες ἄλλους»,

ἑπομένως προϋποθέτει πὼς τὶς νέες δυνάμεις των μὲ τὸν Καλλία τὶς στείλανε οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ὁ στρατὸς τοῦ Ἀριστέα εἶχε ἤδη φτάσει καὶ βρισκότανε στὴν Χαλκιδική, ἤτοι σαράντα μέρες τὸ ἐλάχιστο μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποστασία τῆς Ποτείδαιας (Κεφ. 60, 2).

Ἀλλὰ ὁ Ullrich ἐδῶ δυσκολεύεται νὰ φανταστεῖ πὼς θὰ μπόραγαν ποτὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν θὰ τοὺς ἐρχότανε ἡ εἴδηση γιὰ τὴν ἀποστάτηση τῆς Ποτείδαιας, νὰ μὴν στείλουν ἀμέσως κάποια δύναμη ἐναντίον τους: πὼς θ' ἄφηναν δηλαδὴ νὰ περάσει πρῶτα ἕνα ὁλόκληρο σαρανταήμερο χωρὶς καμμιὰν ἐνέργειά των καὶ πὼς μόνο, ὅταν θὰ μαθαίνανε πὼς οἱ Κορίνθιοι εἶχανε ἤδη στείλει τὸν Ἀριστέα μὲ στρατὸ ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ πὼς ἡ βοήθειά των αὐτὴ βρισκότανε στὴν Χαλκιδική—πὼς μόνο τότε θὰ στέλνανε κι' αὐτοὶ τὶς δυὸ χιλιάδες ὁπλῖτες των καὶ σαράντα πλοῖα μὲ τὸν στρατηγὸ Καλλία: πὼς ἐπὶ πλέον οἱ νέες των δυνάμεις αὐτὲς οἱ τόσο ἀργοπορημένες, ὅταν ἐπὶ τέλους θὰ στερνόντανε, δὲν θὰ στερνόντανε κατ' εὐθεῖαν στὴν Χαλκιδική, παρὰ θὰ πηγαίνανε πρῶτα στὴν Πύδνα, ὅπου βρισκότανε ἀπὸ προτύτερα ἕνας ἄλλος ἀθηναϊκὸς στρατὸς καὶ πολιορκοῦσε τὴν πόλη αὐτή, θὰ μετείχανε κι' αὐτοὶ γιὰ λίγο στὴν πολιορκία της, καὶ μόνο ὕστερα κι' ἀπ' αὐτό, ὅταν θὰ «κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρελήλυθώς», θὰ μετακινούντανε ὅλοι μαζὶ ἐπὶ τέλους πρὸς τὴν Χαλκιδικήν!

---

[1] Beiträge zur Kritik des Thucydides 3. Hamburg 1852 σ. 1-8.

Δυσκολεύεται μὲ ἄλλα λόγια νὰ πιστέψει πὼς μπορεῖ ἡ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη, ὅπως μᾶς δίνει μὲ τόσο λίγη λογικὴ μέσα της τὴν πορεία τῶν γεγονότων,—πὼς μπορεῖ νὰ εἶναι ἐν τάξει καὶ πιστεύει ἀντίθετα πὼς ἡ μόνη λογικὴ πορεία τῶν γεγονότων στὴν προκειμένη μας περίπτωση θὰ ἤτανε, μόλις θὰ παίρνανε οἱ Ἀθηναῖοι τὴν εἴδηση πὼς ἀποστάτησεν ἡ Ποτείδαια, νὰ σπεύσουν ἀμέσως ἐναντίον της: καὶ ἐπειδὴ τὸ *ἐπιπαρόντας* ἀκριβῶς τῆς διήγησής μας ὄχι μόνο μὲ τὴν ὡς ἄνω μόνη λογικὴ πορεία τῶν γεγονότων δὲν συμφωνεῖ παρὰ καὶ μὲ τὸ παρακάτω: *καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρελήλυθὼς* φαίνεται νὰ βρίσκεται σὲ ἀντιφατικὴ σχέση,[2] γι' αὐτὸ τὸ διορθώνει εἰς *ἐπιπαριόντας* καὶ ἔτσι δίνει στὴν διήγηση την μορφή:

«Ἦρθε δὲ καὶ στοὺς Ἀθηναίους ἀμέσως ἡ εἴδηση γιὰ τὶς πόλεις (τῆς Χαλκιδικῆς) πὼς ἀποστατήσανε, καὶ στέλνουν κι' αὐτοί, μόλις μάθανε, πὼς κι' ὁ στρατὸς τοῦ Ἀριστέα πρὸς τούτοις τραβοῦσε γιὰ κεῖ,—στέλνουν, κι' αὐτοὶ δυὸ χιλιάδες ὁπλῖτες των καὶ σαράντα πλοῖα μὲ στρατηγοὺς τὸν Καλλία καὶ τέσσερες ἄλλους πρὸς τὰ ἐπαναστατημένα μέρη».

Σύμφωνα μὲ τὸ νόημα, ποὺ δίνει ἡ διόρθωση αὐτὴ τοῦ κειμένου, οἱ Ἀθηναῖοι στέλνουν τὶς νέες των δυνάμεις μὲ τὸν στρατηγὸ Καλλία σιὰ ἐπαναστατημένα μέρη, μόλις μάθανε γιὰ τὸν στρατὸ τοῦ Ἀριστέα ἤτοι γιὰ τὴν βοήθεια ποὺ στείλανε οἱ Κορίνθιοι στοὺς ἐπαναστάτες, πὼς εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὴν Κόρινθο καὶ βρισκότανε πάνω στὸν δρόμο της πρὸς τὴν Χαλκιδική, ἑπομένως μέσα στὸ σαραντάμερο, ποὺ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὴν ἀποστάτηση τῆς Ποτείδαιας ὡς τὴν ἄφιξη τοῦ Ἀριστέα στὴν Χαλκιδική, καὶ ὄχι ὕστερ' ἀπ' αὐτό, ὅπως προϋποθέτει ἡ γραφὴ τοῦ κειμένου μὲ τὸ *ἐπιπαρόντας*. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ μὲ τὴν διόρθωση φεύγει ἀπὸ τὴν μέση, ὅπως νομίζει ὁ Ullrich, καὶ ἡ ἀντιφατικὴ σχέση, ποὺ ὑπῆρχε μὲ τὴν ἄλλη ἐκδοχὴ πρωτύτερα, μεταξὺ τοῦ *ἐπιπαρόντας* καὶ τοῦ *παρελήλυθὼς*: τώρα μὲ τὸ *ἐπιπαριόντας* πρέπει νὰ σημαίνεται ἕνα δὲν ξαίρουμε πόσο προχεχωρημένο στάδιο τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀριστέα, μὲ τὸ *παρελήλυθὼς* δὲ τὸ τελευταῖό της τὸ στάδιο ἢ τὸ τέρμα.

Ὡς πρὸς τὸ ἄλλο τὸ ζήτημα, ἂν οἱ δυὸ χιλιάδες στρατιῶτες τοῦ Ἀρι-

---

1 Ἔτσι ἑρμηνεύεται συνήθως τὸ ἐπιπαρόντες: praeterea adesse, eo praeterea advenisse.

2 Ὁ Ullrich ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸν τὸν πραγματικὸ λόγο, ὅπου ἐπάνω στήριξε τὴν διόρθωσή του, παρατηρεῖ καὶ τὰ ἑξῆς: α) ὅτι τὸ *ἐπιπαρόντας* εἶναι μιὰ λ. γενικὰ σπάνια καὶ στὸ Θουκυδίδη δὲν τὸ συναντοῦμε παρὰ σ' αὐτὸ μας ἐδῶ τὸ χωριὸ μόνο, β) ὅτι γενικὰ συγχέεται ἀπὸ τοὺς ἀντιγραφεῖς μὲ τὸ *ἐπιπαριόντας* καὶ γ) ὅτι παρ' ὅλα ταῦτα καὶ ἀπὸ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς κώδικες τοῦ Θουκυδίδη βεβαιώνεται καὶ ἡ μετάφραση τοῦ Laurentius Valla τὸ προϋποθέτει (=qui ut cognoverunt etiam alios cum Aristeo accessisse).

στέα ἀπὸ τὴν Κόρινθο πήγανε στὴν Ποτείδαια διὰ θαλάσσης ἢ διὰ ξηρᾶς, ἐνδείξεις μέσα στὴν ἔκθεση τοῦ Θουκυδίδη, ὅπως βλέπει κανείς, δὲν ὑπάρχουν. Οἱ ἐκφράσεις οἱ σχετικὲς μὲ τὶς κινήσεις των : *πέμπουσιν, ξυνέσποντο, ἀφικνοῦνται. (ἐπιπαριόντας), καὶ παρελήλυθὼς* εἶναι γενικὰ δηλωτικὲς κινήσεων τόσο διὰ τῆς ξηρᾶς ὅσο καὶ διὰ τῆς θαλάσσης, ὁ δὲ Ullrich τὴν εἰκασία του πὼς ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα ἔγινε διὰ ξηρᾶς, τὴν στηρίζει

α) στὴν προσθήκη τοῦ ἱστορικοῦ μας (Κεφ. 62, 2) : *καὶ φτάνουν τὴν τεσσαρακοστὴ μέρα, ἀφ' ὅτου ἀποστάτησεν ἡ Ποτείδαια στὴν Χαλκιδική*, ἀπὸ ὅπου πιστεύει πὼς ἔχει τὴν διάρκεια τῆς ἐκστρατείας. Ἕνα σαρανταήμερο, κατὰ τὴν γνώμη του, μονάχα ὡς διάρκεια μιᾶς ἐκστρατείας διὰ ξηρᾶς μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ, ἐνῷ γιὰ ἕνα ταξίδι στρατοῦ μὲ πλοῖα ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Χαλκιδικὴ κατὰ τοὺς πρόχειρους ὑπολογισμούς του καὶ δέκα μέρες θὰ ἦτανε ὑπεραρκετές.

β) στὸν λόγο τῆς ξαφνικῆς ἀπόφασης τῶν Ἀθηναίων νὰ μετακινηθοῦν μὲ ὅλο των τὸν στρατὸ καὶ τὸν στόλο ἀπὸ τὴν Πύδνα καὶ νὰ πᾶνε στὴν Ποτείδαια (Κεφ. 61, 3) : *«ὡς κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρελήλυθώς»*, ἑρμηνεύοντάς τον ἐλεύθερα : «γιατὶ τοὺς ἔκανε νὰ βιάζονται ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστέας ποὺ εἶχε περάσει στὴν Ποτείδαια (παίρνοντας ἕνα δρόμο, ὅπως πρέπει νὰ δεχτοῦμε, δυτικὰ τῆς Πύδνας καὶ προχωρῶντας παράλληλα ἀλλὰ κάπως μακρυὰ ἀπὸ τὴν παραλία)», καὶ

γ) σὰν γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὸν ἱστορικό μας γι' αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἐπιχείρηση δὲν ἀναφέρονται καθόλου πλοῖα.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὴν ἐκστρατεία αὐτὴν ἐδῶ τοῦ Ἀριστέα (μὲ τὸν τόσο ἀόριστο καὶ ἀσαφῆ της χαρακτῆρα) τὴν διακρίνει ὁ Ullrich ἀπὸ ἄλλες ἐκστρατείες διὰ ξηρᾶς, ὅπως ἀπὸ μιὰ ἄλλη λ. χ. τῶν Κορινθίων ἐπίσης ὅταν στέλνουν βοήθειά των στὴν Ἐπίδαμνο κατὰ τῶν Κερκυραίων,[1] γιὰ τὴν ὁποία ἐξηγεῖται καὶ γιατὶ ἔγινε πεζῇ, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν γνωστὴ ἐκστρατεία ἀργότερα τοῦ Βρασίδα,[2] ποὺ ἐξιστορεῖται μαζὶ μὲ τὰ τόσα της περιστατικὰ καὶ γεγονότα, ποὺ τὴν συνοδεύουν.

Ὡς τὴν Πύδνα, ἀπ' ὅπου σύμφωνα μὲ τὴν αὐθαίρετη ἑρμηνεία τῆς λ. *παρελήλυθώς*, ποὺ εἴδαμε, περνᾷ ὁ Ἀριστέας διὰ ξηρᾶς στὴν Ποτείδαια, πρέπει νὰ ἔφτασε ἀκολουθῶντας τὸ δρομολόγιο, ποὺ πῆρε ἀργότερα (424 π. χ.) ὁ Βρασίδας (4, 78) ἐρχόμενος στὴν Χαλκιδική : (Κορινθιακός), Ἡράκλεια Τραχῖνος, Μελίτεια Ἀχαΐας, Φάρσαλος Θεσσαλίας, Περραιβία, Λίον (Πύδνα). Τὸ δρομολόγιο αὐτό, καὶ προπάντων ἀπὸ τὴν Πύδνα ὡς τὴν Ποτείδαια, προσπαθοῦν ὅσοι ὕστερα ἀπὸ τὸν Ullrich ἀκολουθοῦνε τὶς

---

1. 1, 26, 2 : *Οἱ Κορίνθιοι ἔπεμπον εἰς τὴν Ἐπίδαμνον ἄραντες τὴν ὠφελίαν . . . . Ἐπορεύθησαν δὲ πεζῇ ἐς Ἀπολλωνίαν, Κορινθίων οὖσαν ἀποικίαν, δέει τῶν Κερκυραίων μὴ κωλύωνται ὑπ' αὐτῶν κατὰ θάλασσαν περαιούμενοι.*

2. IV, 78 κ. ἑ.

γνῶμες του—κι' αὐτοὶ εἶναι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἑρμηνευτὲς τοῦ Θουκυδίδη,—προσπαθοῦν νὰ τὸ ζωντανέψουν προσδιορίζοντας μὲ περισσότερη ἀκρίβεια τοὺς σταθμοὺς τοῦ Ἀριστέα καὶ συμπληρώνοντας καὶ τὰ γεγονότα, ποὺ ἤτανε δυνατὸν νὰ συμβαίνουν ἀτ' ὅπου περνοῦσε.

Ὁ Gomme, ἕνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἑρμηνευτὲς τοῦ Θουκιδίδη,[1] νομίζει πὼς ὁ Ἀριστέας, φτάνοντας κατὰ τὸ δρομολόγιο ποὺ εἴδαμε στὴν Ἐλασσῶνα, ἢ ἔπρεπε ἀπὸ κεῖ νὰ καταβεῖ στὸ Δῖο, νὰ κάνει πρῶτα ἕνα μεγάλο ἔλιγμὸ μέσα στὴν κάτω Μακεδονία μακριὰ πάντα ἀπὸ τὴν ἐλώδη βόρεια παραλία τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου καὶ ἔπειτα νὰ προχωρήσει πάνω ἀπὸ τὰ βουνὰ πρὸς τὸ ἀνατολικὸ μέρος τῆς Θέρμης, ἀπὸ ὅπου θὰ κατέβαινε πρὸς τὴν Ποτείδαια (καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἔκανε, ἐὰν τὸ *ἐπιπαριόντας* εἶναι ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωση καὶ ἐὰν μὲ τὸ *παρελήλυθώς* σημαίνεται μιὰ νέα φάση τῆς ἐκστρατείας). —Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ Ἀρχέστρατος, μόλον ποὺ εἶχε ἀποφασίσει νὰ περιορίσει τὶς ἐπιχειρήσεις του στὴν Μακεδονία μόνο, θὰ μποροῦσε νὰ δοκιμάσει νὰ τοῦ κόψει τὸν δρόμο πρὸς τὴν Ποτείδαια καὶ καὶ νὰ τὸν κάνει νὰ ἀογοποιήσει. Μπορεῖ ἐπίσης, ἀφοῦ πῆρε μιὰ φορὰ τὴν Θέρμη (61, 2), γιὰ νὰ ἀποκόψει τὸν Περδίκκα ἀπὸ τὴν Χαλκιδική—μπορεῖ νὰ ἤλπισε πὼς πλέοντας στὴν Πύδνα θὰ μποροῦσε νὰ ἀνακόψει τὴν πορεία τοῦ Ἀριστέα πρὸς βορρᾶν, ἂν θὰ ἔπαιρνε ὁ τελευταῖος τὸ δρομολόγιο: Ἐλασσῶνα, Δῖο καὶ ἔπειτα νὰ συνέχισε τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας, μόλον ποὺ ὁ ἐχθρὸς εἶχε περάσει—ἢ ἔπρεπε ἀπὸ τὴν Ἐλασσῶνα νὰ τραβήξει πρὸς Βορρᾶν τὸν δρόμο, ποὺ φέρει στὸν μέσο Ἀλιάκμονα—καὶ γιὰ νὰ μὴ τὸν συναντήσει ὁ Ἀρχέστρατος, ποὺ πήγαινε ζητῶντάς τον, μπορεῖ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν δρόμο καὶ πραγματικὰ νὰ τὸν πῆρε καὶ ἀκολουθῶνας ἔπειτα ἀπὸ κεῖ τὸν ροῦν τοῦ ποταμοῦ νὰ κατέβηκε στὴν Κάτω Μακεδονία ἀποφεύγοντας ἔτσι ὁλότελα τὴν παραλία καὶ τὶς ἀθηναϊκὲς δυνάμεις,—ἂν, ἐννοεῖται, θὰ τὸν ἄφηναν νὰ φτάσει ἕως ἐκεῖ, οἱ Μακεδόνες ἀντάρτες τοῦ Φιλίππου (§ 50, 2). Σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεση, ποὺ ἔχει κάμει ὁ Classen, πὼς ὁ Ἀριστέας, γιὰ νὰ ἀποφύγει τοὺς Ἀθηναίους τῆς Πύδνας, τὸ τελευταῖο μέρος τῆς ἐκστρατείας του (ἀπὸ τὸ Δῖο;) στὴν Ποτείδαια, πρέπει νὰ τὸ ἐπιχείρησε διὰ θαλάσσης,[2] πρέπει νὰ προσθέσουμε, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Gomme παρατηρεῖ πολὺ σωστά, ὅτι δηλ. μιὰ τόση σπουδαία ἐπιχείρηση τοῦ Ἀριστέα,—ἡ διὰ θαλάσσης μεταφορὰ τῶν δυὸ χιλιάδων στρατιωτῶν του—χωρὶς πολεμικὰ πλοῖα καὶ μὲ τὸν ἀθηναϊκὸ στόλο ἐπὶ πλέον ἐντὸς τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, θὰ ἤτανε κάτι ἐξαιρετικὰ περίεργο, ἂν θὰ γινότανε πραγματικὰ, καὶ τὴν ἀποσιωποῦσε ὁ Θουκυδίδης.

Τὶς ἐπιφυλάξεις μου γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν λύσεων, ποὺ δίνουνται

[1] A historical Commentary on Thucydides. Oxford 1945, σ. 215.
[2] Πρβ. καὶ Steup, Thuk I, 61, 3 (Σημ. 11).

στὰ δυὸ ὡς ἄνω ζητήματα καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων, ὅπου ἐπάνω στήριξε καὶ ἔτσι καὶ ἐπέβαλε τὶς λύσεις του αὐτὲς ὁ Ullrich, ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀξιους κριτικοὺς τοῦ ἱστορικοῦ μας, δὲν θὰ ἦτανε ἴσως πέρα-πέρα ἄσκοπο—ἔστω καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν γνωμῶν του ἐπὶ τόσες γενεὲς— νὰ ἐπιχειρήσω ἐδῶ, μὲ τὴν πιὸ μεγάλη συντομία ποὺ μπορῶ, νὰ τὶς ἀναπτύξω :

Ὁ Ullrich—ἐπαναλαμβάνω μὲ λίγα λόγια τὴν σειρὰ τῶν σκέψεων ποὺ ἀκολουθεῖ στὴν ἔρευνά του—

τὴν μιὰ τὴ φορὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν προϋπόθεση, πὼς *τὸ μόνο ποὺ ἦτανε λογικὸ* (natürlich) *καὶ θὰ ἐνδεικνύοτανε νὰ κάνουν* ὡς ἀμέσως ἐνδιαφερόμενοι τόσο οἱ Κορίνθιοι ὅσο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, μόλις θὰ τοὺς ἐρχότανε ἡ εἴδηση γιὰ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας,—*πὼς αὐτὸ θὰ ἦτανε νὰ στείλουν ἀμέσως δυνάμεις των κατ' εὐθεῖαν στὴν Χαλκιδική*, οἱ πρῶτοι ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ οἱ τελευταῖοι ἐναντίον των, καὶ ἐπειδή, σύμφωνα μὲ τὴν διήγηση τοῦ Θουκυδίδη, βρίσκει τοὺς τελευταίους νὰ προβαίνουν στὴν ἐνέργειάν των αὐτὴ στέλνοντας τὸν στρατηγὸ Καλλία πολὺ ἀργά, ἕνα σαρανταήμερο τοὐλάχιστο μετὰ ἀπὸ τοὺς Κορινθίους, καὶ ὄχι στὴν Ποτείδαια παρὰ στὴν Πύδνα, γιὰ νὰ συμμορφώσει ὁπωσδήποτε τὴν διήγηση τοῦ Θουκυδίδη μὲ τὴν προϋπόθεσή του, διορθώνει τὸ *ἐπιπαρόντας* τῆς διήγησις εἰς τοὺς *ἐπιπαριόντας* (καὶ ἔτσι ἐλαττώνει κάπως τὴν ἄργητα τῆς ἀθηναϊκῆς ἐνέργειας),

καὶ τὴν ἄλλη τὴ φορά, ἑρμηνεύοντας ὁλόκληρο τὸ σαραντήμερο, ποὺ περνᾷ ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ ἀποστατήματος τῆς Ποτείδαιας ἕως τὸ φτάσιμο τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀριστέα στὸν τόπο τσῦ προορισμοῦ του, ὡς τὴν διάρκεια τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Ποτείδαια,

καταλήγει στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ἐν λόγῳ ἐκστρατεία μὲ τὴν σαραντήμερή της τὴν διάρκεια δὲν μπορεῖ παρὰ μόνο διὰ ξηρᾶς νὰ εἶχε γίνει.

Ἀλλὰ καὶ τῶν δυό του αὐτῶν ζητημάτων οἱ λύσεις δὲν φαίνονται οὔτε ἀπὸ μεθοδολογικὴ οὔτε ἀπὸ πραγματικὴ ἄποψη νὰ εἶναι σωστὲς καὶ πάνω σὲ πολὺ γερὲς βάσεις τοποθετημένες.

Στὸ πρῶτο ἀπ' αὐτά, τὴν διόρθωση τοῦ *ἐπιπαρόντας* σὲ *ἐπιπαριόντας*, παραβλέπεται πέρα πέρα τὸ γεγονός, ὅτι τὸ *ἐπιπαρόντας*, ποὺ ἀποκρούεται, εἶναι ἡ γραφὴ ὅλων ἐν γένει τῶν κωδίκων. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ ἐπιτρεπόταν βέβαια νὰ μὴν τὸ λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψη, ἂν θὰ συντρέχανε οὐσιαστικώτεροι λόγοι. Ἀλλὰ ἐδῶ καὶ ὁ λόγος, ὅπου ἐπάνω κυρίως στηρίζει ὁ Ullrich τὴν διόρθωσή του, ἡ προϋπόθεσή του, πὼς τὸ μόνο ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ κάνουν οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν πήρανε τὴν εἴδηση γιὰ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας, ἦτανε νὰ ἐκστρατεύσουν ἀμέσως κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν,—καὶ ὁ λόγος αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ ἀληθινός, καὶ ἑπομένως

τὸ συμπέρασμα ἀπ' αὐτὸν εἶναι συμπέρασμα ex non concessis tamquam concessis (petitio principii) καὶ λανθασμένο.

Ὁ λόγος, ὅπου ἐπάνω στηρίζει τὴν διόρθωσή του ὁ Ullrich, δὲν μπορεῖ, ὅπως εἴπαμε, νὰ ἀποδειχτεῖ ἀληθινός. Μιὰ ἐκστρατεία ἀμέσως ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας δὲν εἶναι τὸ μόνο, ποὺ μποροῦσαν νὰ ἐνεργήσουν οἱ Ἀθηναῖοι, μόλις θὰ μαθαίναν τὴν ἐπανάστασή της. Μποροῦσαν ἐπίσης καὶ νὰ μὴν κινηθοῦν ἀμέσως ἀψηφῶντας ἀπὸ ἐμπιστοσύνη στὶς δυνάμεις των τὸ πρᾶγμα ἢ—πρᾶγμα ποὺ εἶναι καὶ πιθανώτερο,—γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὶς ἑτοιμασίες των, ἢ μποροῦσαν ἐπίσης καὶ νὰ ἀποφασίσουν τὴν ἄμεσή τους ἐπέμβαση ἢ καὶ ὅ τι δήποτε ἄλλο καὶ ἔπειτα γιὰ ἕνα ὁποιοδήποτε λόγο (ἀδυναμία λ. χ. ἢ ἄλλες ἀπρόοπτες δυσκολίες) νὰ τροποποιήσουν ἢ καὶ πέρα πέρα νὰ ἀλλάξουν τὸ ἀρχικὸ σχέδιο τῶν κινήσεων, ποὺ θὰ ὁδηγοῦσαν στὸν ἀντικειμενικό τους τὸν σκοπό.

Συγκεκριμένα παραδείγματα, ποὺ νὰ βεβαιώνουν ὅ,τι ἀκριβῶς λέμε, πὼς τὰ ἱστορικὰ δηλαδὴ γεγονότα καὶ οἱ πράξεις ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων δὲν μποροῦν νὰ ἐξελίσσονται πάντοτε σύμφωνα μὲ κάποιο προδιαγεγραμμένο σχέδιο ἐνέργειας παρὰ πὼς τὸ τυχὸν προδιαγεγραμμένο των σχέδιο μποροῦν συχνότατα ἀπρόοπτες αἰτίες καὶ ἀστάθμητοι παράγοντες νὰ τροποποιοῦν ἢ καὶ πέρα πέρα νὰ τὸ μεταβάλλουν,—τέτοια συγκεκριμένα παραδείγματα θὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ προχείρως ἀπὸ πολλὰ δυὸ μόνο.

Τὸ πρῶτο: Ὁ ἱστορικός μας ὁ ἴδιος ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων τοῦ ἔτους 424, ὅταν ἀπὸ τὴν Θάσο ὅπου βρισκότανε, τὸν προσκαλέσανε οἱ Ἀμφιπολῖτες νὰ σπεύσει νὰ σώσει τὴν πόλη των ἀπὸ τὸν Βρασίδα ποὺ τὴν πολιορκοῦσε, «*ἀκούσας κατὰ τάχος ἑπτὰ ναυσίν, αἳ ἔτυχον παροῦσαι, ἔπλει καὶ ἐβούλετο φθάσαι μάλιστα μὲν οὖν τὴν Ἀμφίπολιν, πρίν τι ἐνδοῦναι, εἰ δὲ μή, τὴν Ἠιόνα προκαταλαβών*»[1]: ἀλλά, ἐπειδὴ φαίνεται νὰ ἀργοπόρησε κάπως καὶ ὁ Βρασίδας στὸ μεταξὺ προτείνοντας εὐνοϊκούς του ὅρους κατάφερε τοὺς Ἀμφιπολῖτες—ἀκόμα καὶ κείνους ποὺ εἶχανε προσκαλέσει τὸν Θουκυδίδη—νὰ συνθηκολογήσουν καὶ ὁ Θουκυδίδης, μόλις τὸ βράδυ, ποὺ παραδινότανε ἡ Ἀμφίπολη, ἔφτανε στὴν Ἠιόνα, νόμισε σκόπιμο ἔστω καὶ τὴν Ἠιόνα μόνο νὰ καταλάβει καὶ κρατήσει ὡς προπύργιο τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοῦ Βρασίδα, τροποποιῶντας ἔτσι βέβαια σημαντικὰ τὸ ἀρχικό του σχέδιο.—Ἐδῶ, ἂν εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἦτανε μέσα στὸ σχέδιο τοῦ Θουκυδίδη καὶ τῆς Ἠιόνας ἡ κατάληψη, ὅπως τοὐλάχιστο δείχνει, τὸ χωρίο, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἢ ἔγινε μετὰ ἀπὸ δεύτερη σκέψη καὶ ἐκ τῶν ὕστερων πάρθηκε καὶ μέσα στὸ ἀρχικὸ σχέδιο, εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ τὸ ξεχωρίσει κανείς.

Τὸ δεύτερο παράδειγμα: Πρόκειται γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ ἀποστολὴ τῶν

1 IV, 104, 3.

τριάντα πλοίων μὲ χίλιους ὁπλῖτες καὶ μὲ πρῶτο στρατηγό τους τὸν Ἀρχέστρατο, τὸν γυιὸ τοῦ Λυκομήδη, τὴν προορισμένη—λίγο πρωτύτερα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ—γιὰ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ Περδίκκα τοῦ Β' τῆς Μακεδονίας πρῶτα[1] (καὶ ἀργότερα καὶ ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας). Ἡ δύναμη αὐτή, ἐπειδή, ὅταν δόθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους τὸ τελεσίγραφό των στοὺς Ποτειδιᾶτες, δόθηκε συγχρόνως καὶ σ' αὐτὴ ἡ ἐντολὴ νὰ φροντίσει ἐπὶ πλέον καὶ γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν ὅρων του, ἀναβάλλει ἐπὶ ἀρκετὸ διάστημα τὸν πλοῦ της περιμένοντας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν μακρῶν διαπραγματεύσεων,[2] ποὺ γινόντουσαν γιὰ κάποια εἰρηνικὴ λύση. Ἀλλὰ καὶ ὅταν τέλος ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν βάση της καὶ φτάνει στὸν προορισμό της, καὶ τότε, μόλον ποὺ ἡ Ποτείδαια εἶναι ἐπαναστατημένη ἤδη, οἱ στρατηγοὶ[3] τῆς ἐκστρατείας, μὴ βρίσκοντας ἐπαρκῆ τὴν δύναμή τους γιὰ ἕνα πόλεμο καὶ ἐναντίον τοῦ Περδίκκα καὶ ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας συγχρόνως, ἀποφασίζουν ν' ἀρχίσουν τὶς ἐπιχειρήσεις των, ὅπως ἤτανε κι' ἐξ ἀρχῆς ὁρισμένο τὸ πρᾶγμα, μὲ τὴν Μακεδονία καὶ ἔπειτα, ὅταν θὰ τέλειωναν ἀπὸ κεῖ, νὰ συνεχίσουν καὶ μὲ τὴν Ποτείδαια. Ἔτσι ἑνώνονται μὲ τὸν ἀντάρτικο μακεδονικὸ στρατὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Δέρδα, ποὺ εἶχε ἐπίσης εἰσβάλλει στὴν Μακεδονία τοῦ Περδίκκα, κυριεύουν τὴν Θέρμη καὶ ἔπειτα πολιορκοῦν καὶ τὴν Πύδνα. —Ὁ Grote,[4] στὴν περίπτωση αὐτή, κρίνοντας ἐκ τῶν ὑστέρων, νομίζει πὼς θὰ ἤτανε φρονιμώτερο ἀπὸ μέρος τοῦ Ἀρχέστρατου, ἂν θὰ ἄρχιζε τὶς ἐπιχειρήσεις του ἐδῶ μὲ τὴν πολιορκία τῆς Ποτείδαιας καὶ ἔτσι δὲν θὰ ἔδινε ἓξ ὁλόκληρες ἑβδομάδες καιρὸ στὸν Ἀριστέα νὰ τῆς ἐνισχύσει τὴν ἄμυνα.—Ὅπως κι' ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, καὶ τοῦ Ἀρχέστρατου αὐτὴ ἐδῶ ἡ ἐκστρατεία μᾶς παρουσιάζεται μὲ ἕνα σχέδιο κατ' ἐπανάληψη τροποποιούμενο, σύμφωνα μὲ τὴν θέση τῶν πραγμάτων τὴν κάθε φορά. Στὴν ἀρχὴ ἀρχὴ προβάλλει σὰν μιὰ ἁπλῆ ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Μακεδονίας τοῦ Περδίκκα· ἔπειτα πλαταίνει ὁ ἀντικειμενικός της σκοπός, ὅταν δίνεται τὸ τελεσίγραφο στοὺς Ποτειδεᾶτες, μὲ τὴν προσθήκη σ' αὐτὸν καὶ τῆς Ποτείδαιας· καὶ τέλος στενεύει πάλι, κατ' ἀπόφαση τῶν στρατηγῶν, μὲ τὸν περιορισμὸ τῶν ἐπιχειρήσεων ἀποκλειστικὰ στὴν Μακεδονία πρὸς τὸ παρὸν καὶ μὲ ἀναβολὴ τῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας γιὰ ὑστερώτερα.

Καὶ τώρα—γιὰ νὰ γυρίσουμε πίσω πάλι στὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ—πρέπει κοντὰ σιὰ δυὸ συγκεκριμένα ἱστορικὰ γεγονότα, ποὺ ἔχουμε ἀναφέρει, γιὰ νὰ δείξουμε πὼς πολλὲς φορὲς οἱ ἀστάθμητοι ἢ καὶ ὅπωσ-

[1] I, 57, 6. [2] I, 58, 1 «ἐκ μακροῦ πράσσοντες». [3] I, 52, 2.
[4] Grote, The history of Greece III, p. 267-268 (1849-1850).

δήποτε ἀπρόοπτοι παράγοντες ἀλλάζουν τὴν πορεία τῶν γεγονόνων, νὰ προσθέσουμε σὰν ἕνα τρίτο καὶ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Καλλία.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Καλλία, ποὺ ἀκριβῶς καὶ μᾶς ἀπασχολεῖ, μὲ τὴν ὡς ἄνω ἐκστρατεία τοῦ Ἀρχέστρατου βρίσκεται σὲ ἄμεση χρονικὴ καὶ πραγματικὴ σχέση. Ἀποτελεῖ κάποια σπουδαία ἐνίσχυση ἢ τὴν συνέχεια ἐκείνης, μὲ τὸ ἴδιο ὅπως ἐκείνη τὸ σχέδιο, ἤτοι μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ πρῶτα τὴν Μακεδονία τοῦ Περδίκκα καὶ ἔπειτα τὴν Ποτείδαια, καὶ μὲ τὴν προοπτικὴ συγχρόνως, ἂν δὲν προχωροῦν τὰ πράγματα μ' αὐτὸ τὸ σχέδιο, νὰ τὸ ἀλλάξει ἀρήνοντας τὴν Μακεδονία καὶ μεταφέροντας τὸν τόλεμο ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας.

Ἄλλο κοινὸ ποὺ βλέπουμε νὰ ἔχουνε οἱ δυὸ ἐκστρατεῖες, τοῦ Ἀρχέστρατου καὶ τοῦ Καλλία, εἶναι—λόγῳ ἴσως ἀρθονώτερη: μελέτης καὶ συζητήσεως τῶν πραγμάτων στὴν Ἀθήνα—ὁ κάπως βραδὺς ρυθμὸς τῆς κινησής των, ὅταν πρὸ πάντων συγκρίνεται μὲ τὸν ἐξαιρετικὸν γοργὸ ρυθμὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀριστέα. Εἴδαμε μιὰ φορὰ μὲ πόσο ἐνδιαφέρον ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἀρχέστρατου ὡς τὴν τελευταία στιγμὴ τοῦ ξεκινήματός της περίμενε τὴν ἔκβαση τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν πρέσβεων τῆς Ποτείδαιας καὶ τῆς βουλῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ πῶς, καὶ ὅταν τέλος φτάνει στὸν προορισμό της, μελετᾷ καὶ πάλι καὶ ἀποφασίζει γιὰ τὸ σχέδιο τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὅμοια καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Καλλία: κι' αὐτὴ—μόλον ποὺ ἀποφασίστηκε ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν εἴδηση γιὰ τὴν ἀποστάτηση τῆς Ποτείδαιας καὶ προτοῦ καλὰ καλὰ ἡ ἀμέσως προηγούμενη ἀποστολὴ τοῦ Ἀρχέστρατου νὰ ἔχει φτάσει στὸν προορισμό της,—ἐπειδὴ γινότανε ἀμέσως μετὰ ἀπὸ μιὰ ἄλλη μεγάλη ἐκστρατεία καὶ ἑπομένως δύσκολα μπόραγε νὰ εἶναι ἀμέσως πέρα πέρα ἕτοιμη, γι' αὐτὸ παρ' ὅλη τὴν βιάση τῶν πραγμάτων, δὲν τῆς ἤτανε ἴσως εὔκολο νὰ ξεκινήσει ἀμέσως. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ περισσότερή της ἀργητα νὰ εἶχε τὴν αἰτία της καὶ σ' ἄλλους λόγους, σ' ἀμφιβολίες λ.χ. ἢ καὶ διαφωνίες, ἂν δὲν θὰ ἔπρεπε ὁ δεύτερος αὐτὸς στρατὸς νὰ πλεύσει ἀμέσως στὴν Ποτείδαια καὶ ὄχι πρῶτα στὴν Μακεδονία, ἢ ἂν δὲν θὰ ἔπρεπε ἐν γένει ὁ μακεδονικὸς πόλεμος καὶ νὰ σταματήσει ὁλότελα. Ὅπως κι' ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, μονάχα ὅταν ἔγινε στὴν Ἀθήνα πλέον γνωστό, πὼς ἡ βοήθεια ποὺ στείλανε ἀπὸ τὴν Κόρινθο στοὺς ἐπαναστάτες, εἶχεν ἤδη φτάσει καὶ βρισκότανε στὴν Ποτείδαια,—μονάχα τότε ἀναγκάστηκε καὶ ὁ Καλλίας νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὴν βάση του. Ἔπλευσε λοιπὸν πρῶτα στὴν Μακεδονία, ὅπου βρῆκε τὸν στρατὸ τοῦ Ἀρχέστρατου, μετὰ ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Θέρμης, νὰ πολιορκεῖ τὴν Πύδνα, καὶ στὴν ἀρχὴ πῆρε κι' αὐτὸς μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους μέρος στὴν πολιορκία της, ἔπειτα ὅμως, ἐπειδὴ κεῖνο, ποὺ τὸν ἀνησυχοῦσε κυρίως, ἦτανε ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστέας, ποὺ εἶχε κατορθώσει νὰ φτάσει ἐκεῖ πρῶτος καὶ νὰ τὴν ὑπερασπίζει,—τὸ ὅτι ὁ Ἀριστέας

ἦτανε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κορινθιακοῦ στρατοῦ φαίνεται νὰ τὸ ἔμαθε κατὰ τὴν διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς Πύδνας,[1] —κάνει κάποια *σύμβαση καὶ συμμαχία ἀνάγκης* μὲ τὸν Περδίκκα καὶ ἀφήνοντας τὴν Μακεδονίαν σπεύδει στὴν Ποτείδαια.

—Τὴ σύμβαση καὶ συμμαχία αὐτὴν ἐδῶ τῶν Ἀθηναίων μὲ τὸν Περδίκκα, ποὺ ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης καὶ ποὺ στ' ἀλήθεια εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δὲν φαίνεται νὰ πολυσεβαστήκανε οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ὅσες φορὲς τὴν ἐξετάζω καὶ θυμᾶμαι παράλληλα καὶ τὴ συμμαχία τοῦ Σιτάλκη μὲ τὸν Περδίκκα καὶ προπάντων τὸν πρῶτο ἀπὸ τοὺς δύο λόγους,[2] γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Σιτάλκης τὸ 429 π.Χ. τὴν κατάγγειλε καὶ ἔτσι ἐπιχείρησε τὴν μεγάλη του ἐκστρατείαν ἐναντίον τῆς Μακεδονίας,—ὅσες φορὲς ἐξετάζω τὶς δυὸ αὐτὲς συμμαχίες *παράλληλα*, ὅσο ἐπιτρέπεται, τὴ μιὰ δίπλα στὴν ἄλλη, εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴ μοῦ ξαναγυρίζει πάντοτε ἡ ὑποψία, ποὺ μοῦ γεννήθηκε, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ποὺ τὲς πρωτοαντίκρυσα: Ἡ ὑποψία μου αὐτὴ εἶναι πὼς μπορεῖ νὰ πρόκειται γιὰ μιὰ μόνο καὶ τὴν αὐτὴ συμμαχία, τὴν συμμαχία οὐσιαστικά, ποὺ ἄρχισε ἴσως νὰ ἐπιδιώκεται καὶ νὰ συζητεῖται στὴν Ἀθήνα λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας καὶ τὴν ἀνάμιξη καὶ τοῦ Σιτάλκη στὰ ἑλληνικὰ πράγματα(—καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἴσως ἕνα λόγο ἐπὶ πλέον γιὰ τὸν ὁποῖο ἀναβλήθηκε τόσο τὸ ξεκίνημα τοῦ Καλλία γιὰ τὴν Χαλκιδική—): ποὺ ἀναγκαστήκανε λίγο ἀργότερα (στὴν περίπτωσή μας αὐτὴν ἐδῶ) νὰ τὴν δεχτοῦνε ὁ Περδίκκας «τῷ πολέμῳ πιεζόμενος» καὶ ὁ Καλλίας ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Πύδνα μὲ ὁρισμένες σχετικὲς ὁδηγίες καὶ ἔτσι νὰ μπορέσει ὁ τελευταῖος νὰ μετακινήσει ἀπερίσπαστα τὸν στρατό του ἀπὸ τὴν Πύδνα, ποὺ πολιορκοῦσε, ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας καὶ τοῦ Ἀριστέα· καὶ ποὺ τέλος κατὰ τὸ ἑπόμενο ἔτος, ὅταν προσκλήθηκε καὶ ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ ὁ Νυμφόδωρος, ὁ γυναικάδελφος τοῦ Σιτάλκη, κλείστηκε ὁριστικώτερα ὡς τριπλῆ συμμαχία μεταξὺ τοῦ Σιτάλκη, τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Περδίκκα.[3] —

---

[1] Busolt, Griechiche Geschichte III, σ. 804.

[2] Θουκ. II, 95,2: *Ὅ τε γὰρ Περδίκκας αὐτῷ (τῷ Σιτάλκει) ὑποσχόμενος, εἰ Ἀθηναίους τε διαλλάξειεν ἑαυτὸν κατ' ἀρχὰς τῷ πολέμῳ (τῷ πρὸς Ἀθηναίους) πιεζόμενος καὶ Φίλιππον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ πολέμιον ὄντα μὴ καταγάγοι ἐπὶ βασιλείᾳ, ἃ ἐπεδέξατο οὐκ ἐπετέλει, τοῖς τε Ἀθηναίοις αὐτὸς ὡμολογήκει, ὅτε τὴν ξυμμαχίαν ἐποιεῖτο, τὸν ἐπὶ Θράκης Χαλκιδικὸν πόλεμον καταλύσειν. Ἀμφοτέρων οὖν ἕνεκα τὴν ἔφοδον ἐποιεῖτο καὶ τὸν τε Φιλίππου υἱὸν Ἀμύνταν ὡς ἐπὶ βασιλείᾳ τῶν Μακεδόνων ἦγε καὶ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεις, οἳ ἔτυχον παρόντες τούτων ἕνεκα, καὶ ἡγεμόνα Ἄγνωνα.*

[3] II, 29,1: Καὶ ἐν τῷ αὐτῷ θέρει Νυμφόδωρον τὸν Πύθεω, ἄνδρα Ἀβδηρίτην, οὗ εἶχε τὴν ἀδελφὴν Σιτάλκης, δυνάμενον παρ' αὐτῷ μέγα οἱ Ἀθηναῖοι πρότερον πολέμιον νομίζοντες πρόξενον ἐποιήσαντο καὶ μετεπέμψαντο, βουλόμενοι Σιτάλκην τὸν Τήρεω, Θρᾳκῶν βασιλέα, σύμμαχον γενέσθαι. . . . . (4): οὗ δὴ ὄντα τὸν Σιτάλκην

Πῶς ἡ ὡς ἄνω καθυστέρηση τοῦ Καλλία, γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο κι' ἂν ἔγινε, πραγματικὰ εἶναι μεγαλύτερη παρ' ὅ,τι συνήθως τὴν φαντάζονται ὅσοι ἀκολουθοῦνε τὸν Ullrich, καὶ πῶς ὁ Ullrich, ὅσο κι' ἂν δὲν τοῦ ἀρέσει καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν λιγοστέψει, οὐσιαστικὰ δὲν κατορθώνει τίποτε ἄλλο μὲ τὴν μεθοδολογικὰ λανθασμένη του διόρθωση ποὺ εἴδαμε, παρὰ νὰ διορθώνει ἤτοι νὰ ἀλλοιώνει αὐτὰ τὰ γεγονότα, αὐτὸ μᾶς τὸ δείχνει καὶ ἡ ἀναφηλάφηση τῆς ἑρμηνείας, ποὺ συνήθως δίνεται στὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη τὴ σχετικὴ μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα, ἤτοι στὴν § 1,60 μὲ τὸ τόσο πυκνὸ καὶ πλούσιο σὲ δράση περιεχόμενό της καὶ μὲ τὸ ἄλλο τόσο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τεχνικὴ ἄποψη στρογγύλεμα[1] τῆς μορφῆς της:

Μόλις ἀποστάτησε ἡ Ποτείδαια καὶ ἔγινε καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Κόρινθο, γνωστὸ τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀμέσως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἀπ' ὅπου, ὅπως εἴδαμε, ἀρχίσανε ἀμέσως νὰ ἑτοιμάζουνται γιὰ νὰ τιμωρήσουν τοὺς ἐπαναστάτες, ἀρχίσανε παράλληλα τὶς ἑτοιμασίες τους καὶ οἱ Κορίνθιοι, αὐτοὶ γιὰ νὰ τοὺς βοηθήσουν. Οἱ Κορίνθιοι—πρῶτοι αὐτοὶ μέσα στὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη, γιατὶ αὐτοὶ καὶ πρῶτοι φτάνουν στὸν ἀντικειμενικό τους τὸν σκοτό—φαίνονται νὰ προχώρησαν στὸ ἔργο τους ἐδῶ ἀκολουθῶντας τὸν ἰδεώδη ρυθμὸ ἐνέργειας, ποὺ αὐτοί, ὅπως μᾶς τοὺς χαρακτηρίζει ὁ Θουκυδίδης, καὶ στοὺς ἐχθρούς των ἀκόμα, ὅταν τὸν συναντοῦνε, δὲν παραλείπουν νὰ τὸν θαυμάσουνε, καὶ στοὺς φίλους των ἐπίσης μὲ ἐπιμονὴ τὸν συσταίνουνε.[2] Μόλις λοιπὸν τοὺς ἤρθε ἡ εἴδηση πὼς ἀποστάτησε ἡ Ποτείδαια—πρᾶγμα ποὺ καὶ ἄλλως ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ φυσικὸν ἦτανε νὰ περιμένεται,—καὶ ἀμέσως ἀρχίσανε ταχύτατα νὰ περισυλλέγονται γύρω ἀπὸ τὸν Ἀριστέα, τὸ γυιὸ τοῦ γνωστοῦ μας

οἱ Ἀθηναῖοι ξύμμαχον ἐποιοῦντο, βουλόμενοι σφίσι τὰ ἐπὶ Θρᾴκης χωρία καὶ Περδίκκαν ξυνεξελεῖν αὐτόν. (5) Ἐλθών τε ἐς τὰς Ἀθήνας ὁ Νυμφόδωρος τήν τε τοῦ Σιτάλκου ξυμμαχίαν ἐποιησε καὶ Σάδοκον τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀθηναίων, τόν τε ἐπὶ Θρᾴκης πόλεμον ὑπεδέχετο καταλύσειν. Πείσειν γὰρ Σιτάλκην πέμπειν στρατιὰν Θρᾳκίαν Ἀθηναίοις ἱππέων τε καὶ πελταστῶν. (6) Ξυνεβίβασε δὲ καὶ τὸν Περδίκκαν τοῖς Ἀθηναίοις καὶ Θέρμην αὐτῷ ἔπεισεν ἀποδοῦναι· ξυνεστράτευσέν τε εὐθὺς Περδίκκας ἐπὶ Χαλκιδέας μετὰ Ἀθηναίων καὶ Φορμίωνος. (7) Οὗτοι μὲν Σιτάλκης τε ὁ Τήρεω, Θρᾳκῶν βασιλεύς, ξύμμαχος ἐγένετο Ἀθηναίοις καὶ Περδίκκας ὁ Ἀλεξάνδρου Μακεδόνων βασιλεύς.

[1] ... *τῆς Ποτειδαίας ἀφεστηκυίας* (ἡ ἀρχή της) .... *ἡ Ποτείδαια ἀπέστη* (τὸ τέλος της).

[2] Πρβλ. τοὺς λόγους των γιὰ τοὺς Ἀθηναίους I, 7,3: ... καὶ ἐπινοῆσαι ὀξεῖς καὶ ἐπιτελέσαι ἔργῳ ἃ ἂν γνῶσι. Ὑμεῖς δὲ (ἐνν. οἱ Λακεδαιμόνιοι) τὰ ὑπάρχοντά τε σῴζειν καὶ ἐπιγνῶναι μηδὲν καὶ ἔργῳ οὐδὲ τἀναγκαῖα ἐξικέσθαι .... (4) καὶ μὴν καὶ ἄοκνοι πρὸς ὑμᾶς μελλητάς κ.τ.λ. Καὶ I, 71,4: Μέχρι μὲν οὖν τοῦδε ὡρίσθω ὑμῶν ἡ βραδυτής (πρβλ. ἀπάντηση τοῦ Ἀρχιδάμου σ' αὐτὰ 1,84,1: καὶ τὸ βραδὺ καὶ μέλλον, ὃ μέμφονται ὑμῶν, μὴ αἰσχύνεσθε) ... καὶ βοηθήσατε κατὰ τάχος τοῖς τε ἄλλοις καὶ Ποτειδεάταις.

Ξενάμινοπάχου Ἀδείμαντου, ἕνα ἀπὸ τὶς πιὸ φημισμένες πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς προσωπικότητες μέσα στὸ δεύτερο τρίτο τοῦ Ε΄. αἰῶνα καὶ τὸν κατ' ἐξοχὴν ὑποκινητὴ τώρα τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων,[1] —νὰ περισυλλέγουνται γύρω ἀπ' αὐτὸν μὲ πυρετώδη ταύχτητα ὅλοι οἱ πολιτικοί του φίλοι ὡς ἐθελοντὲς καὶ νὰ στρατολογοῦνται συγχρόνως μισθοφόροι κι' ἀπ' τὴν ἄλλη Πελοπόννησο γιὰ τὴν βοήθεια, ποὺ ἔπρεπε νὰ σταλεῖ γρήγορα στὴν ἐπαναστατημένη Ποτείδαια, καὶ ἔτσι, μέσα σ' ἕνα σχετικά,—ἂν λάβουμε κυρίως ὑπ' ὄψη μας τὶς δυσκολίες τῆς περισυλλογῆς τῶν μισθοφόρων, —ὄχι μεγάλο χρονικὸ διάστημα, ὅλα ἦτανε ἕτοιμα καὶ τὴν τελευταία ἀκριβῶς ἡμέρα τοῦ σαραντήμερου, ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἐπανάσταση τῆς Ποτείδαιας, μιὰν ἀξιόλογη δύναμη ἀπὸ χίλιους ἑξακόσους ὁπλίτες καὶ τετρακόσους ψιλοὺς μὲ τὸν στρατηγό της μαζὺ τὸν Ἀριστέα ὡς πιθανολογεῖται—ξέφευγε καὶ χωρὶς νὰ καταλαβαίνουμε καλὰ καλὰ πῶς ,πασμένη—ἐπάνω στὴν Χαλκιδική.

Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς κορινθιακῆς ἀποστολῆς, ποὺ ἐξετάζουμε ἐδῶ, ἢ ἀλλοιῶς τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀριστέα, ἂν λ. χ. μεταφέρτηκε μὲ πλοῖα ἢ διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴ Χαλκιδική, ἄμεσα ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη δὲν μαθαίνουμε τίποτε καὶ μόνο μὲ κάποια ἐπιμονώτερη ἐρεύνηση ἤτοι ἀνάλυση μαζὺ καὶ ἑρμηνεία ὁρισμένων της σημείων, ποὺ φαίνονται νὰ μποροῦν νὰ διασαφηνιστοῦνε κάπως,—ἴσως ἔτσι μόνο θὰ μπορούσαμε νὰ συναπερνούμε ἢ νὰ μαντέψουμε σχετικὰ κάτι καὶ ἔτσι νὰ βοηθήσουμε τὴν κατανόηση τῶν πραγμάτων.

Ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ σημεῖα ποὺ τονίζουμε, ποὺ θὰ μπόραγε ἴσως νὰ προαγάγει ἐδῶ λίγο τὴν ἔρευνά μας καὶ ποὺ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο καὶ ξεκινᾶμε ἀπ' αὐτό, ἡ ὀλιγόλεξη κατάληξη, μὲ τὴ ὁποία ζβέλτα ζβέλτα ὁ Θουκυδίδης κλεῖ τὴν διήγησή του γιὰ τὴν ἀποστολὴ βοηθείας τῶν Κορινθίων στὴν Ποτείδαια καὶ μεταβαίνει στὴν ἄλλη του τὴ διήγηση γιὰ τὴν ἀποστολὴ καὶ τῶν Ἀθηναίων ἐκεῖ, ἔχει ἐπὶ λέξει § 60,3 ὡς ἑξῆς:

καὶ ἀφικνοῦνται τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ ὕστερον ἐπὶ Θράκης ἡ Ποτείδαια ληφθεῖσα.

Ἡ κατάληξη αὐτή, μόνη της καὶ καθ' ἑαυτήν, δύσκολα δίνει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ἁπλῆ χρονογραφικὴ πληροφορία πὼς ὁ στρατὸς τοῦ Ἀριστέα ἔφτασε στὴν Χαλκιδικὴ τὴν τεσσαρακοστὴ ἡμέρα μετὰ ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας. Γιὰ νὰ προβάλει γεμάτο καὶ σωστὸ τὸ νόημά της, πρέπει νὰ βγαίνει μέσα ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία ὁλάκερης τῆς διήγησις, ποὺ

[1] Γιὰ τὸν Ἀριστέα πρβλ. 2, 67, 4: Ἀφικομένων δὲ αὐτῶν εἰς τὰς Ἀθήνας, δείσαντες οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Ἀριστέα μὴ αὖθις σφᾶς ἔτι πλείω κακουργῇ διαφυγών, ὅτι καὶ πρὸ τούτων (πρὶν ἀπὸ τὴν δοκιμή, ποὺ ἔκανε, νὰ πάρει τὸν Σιτάλκη μὲ το μέρος του) τὰ τῆς Ποτειδαίας καὶ τῶν ἐπὶ Θράκης πάντ' ἐφαίνετο πράξας, ἀκρίτους... ἀπέκτειναν καὶ ἐς βάραθρον ἐσέβαλον (Πρβλ. Ἡροδ. VII, 137).

μέσα ἀνήκει, νὰ ἑρμηνευτεῖ πρῶτα, ὁ λογικὸς εἱρμὸς τῶν ἄλλων στοιχείων τῆς διηγήσεως αὐτῆς, ποὺ μᾶς εἶναι σὲ παρατακτικὴ σύνταξη δομένα ἐδῶ, καὶ ἔπειτα νὰ ἀκολουθήσει καὶ ἡ κατάληξή μας, ὡς τὸ τελευταῖο μέρος τῆς διήγησής μας αὐτή, ὡς συγκαιφαλαίωση μαζὺ καὶ συνέχειά της:

Ἔτσι λοιπὸν οἱ Κορίνθιοι, ἐνῷ, σύμφωνα μὲ τὴν διήγηση τοῦ Θουκυδίδη, ἡ Ποτείδαια εἶναι πιὰ ἀποστατημένη καὶ τὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων μὲ τὸν Ἀρχέστρατο βρίσκονται στὰ Μακεδονικὰ νερά, βλέποντας μὲ μεγάλη των ἀνησυχία τὴν ἀποικία τους νὰ κινδυνεύει, ἑτοιμάζουν καὶ στέλνουν πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν μιὰ δύναμη ἀπὸ δύο χιλιάδες ἄνδρες, ἐθελοντὲς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὴν Κόρινθο καὶ μισθοφόρους ἀπὸ τὴν ἄλλη Πελοπόννησο. Ἡ ἐπιχείρηση αὐτὴ τῶν Κορινθίων, χωρὶς ἀμφιβολία, ἦνανε ἰδιωτική[1] καὶ σπουδαιότατος παράγων γιὰ τὴν ταχεῖα εὐόδωσή της στάθηκε, σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη πάντοτε, ὁ στρατηγὸς Ἀριστέας, ὁ γυιὸς τοῦ Ἀδείμαντου, ἐκ προγόνων[2] ἀντιαθηναϊκὸς[3] καὶ μία προσωπικότητα ἐξαιρετικὰ δημοτικὴ τόσο στὴν Κόρινθο ὅσο καὶ στὴν Ποτείδαια. Οἱ πολιτικοί του φίλοι τώρα, μὲ ζῆλο καὶ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη σ' αὐτόν, τρέχουνε καὶ κατατάσσονται στὴ στρατιά του *καὶ ἔτσι (ὁ στρατὸς τοῦ Ἀριστέα στρατολογημένος γρήγορα γρήγορα καὶ ἑτοιμασμένος), φτάνει τὴν τεσσαρακοστὴ ἡμέρα μετὰ ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας στὴν Χαλκιδική.*

Ἐδῶ γιὰ συμπλήρωση ἢ μεγαλύτερη διασάφηση τῆς ἑρμηνείας μας πρέπει ἴσως νὰ παρατηρήσουμε καὶ τὰ ἑξῆς:

Πρῶτο: ἀρχινῶντας ὁ Θουκυδίδης τὴν κατάληξη τῆς διήγησής του μὲ τό: *καὶ ἀφικνοῦνται (. . . ἐπὶ Θράκης)*, μὲ τὸ τέρμα δηλαδὴ τῆς κορινθιακῆς ἐπιχειρησης, ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁλάκερη τὴν ἐπιχείρηση τοῦ Ἀριστέα, ἀποτελούμενη, ὅπως εἴδαμε, ἀπὸ τὴν περισυλλογή, ἀπὸ τὴν ἑτοιμασία καὶ ἀπὸ τὴν μεταφορὰν τοῦ στρατοῦ του στὴν Χαλκιδική, στὸ σύνολό της μιὰ ὑπόθεση, ποὺ γιὰ τὴν διεξαγωγή της θὰ ἀπαιτεῖτο ἐξ ἄπαντος κάποιο χρονικὸ διάστημα μεγαλύτερο ἀπὸ ἕνα σαρανταήμερο.

Δεύτερο: μὲ τό: *τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ ὕστερον (. . . ᾗ Ποτείδαια ἀπέστη)*, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν χρονογραφικὴ πληροφορία γιὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Ἀριστέα στὴν Χαλκιδική, μᾶς δίνεται ἔμμεσα καὶ ἡ διάρκεια τῆς ἐπιχείρησης ὁλάκερης, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος της, ὡς ἕνα σχετικὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα σαράντα ἡμερῶν, καὶ

---

[1] I, 66.5: *ἔτι ἀνοκωχὴ ἦν. ἰδίᾳ γὰρ ταῦτα* (τὰ τῆς Ποτειδαίας) *ἔπραξαν.* Πρβλ. καὶ Busolt, Gr. Gesch. III, 798, σημ. 3.

[2] Ἀδείμαντου: τοιοῦτον ἴσμεν ἐν τοῖς Μηδικοῖς πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα στασιάζοντα. Σχολ. Πρβ. καὶ Ἡρόδ. 8,5.59 κ. ἑ. 94.

[3] II, 67,4: (Ἀριστέα) τὰ τῆς Ποτειδαίας καὶ τῶν ἐπὶ Θρᾴκης πάντ' ἐφαίνετο πράξας. Πρβ. σ. 462.

Τρίτο καὶ κύριο, ποὺ ἔχει καὶ τὴν μεγαλύτερη σπουδαιότητα γιὰ τὴν διασάφηση τῆς ἑρμηνείας μας: Ἡ διήγηση γενικὰ ἐδῶ τοῦ Θουκυδίδη ἡ τόσο πλούσια σὲ περιεχόμενο δράσης καὶ ἄλλο τόσο ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὸ τεχνικό της τὸ δέσιμο,[1] ὅπως μᾶς δίνεται σὲ «εἰρόμενο λόγο» ἤτοι σύνταξη παρατακτική,[2] δύσκολα ἐξελίσσεται μὲ ἐναργῆ τὸν λογικὸ εἱρμὸ τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων της καὶ τὸ νόημά της σὲ ὁρισμένα σημεῖα, ὅπως ἄλλωστε μᾶς τὸ δείχνει καὶ ἡ ἑρμηνεία ποὺ τῆς δώσαμε—ἐλεύθερα κάπως—παραπάνω καὶ ποὺ οἱ βάσεις ἢ προϋποθέσεις της[3] πρόκειται νὰ διερευνηθοῦνε ἀμέσως παρακάτω, δὲν προβάλλει ἄμεσα ἀπὸ τὴν συντακτική της τὴν πλοκή, παρὰ μᾶλλον συμπεραίνεται ἀπὸ τὸν τόνο καὶ τὴν ἔμφαση ποὺ παίρνουν ὁρισμένες της λέξεις καὶ ἔννοιες, συσχετιζομένες μὲ τὶς λέξεις καὶ ἔννοιες ποὺ ἄμεσα τὶς ἀκολουθοῦν ἢ καὶ προηγοῦνται.

Ἔτσι ἡ κατάληξη τῆς διήγησής μας γιὰ τὴν κορινθιακὴ ἀποστολὴ ἤτοι τὸ αἴσιο φτάσιμο τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀριστέα στὴν Χαλκιδικὴ τὴν τεσσαρακοστὴ ἡμέρα μετὰ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας,—ἡ διεξαγωγὴ ἑπομένως ὁλάκερης τῆς κορινθιακῆς ἐπιχείρησης μέσα σ' ἕνα σαρανταήμερο μόνο, ὅπως ἔρχεται μὲ σύνταξη παρατακτικὴ ἀμέσως μετὰ τὴν ἱστορικὴ περιγραφὴ καὶ ἐκτίμηση τῆς προσωπικότητας τοῦ στρατηγοῦ Ἀριστέα, ποὺ τὴν ἔχει ἀναλάβει, καὶ ὅπως φανερώνει ἄλλωστε τὸ ρᾶγμα καὶ ὁ σύνδεσμος *καί* (= καὶ ἔτσι), ποὺ τὴν προσθέτει ὡς τὸ ἀποτέλεσμα καὶ τελευταῖο στοιχεῖο τῆς διήγησης, δὲν μπορεῖ παρὰ μόνον ὡς ἕνα ἀποτέλεσμα ἢ κατόρθωμα, ὀφειλόμενο στὴν προσωπικότητα ἀκριβῶς τοῦ Ἀριστέα, νὰ τονίζεται ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη.

Ἔτσι ἔπειτα καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν κατάληξη τὶν ἴδια ἐπίσης καὶ οἱ δυὸ ἔννοιες *ἀφικνοῦνται καὶ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ—ἡ πρώτη*, σύμφωνα μὲ ὅ,τι ἔχουμε πεῖ λίγο παραπάνω, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὄχι τόσο ἁπλῆς καὶ εὔκολης κορινθιακῆς ἐπιχείρησης κατὰ τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἡ *δεύτερη*, τὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα, ὅπου μέσα ἡ ἐπιχείρηση αὐτὴ συντελέστηκε,—ἔτσι καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς ἔννοιες οἱ πρόδηλα ἀντίθετες καὶ ἀσυμβίβαστες ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, ὅπως ἔρχονται καὶ παρατάσσονται δίπλα καὶ κοντὰ ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, καὶ οἱ ἴδιες παίρνουν τὴ σχετική τους ἔμφαση ἡ κάθε μιὰ καὶ ἀναδεικνύονται,[4] ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, μὲ τὸ νὰ κατορθώνεται μέσα σ' ἕνα σχετικὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα σαράντα ἡμερῶν νὰ συγκροτεῖται καὶ νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τὴν Κόρινθο ὡς τὴν Ποτείδαια μιὰ στρατιωτικὴ δύναμη δυὸ χιλιάδων ἀνδρῶν,— ἔτσι μὲ τὸ ὡραῖο αὐτὸ κατόρθωμα τοῦ Ἀριστέα τονίζεται συγχρόνως καὶ ὁ γοργὸς ρυθμὸς ἐνέργειας γενικά, πού,

---

[1] Κάτω παραπάνω σ. 462 καὶ σημ. 1.

[2] Πρβλ σ. 464 (στὴν ἀρχή της).

[3] Κάτω σ. 463 καὶ 464.

[4] «*Τὰ ἀντίθετα τιθέμενα παρ' ἄλληλα εὐδοκιμεῖ*».

ὅπως εἴδαμε καὶ παραπάνω, χαραχτηρίζει τοὺς Κορινθίους σὲ κάθε τους σκέψη καὶ δράση.

Σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα, ποὺ μᾶς δίνονται ἕως ἐδῶ ἀπὸ τὴν ὡς ἄνω ἐπιμονώτερη καὶ ἀναλυτικώτερη ἐξέταση τῶν πραγμάτων καὶ ποὺ φαίνονται καὶ τὴν ἑρμηνείαν μας γενικὰ τοῦ Θουκυδίδη νὰ ἐπιβεβαιώνουν καὶ τὶς προϋποθέσεις ὅπου ἐπάνω τὴν στηρίζουμε,— σύμφωνα μ' αὐτὰ οἱ Κορίνθιοι μὲ τὸν γοργό τους τὸ ρυθμὸ ἐνέργειας ποὺ κι' ἀπ' ἄλλες των περιπτώσεις, ὅπως τὸ ἔχουμε πεῖ μιὰ φορά, φαίνονται νὰ τὸν ἔχουν σὰν κάτι ἔμφυτο μέσα στὸ εἶναι τους,[1] κατορθώνουν, μέσα σ' ἕνα σχετικὰ ὄχι μεγάλο χρονικὸ διάστημα σαράντα ἡμερῶν, καὶ μιὰ δύναμη δύο χιλιάδων ἀνδρῶν ἀπὸ διάφορους τόπους νὰ στρατολογήσουν καὶ στὴν Ποτείδαια πρῶτοι αὐτοὶ ὡς σύμμαχοι τῶν ἐπαναστατῶν νὰ φτάσουν, ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ ἀθηναϊκὴ ἀποστολὴ ἀπὸ τὴν ἄλλην τὴν μεριὰ μὲ τὸν στρατηγό της τὸν Καλλίαν, ἡ προορισμένη νὰ χτυπήσει τοὺς ἐπαναστάτες, μέσα στὸ ὡς ἄνω χρονικὸ διάστημα οὔτε ἔχει κἂν ξεκινήσει ἀπὸ τὴν βάση της.

Ἔτσι τῆς κορινθιακῆς ἐπιχείρησης ἡ ἑρμηνεία ποὺ μᾶς δίνει ἡ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη, ὅπως ἀκριβῶς μᾶς εἶναι παραδεδομένη, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς διερεύνησής μας, ἐνῷ ὁ Ullrich, ποὺ δὲν τὸ βρίσκει καθόλου λογικὸ τὸ πρᾶγμα οἱ Κορίνθιοι τόσο σύντομα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιθέτως μὲ τόση καθυστέρηση νὰ φτάνουν στὸν προορισμό τους,— ἐνῷ αὐτὸς μὲ τὴν λανθασμένη του[2] ὅπως εἴδαμε μιὰ φορὰ διόρθωση τοῦ κειμένου δὲν κατορθώνει ἄλλο παρὰ νὰ διορθώνει ἢ καλύτερα νὰ ἀλλοιώνει ὄχι μόνο τοῦ κειμένου βέβαια παρὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν γεγονότων τὴν μορφή.

Καὶ τώρα, γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἔρευνά μας δὲν μένει παρὰ νὰ ἐξεταστεῖ λίγο ἀκόμα—μὲ βάση, ἐννοεῖται, τὰ συμπεράσματα τῆς ὡς ἄνω διερεύνησης τοῦ Θουκυδίδη κι' αὐτό—, νὰ ἐξεταστεῖ καὶ τὸ ζήτημα, ἂν ὁ Ἀριστέας τὸν στρατό του ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Χαλκιδικὴ τὸν μετέφερε διὰ ξηρᾶς ἢ μὲ πλοῖα.

Τὸ ζήτημα (α), ἀπὸ τὸ ὁποῖο κυρίως ξεκίνησε ἢ ποὺ πρέπει νὰ τὸ ἔθεσε πρῶτο ὁ Ullrich ἑρμηνεύοντας τὸν Θουκυδίδη καὶ ποὺ τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ἐνδιαφέρει κυρίως κι' ἐμᾶς ἐδῶ, ἂν δηλαδὴ ἡ ἀθηναϊκὴ ἀποστολὴ μὲ τὸν Καλλίαν ξεκινιέι ἀπὸ τὴν βάση της, ὅταν ὁ Ἀριστέας μὲ τὸν στρατό του ἔχει ἤδη φτάσει καὶ βρίσκεται στὴν Χαλκιδικὴ ἢ ἐνῷ βρίσκεται ἐπάνω στὸν δρόμο του γι' αὐτή, καὶ τὸ ζήτημα (β) αὐτὸ ἐδῶ ἢ μᾶλλον ἡ λύση ποὺ δίνει σ' αὐτὸ ὁ Ullrich παραδεχόμενος πὼς πρόκειται γιὰ ἕνα διὰ ξηρᾶς ταξίδι ἢ πιὸ συγκεκριμένα γιὰ μιὰ στρατιωτικὴ πορεία ἀπὸ τὴν Κό-

---

[1] Πρβλ. παραπάνω σ. 452 καὶ σημ. 2.

[2] Κάτω σ. 467 κ. ἑ.

ρινθο στὴν Χαλκιδικὴ ἐπάνω στὴ γραμμὴ ποὺ ἀκολούθησε λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Βρασίδας,—τὰ δυὸ τὰ ζητήματα αὐτά, ποὺ ἀφοροῦν κυρίως τὴν χρονολογικὴ σχέση τῶν δυὸ ἐκστρατειῶν στὴν Ποτείδαια, τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀριστέα ἀπὸ τὴν μιὰ τὴν μεριὰ καὶ τῆς ἄλλης τοῦ Καλλία ἀπὸ τὴν ἄλλη,—ὅπως παρουσιάζονται μέσα στὴν ἔρευνα τοῦ Ullrich μαζὶ καὶ τὰ δυὸ καὶ σὰν σφιχτοδεμένα τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο, φαίνονται νὰ ἀποτελοῦν καὶ τὰ δυὸ ἕνα ζήτημα ἢ τὸ ἕνα τὴν συνάρτηση τοῦ ἄλλου, καὶ γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐξέτασή των δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνεται ἀνεξάρτητα τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Ἡ σχετικὴ κριτικὴ τοῦ Ullrich, δομένη κάπως σκορπιστὰ παραπάνω, δὲν εἶναι πέρα πέρα ἄσκοπο νὰ ἐπαναληφτεῖ κι' ἐδῶ, συμπληρωμένη καὶ μὲ πιὸ συγκεντρωμένο τὸν εἰρμό της:

Τὸ γεγονὸς ὅτι σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη ὁ στρατὸς τῶν Κορινθίων, ὁ προορισμένος γιὰ νὰ βοηθήσει τὴν ἀποστατημένη Ποτείδαια, τὴν τεσσαρακοστὴ ἀκριβῶς ἡμέρα μετὰ ἀπὸ τὸ ἀποστάτημά της φτάνει στὴν Χαλκιδική, ἐνῷ ἀντίθετα ὁ ἀθηναϊκὸς στρατὸς μὲ τὸν στρατηγό του τὸν Καλλία, ποὺ κι' αὐτὸς στελνότανε ἐπίσης στὴν Χαλκιδικὴ γιὰ νὰ πατάξει τοὺς ἐπαναστάτες, δὲν ξεκινάει ἀπὸ τὴν βάση του, παρὰ μόνο, ὅταν γίνεται ἔξαφνα γνωστὸ στὴν Ἀθήνα, πῶς οἱ Κορίνθιοι φτάσανε καὶ βρίσκονται στὴν Χαλκιδική, ἤτοι μόνο ὕστερα ἀπὸ ἕνα ὁλόκληρο σαρανταήμερο μετὰ ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας,—τὸ γεγονὸς αὐτὸ μὲ τὴν ὡς ἄνω ἐξέλιξή του δὲν ἀρέσει τοῦ Ullrich: Δὲν τοῦ ἀρέσει

α) γιατὶ ὁ τόσο ἀργὸς ρυθμὸς ἐνέργειας τῶν Ἀθηναίων, προκειμένου μάλιστα γιὰ μιὰ τόσο σοβαρὴ ὑπόθεσή τους, δὲν τοῦ φαίνεται καθόλου λογικός: Τὸ νὰ μὴν ξεκινάει ἀπὸ τὴν βάση του, ὅτως ἐπιβαλλότανε, παρὰ μόνο ὕστερα ἀπὸ ἕνα σαρανταήμερο μετὰ ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας ὁ Καλλίας,— μιὰ τόση μακαριότητα καὶ ἄργητα τῶν Ἀθηναίων δὲν τοῦ φαίνεται καθόλου πιθανή, καὶ

β) γιατὶ τὰ δυὸ ἀκριβῶς σημεῖα τῆς διήγησης, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συμπεραίνεται ἡ χρονολογικὴ σχέση τῶν δυὸ ἐκστρατειῶν, τοῦ Καλλία καὶ τοῦ Ἀριστέα στὴν Ποτείδαια, τό: *ὡς ἤσθοντο* (οἱ Ἀθηναῖοι) *τοὺς μετὰ Ἀριστέως ἐπιπαρόντας*,[1] καὶ τὸ λίγο παρακάτω: *ὡς αὐτοὺς* (τοὺς Ἀθηναίους) *κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθώς*,[2] τὰ βρίσκει νὰ ἔρχονται σὲ ἀντίφαση τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο: Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ Θουκυδίδη, ὅπως μᾶς εἶναι παραδεδομένο, τὴν πληροφορία του ὁ Καλλίας γιὰ τὸν κορινθιακὸ τὸν στρατὸ πῶς ἔχει φτάσει καὶ βρίσκεται στὴν Ποτείδαια, τὴν κατέχει μιὰ φορὰ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἤδη: καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἀκριβῶς κι' αὐτὸς ξεκίνησε ἀπὸ τὴν βάση του καὶ ἦρθε στὴν Πύδνα. Ἂν λοιπὸν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα ἕως ἐδῶ, γιατὶ ὕστερ' ἀπὸ λίγο, ὄντας ὁ

[1] I, 61, 1. [2] I, 61, 3.

Καλλίας στὴν Πύδνα καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὴν πολιορκία της, ἔπρεπε (σύμφωνα μὲ τό: *παραληλυθὼς*) νὰ εἰδοποιηθεῖ καὶ ἄλλη μιὰ φορὰ ἀκόμα, πὼς ὁ Ἀριστέας πέρασε στὴν Χαλκιδική, γιὰ νὰ ἀναγκαστεῖ ἀμέσως ν' ἀφήσει ὅλα λυτὰ δεμένα στὴν Πύδνα καὶ νὰ τρέξει κι' αὐτὸς στὴν Ποτείδαια; Ἀφοῦ ἡ κατάσταση τῶν πραγμάτων στὴν Ποτείδαια σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ ἦτανε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα κι' ὅλας γνωστή, δὲν μποροῦσε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα κι' ὅλας νὰ σπεύσει ἀμέσως στὴν Ποτείδαια κατ' εὐθεῖαν;

Ἔχουμε ἰδεῖ παραπάνω,

πῶς ὁ Ulrich τὸ παραδεδομένο *ἐπιπαρόντας*, ποὺ τὸ βρίσκει νὰ ἔρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὸ λίγο παρακάτω *παρεληλυθώς*,—πῶς τὸ διορθώνει σὲ *ἐπιπαριόντας*, καὶ διακρίνοντας ἔτσι δυὸ στάδια τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία ἢ δυὸ ἐκστρατεῖές του ἓν συνεχείᾳ τὴν μιὰ μὲ τὴν ἄλλη(—τὴν πρώτη του, ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Πύδνα, ὅταν γίνεται γνωστὸ στὴν Ἀθήνα ὅτι ὁ Ἀριστέας μὲ τὸν στρατό του ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κόρινθο καὶ βρίσκεται πάνω στὸν δρόμο του γιὰ τὴν Ποτείδαια, καὶ τὴν ἄλλη, ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια, ὅταν ὄντας στὴν Πύδνα καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὴν πολιορκία της μαθαίνει ξάφνου, ὅτι στὸ μεταξὺ ὁ Ἀριστέας κατόρθωσε νὰ περάσει στὴν Ποτείδαια, καὶ ἔτσι ἀναγκάζεται νὰ τρέξει στὴν Ποτείδαιαν κι' αὐτός,—) διώχνει τὴν ἐν λόγῳ ἀντίφαση ἀπὸ τὴν μέση, καὶ

πῶς, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἑρμηνεύει ἢ διασαφηνίζει αὐθαίρετα κάπως α) τό: *καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθὼς* ὡς τὸ πέρασμα τοῦ Ἀριστέα στὴν Ποτείδαια ἀπὸ ἕναν δρόμο δυτικὰ τῆς Πύδνας καὶ μακρυὰ ἀπὸ τὴν παραλία τοῦ Θερμαϊκοῦ, ποὺ ἐπιτηροῦσε ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος, καὶ β) καὶ τὸ σαρανταήμερο ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τῆς Ποτείδαιας ἕως τὴν ἄφιξη τοῦ Ἀριστέα στὴν Ποτείδαια ὁλάκερο ὡς τὴν διάρκεια τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀριστέα ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Χαλκιδική—ὡς διάρκεια ἑπομένως μιᾶς ἐκστρατείας διὰ ξηρᾶς,

πῶς, κοντολογῆς, ἀντικρίζει ὅλες τὶς δυσκολίες, ποὺ τοῦ παρουσιάζουν ἡ ἑρμηνεία τῆς διήγησης τοῦ Θουκυδίδη καὶ τὰ δυό του ὡς ἄνω ζητήματα ποὺ τὸν ἀποσχολοῦν, καὶ

πῶς, μὲ τὴν μιά του διόρθωση καὶ μὲ τὴν ἑρμηνείαν ἢ τὴν διασαφήνιση τῆς διήγησης σὲ ἄλλα της σημεῖα μὲ κάποιο δικό του τρόπο, καταλήγει στὴ λύση τῶν ζητημάτων του ἢ στὰ γνωστά του τὰ συμπεράσματα:

α. ὅτι ὁ Ἀριστέας, ποὺ μόλις ἀποστάτησεν ἡ Ποτείδαια ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους σπεύδει νὰ βοηθήσει τοὺς ἐπαναστάτες, τὸν στρατό του τὸν ὁδηγεῖ διὰ ξηρᾶς καὶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ πορεία σαράντα ἡμερῶν φτάνει στὴν Ποτείδαια:

β. ὅτι ὁ Καλλίας ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν κινεῖται παρὰ μόνο ὅταν γίνεται στὴν Ἀθήνα γνωστὸ πὼς ὁ Ἀριστέας βρίσκεται πάνω στὸν δρόμο του γιὰ τὴν Ποτείδαια:

γ. ὅτι καὶ τότε πάλιν δὲν πλέει κατ' εὐθεῖαν στὴν Ποτείδαια παρὰ

πιάνει πρῶτα στὴν Πύδνα, καὶ ὅτι μόνο, ὅταν ὄντας στὴν Πύδνα μαθαίνει πὼς ὁ Ἀριστέας ἀπὸ ἄλλο δρόμο ἔφτασε στὸν προορισμό του, τότε μόνο ἀφήνει τὴν Πύδνα καὶ σπεύδει τότε κι' αὐτὸς στὴν Ποτείδαια.... γιὰ τὴν μάχη.

Ἐδῶ, γιὰ νὰ συμπληρώσουμε τὴν ἀναψηλάφηση τῆς κριτικῆς τοῦ Ullrich καὶ τῆς ἑρμηνείας του, πρέπει νὰ τονίσουμε, πὼς ἡ διόρθωσή του, ὅπου ἀπάνω στηρίζει κατὰ πρῶτον καὶ κύριο λόγο τὰ ὡς ἄνω συμπεράσματά του γιὰ τὰ προοίμια τῆς μάχης τῆς Ποτείδαιας ἢ γιὰ τὶς λύσεις τῶν δυό του ζητημάτων τῶν σχετικῶν μ' αὐτά,—πὼς ἡ διόρθωσή του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σωστή :

Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς δυὸ λόγους, ὅπου ἐπάνω στηρίζεται ἡ διόρθωσή του αὐτή, δὲν φαίνεται νὰ δίνει πολὺ γερὴ βάση. Ὁ Ullrich ἐδῶ, ἂν πρόκειται νὰ κρίνουμε ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προετοιμάζει τὴν πρότασή του γιὰ διόρθωση γενικά, νομίζει καὶ προϋποθέτει πὼς τὸ μόνο ποὺ θὰ ἐνδεικνυόταν νὰ ἐνεργήσουν οἱ Ἀθηναῖοι, μόλις θὰ τοὺς ἐρχόταν ἡ εἴδηση γιὰ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας,—πὼς αὐτὸ θὰ ἦταν νὰ πλεύσουν ἀμέσως ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας, γιὰ νὰ τιμωρήσουν τοὺς ἐπαναστάτες, καὶ ἐπειδὴ μιᾶς τέτοιας λογῆς ἐνέργειά των δὲν τὴν βρίσκει μέσα στὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη, γι' αὐτό, θέλοντας νὰ συμβιβάσει ὁπωσδήποτε τὸ κείμενο τοῦ ἱστορικοῦ μὲ τὴν προϋπόθεσή του, προτείνει μιὰ φορὰ τὴν διόρθωσή του, χωρίς, ἐννοεῖται, νὰ πολυνοιάζεται, ἂν δὲν θὰ μποροῦσε ἡ ὡς ἄνω προϋπόθεση νὰ ἀποδειχτεῖ σωστή, ἢ ἂν θὰ μπορούσαιε σ' αὐτή τους ἐδῶ τὴν περίπτωση οἱ Ἀθηναῖοι, ὄχι μόνο ὅ,τι αὐτὸς προϋποθέτει, παρὰ καὶ δὲν ξέρω καὶ πόσων ἄλλων λογιῶν πολιτικὴ καὶ τακτικὴ νὰ ἀκολουθήσουν. Τὶς ἐπιφυλάξεις μας γιὰ τὸ κῦρος τοῦ λόγου αὐτοῦ ἀπὸ μεθοδολογικὴ καὶ πραγματικὴ ἄποψη τὶς ἔχουμε μιὰ φορὰ ἀναπτύξει καὶ παραπάνω.[1]

Ἀλλὰ γερὴ βάση γιὰ τὴν διόρθωση τοῦ Ullrich δὲν ἐγγυᾶται οὔτε ὁ δεύτερος λόγος, μὲ τὸν ὁποῖο προσπαθεῖ νὰ τὴν στηρίξει ; Τὸ ἐπιπαρόντας καὶ τὸ παρεληλυθώς, τὰ δυὸ στοιχεῖα τῆς διήγησης, ποὺ δίνουν τὶς δυὸ ἀντιφατικὲς τὴν μιὰ πρὸς τὴν ἄλλη πληροφορίες[2] γιὰ τὴν ἄφιξη τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀριστέα στὴν Ποτείδαια καὶ πού, ἀκριβῶς γιὰ νὰ φύγει ἡ ἀντίφασή των αὐτὴ ἀπὸ τὴν μέση, γίνεται καὶ ἡ διόρθωση τοῦ πρώτου,—τὰ δυὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν στηρίζονται πάνω σὲ σωστὴ ἑρμηνεία.

Ὅ,τι ἀφορᾶ τὸ *ἐπιπαρόντας*, κάποιο πρόχειρο τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ διασαφηνιστεῖ ἡ ἔννοιά του, μᾶς τὸν δίνει καὶ ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς διήγησης γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα δίπλα καὶ παράλληλα μὲ

---

[1] Κύττα σ. 457 κ.ἑ.

[2] Πρβλ. παραπάνω σ. 467.

τὴν διήγηση γιὰ τὴν ἐκστρατεία τῶν δέκα πλοίων ποὺ στείλανε οἱ Ἀθηναῖοι τὸ 433—2 π.Χ. βοήθεια στοὺς Κερκυραίους.[1] Μὲ τὸ παρεῖναι, τόσο στὴν πρώτη ὅσο καὶ στὴ δεύτερη περίπτωση, σημαίνεται τὸ (ὕστερα ἀπὸ μιὰ πορεία ἢ ἕναν πλοῦ ἑνὸς στρατοῦ) φτάσιμο καὶ μόνιμο σταμάτημά του στὸν τόπο τ ῦ προορισμοῦ του. (*Παρῆσαν αἱ δέκα νῆες* = βρισκόντανε ἐκεῖ κοντὰ σὲ κείνους ποὺ ἤρθανε νὰ βοηθήσουν. Πρβλ. I, 63, 2: *Ἵππης δὲ οὐδετέροις παρεγένοντο*=δὲν εἶχανε παρασταθεῖ βοηθοί. *Ὡς ἤσθοντο καὶ τοὺς μετὰ Ἀριστέως ἐπιπαρόντας* = μόλις μάθανε καὶ πὼς οἱ μετὰ τοῦ Ἀριστέως εἶχανε φτάσει καὶ βρισκόντανε στὴν Ποτείδαια κοντὰ στοὺς ἐπαναστάτες. Πρβλ. μετάφραση σ. 451).

Ἐκεῖνο ποὺ ἀντιθέτως δὲν φαίνεται νὰ ἑρμηνεύεται καλὰ καὶ ποὺ ἡ ἔννοιά του πρέπει νὰ διασαφηνιστεῖ κάπως, γιὰ νὰ ἐλεγχθεῖ, ἂν πραγματικὰ δίνει γερὴ βάση ἢ ὄχι γιὰ τὴν διόρθωση ἐδῶ τοῦ Ullrich,—αὐτὸ εἶναι τὸ *παρεληλυθώς*: Ἡ συντακτικὴ περίοδος ἢ τὸ νόημα, ὅπου μέσα ἔχει τὸ *παρεληλυθὼς* τὴ θέση του, ἤτοι ἡ διήγηση γιὰ τὴ δεύτερη φάση τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία—ἀπὸ τὴν Πύδνα ὡς τὴν Ποτείδαια—καὶ ἡ διήγηση γιὰ τὴν πρώτη φάση τῆς ἴδιας ἐκστρατείας—ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὡς τὴν Πύδνα —φαίνεται νὰ ἔχουν ὅμοιο ἢ ἀνάλογο ρυθμὸ ἐξέλιξης ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς μιᾶς δίπλα καὶ παράλληλα μὲ τὴν ἄλλη δὲν θὰ ἦτανε ἴσως πέρα πέρα ἄσκοπος γιὰ τὴν ὀρθὴ κατανόηση τῶν πραγμάτων.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ ἀποστατεῖ ἡ Ποτείδαια ὡς τὴν στιγμὴ ποὺ πρόκειται νὰ ἀρχίσει ἡ δεύτερη φάση ἐδῶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία, ἂν εἶναι ἀνάγκη τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ νὰ τὴν ξαναϋπενθυμίσουμε, προχωρεῖ ὡς ἑξῆς: Μόλις διαδίδεται ἡ εἴδηση τοῦ ἀποστατήματος τῆς Ποτείδαιας, καὶ ἀμέσως οἱ πολεμικὲς προπαρασκευὲς ἀρχίζουν συντονώτερες τόσο ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, γιὰ νὰ πατάξουν τοὺς ἐπαναστάτες, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς Κορινθίους, γιὰ νὰ τοὺς βοηθήσουν. Οἱ τελευταῖοι μὲ τὸν γοργό τους τὸν ρυθμό, ποὺ ὅπως εἴδαμε[2] φαίνεται νὰ τοὺς διακρίνει σὲ κάθε τους σκέψη καὶ ἐνέργεια, κατορθώνουν μέσα σ' ἕνα μικρὸ σχετικὰ χρονικὸ διάστημα νὰ εἶναι ἕτοιμοι καὶ τὴν τεσσαρακοστὴ κιόλας ἡμέρα ἀκριβῶς μετὰ ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας φτάνουν στὸν σκοπό τους τὸν ἀντικειμενικό. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιθέτως, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὸν ὑπερβολικὰ γοργὸ ρυθμὸ ἐκείνων, αὐτοὶ μᾶς παρουσιάζοντοι μᾶλλον νὰ ἀργο-

---

[1] I, 45, 1: . . . *οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς Κερκυραίους προσεδέξαντο καὶ . . , οὐ πολὺ ὕστερον δέκα ναῦς αὐτοῖς ἀπέστειλαν βοηθούς. Ἐστρατήγει δὲ αὐτῶν Λακεδαιμονιός τε ὁ Κίμωνος . . .* I, 45, 4: *Αἱ μὲν δὴ νῆες ἀφικνοῦνται εἰς τὴν Κέρκυραν . . .* I, 47: *Οἱ δὲ Κερκυραῖοι ὡς ἤσθοντο τοὺς πολεμίους προσπλέοντας . . . ἐστρατοπεδεύσαντο ἐν μιᾷ τῶν νήσων αἳ καλοῦνται Σύβοτα, καὶ αἱ Ἀττικαὶ δέκα παρῆσαν.* Πρβλ. I. G. I³, 295.

[2] Πρβλ. παραπάνω σελ. 463 καὶ σημ. 2.

πορούν. Όπως κι' ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Καλλία ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας—ἢ ἡ πρώτη της φάση, ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὡς στὴν Πύδνα—δὲν γίνεται παρὰ λίγο ἀργότερα καὶ ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ταραχτήκανε μαθαίνοντας τὸ φτάσιμο κορινθιακοῦ στρατοῦ στὴν Ποτείδαια, τότε μόνο ξεκινᾷ μὲ τὸ στόλο καὶ τὸν στρατό του ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ γιὰ τὴν Ποτείδαια καὶ ὁ Καλλίας, καὶ πιάνει πρῶτα στὴν Πύδνα, ποὺ πολιορκούσανε τότε ὁ Ἀρχέστρατος καὶ οἱ δυνάμεις τῆς πρώτης ἀθηναϊκῆς ἀποστολῆς μαζὶ καὶ μὲ τὸν ἀντάρτικο μακεδονικὸ στρατὸ τοῦ Φιλίππου. Ἦτανε πιθανὰ τὸ σχέδιό του ἢ ἴσως καὶ ἀπόφαση τοῦ δήμου, ἡ δεύτερη ἀθηναϊκὴ ἀποστολὴ νὰ βοηθήσει τὴν πρώτη, νὰ καταλάβουν ὅλοι μαζὶ τὴν Πύδνα καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ὅλοι μαζὶ νὰ χτυπήσουν καὶ τὴν Ποτείδαια. Ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ πρώτη ἀθηναϊκὴ ἀποστολὴ λίγο πρωτύτερα,[1] ἔχοντας ἐντολὴ νὰ πολεμήσει τὸν Περδίκκα καὶ συγχρόνως νὰ χτυπήσει καὶ τὴν Ποτείδαια, προτιμᾶ νὰ περιοριστεῖ στὸ πρῶτο καὶ ἔτσι νὰ ἀποφύγει τὸν διμέτωπο πόλεμο. Ἀλλά, προτοῦ νὰ ἔχουνε καλὰ καλὰ ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζουνε τὸ ὡς ἄνω των σχέδιο, καὶ ξαφνικὰ τοὺς βλέπουμε νὰ τὸ ἐγκαταλείπουν: τοὺς βλέπουμε νὰ κάνουν κάποια σύμβαση καὶ συμμαχία μὲ τὸν Περδίκκα, νὰ λύνουν γρήγορα γρήγορα τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας καὶ ἀπὸ κεῖ ὅλοι μαζὶ χωρὶς καμμιὰν ἀναβολὴ νὰ σπεύδουν ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας.

Ἡ ὡς ἄνω ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων καὶ κυρίως τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία ἢ ἡ σχετικὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη γι' αὐτή, ἔχει ἀνάγκη σὲ ὁρισμένα της σημεῖα ἀπὸ κάποια ἐπιμονώτερη διερεύνηση.

Γιὰ τὶς δυὸ φάσεις τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία, πὼς στὴν ἐξέλιξή τους, σύμφωνα μὲ τὴν διήγηση τοῦ Θουκυδίδη, παρουσιάζουν ἕναν ὅμοιο ἢ ἀνάλογο ρυθμὸ ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, αὐτὸ τὸ ἔχουμε μιὰ φορὰ παρατηρήσει: Στὴν πρώτη της φάση ἢ μᾶλλον στὴν ἀρχή της ἡ ἐκστρατεία τοῦ Καλλία ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας ἀποφασίζεται νὰ γίνει καὶ γίνεται, ἀμέσως μόλις φτάνει καὶ κυκλοφορεῖ μέσα στὴν Ἀθήνα ἡ εἴδηση πὼς στὴν Ποτείδαια δίπλα στοὺς ἐπαναστάτες ἔχει φτάσει καὶ βρίσκεται γιὰ ἐνίσχυσή των καὶ τοῦ Ἀριστέα ὁ στρατός. Ἡ εἴδηση αὐτὴ ἢ ὁ λόγος, ποὺ κάνει τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀνησυχήσουν καὶ νὰ ἐπισπεύσουν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν ἀποστολὴ στόλου καὶ στρατοῦ των τὴν ἐνίσχυση «τῆς εἰς Μακεδονίαν καὶ Ποτείδαιαν στρατιᾶς» των,[2] συνοψίζεται μέσα στὴ σύντομη καὶ λιτὴ φράση: *ὡς ἤσθοντο καὶ τοὺς μετὰ Ἀριστέως ἐπιπαρόντας.*

Ὅμοια καὶ στὴ δεύτερη φάση τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία, ἐνῶ ὁ

---

[1] I, 59, 2: *νομίσαντες δὲ οἱ στρατηγοὶ ἀδύνατα εἶναι πρός τε Περδίκκαν πολεμεῖν τῇ παρούσῃ δυνάμει καὶ τὰ ξυναφεστῶτα, τρέπονται ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν.* Πρβλ. Grote, The history of Greece (1849—1850) σ. 267—268. Πρβλ. παραπάνω σ. 459.

[2] Γιὰ τὸ ὄνομα αὐτὸ τῶν ἐνισχύσεων κύττα I.G.I² 296.

Καλλίας βρίσκεται στὸ στρατόπεδο τῆς Πύδνας καὶ εἶναι ἀπασχολημένος—σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιό του, ποὺ ἔχουμε ἀναφέρει,—μὲ τὴν πολιορκία της, ξαφνικὰ φαίνεται νὰ παίρνουν κάποιαν ἄλλη τροπὴ πάλι τὰ πράγματα: Ὁ Καλλίας ἔχοντας, φαίνεται, ἀπὸ τὸ καινούργιο του περιβάλλον τῆς Πύδνας, τὸ ὁποῖο βρίσκεται πάντα εὐκολώτερα σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν Ποτείδαια παρ' ὅ,τι ἡ Ἀθήνα,—ἔτσι ἔχοντας τώρα νέες καὶ πολὺ σπουδαῖες πληροφορίες ἀπὸ κεῖ σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων στὴν Ποτείδαια, καταλήγει στὸ συμπέρασμα, πὼς ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ τῶν πραγμάτων στὴν Ποτείδαια δὲν συμφέρει καθόλου στοὺς Ἀθηναίους καὶ πὼς ἡ ἐπίθεση ἐναντίον της ἐπιβάλλεται νὰ γίνει ἀμέσως, καὶ ἔτσι συμβιβάζεται γρήγορα γρήγορα, ὅπως εἴπαμε, μὲ τὸν Περδίκκα, λύνει τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας καὶ παίρνοντας μαζί του ὅλες καὶ τὶς ἀθηναϊκὲς καὶ τὶς συμμαχικὲς δυνάμεις, ποὺ ἀπασχολοῦσε ὡς τώρα στὴν Πύδνα, σπεύδει ἀμέσως στὴν Χαλκιδική. Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Καλλίας δὲν εἶναι καθόλου εὐχαριστημένος τώρα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων στὴν Ποτείδαια καὶ ποὺ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἀναγκάζεται, ἀφήνοντας τὸ σχέδιό του μὲ τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας, νὰ κινητοποιήσει χωρὶς ἀναβολὴ ὅλες τὶς δυνάμεις του ἐναντίον τῆς Χαλκιδικῆς, κλείεται καὶ ἐδῶ, ὅμοια καὶ ἀντίστοιχα ὅπως στὴν προηγούμενη περίπτωση, μέσα στὴ σύντομη καὶ λιτὴ φράση: *ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρελήλυθώς.*

Ἐδῶ τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀντιπαραβολὴ—τῆς μιᾶς δίπλα καὶ παράλληλα μὲ τὴν ἄλλη—τῶν δυὸ ὁμοιόρρυθμων φάσεων τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία, γιὰ νὰ διασαφηνίσουμε τὴν ἔννοια τοῦ *παρελήλυθώς* καὶ ἔτσι καὶ νὰ τὸ ἐλέγξουμε, ἂν δίνει πραγματικὰ γερὴ βάση γιὰ τὴ διόρθωση τοῦ Ullrich, δὲν ἔχουμε παρὰ τὸν λόγο τῆς δεύτερης φάσης τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία, ὅπου μέσα ἀκριβῶς ἔχει τὴ θέση του,—αὐτὸν νὰ τὸν ὑποβάλουμε σὲ ἐπιμονώτερη διερεύνηση ἐξετάζοντάς τον δίπλα καὶ παράλληλα μὲ τὸν ἀντίστοιχο λόγο τῆς πρώτης της φάσης:

Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο, ὅπως ἔχουμε πεῖ, ἀποφασίζεται ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἡ ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας, καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο ἀμέσως μετὰ ἀπ' αὐτὸ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς ὁ Καλλίας σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιό του ἢ τὴν ἀπόφαση τοῦ δήμου, ποὺ ἔχουμε ἀναπτύξει λίγο παραπάνω, πιάνει πρῶτα στὴν Πύδνα καὶ ἔτσι ἀρχίζει ἡ πρώτη φάση τῆς ἐκστρατείας του,—ὁ λόγος ἑπομένως αὐτὸς τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία στὴν πρώτη της φάση εἶναι, ὅπως μᾶς τὸν παραδίδει ὁ Θουκυδίδης, ἡ εἴδηση ποὺ κυκλοφόρησε στὴν Ἀθήνα ἕνα σαραντάμερο τὸ ἐλάχιστον μετὰ ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας «ὅτι στὴν Ποτείδαια κοντὰ στοὺς ἐπαναστατημένους ἔχει φτάσει καὶ βρίσκεται γιὰ ἐνίσχυσή των καὶ τοῦ Ἀριστέα ὁ στρατὸς=*ὡς ἤσθοντο καὶ τοὺς μετὰ Ἀριστέως ἐπιπαρόντας.*»

Ὁ λόγος τῆς δεύτερης φάσης τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἀθηναίων ἐναν-

τίον τῆς Ποτείδαιας, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Καλλίας, ἐνῶ βρίσκεται στὴν Πύδνα, καὶ μαζὶ μὲ τὸ στρατὸ τῆς πρώτης ἀθηναϊκῆς ἀποστολῆς καὶ τοὺς Μακεδόνες ἀντάρτες τοῦ Φιλίππου προσπαθοῦν ὅλοι μαζὶ νὰ καταλάβουν πρῶτα τὴν Πύδνα καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ὅλοι μαζὶ πάλι νὰ χτυπήσουν καὶ τὴν Ποτείδαια,[1] παραιτεῖται ξαφνικὰ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ κλειῶντας σύμβαση καὶ συμμαχία μὲ τὸν Περδίκκα, ἀφήνει τὴν Πύδνα καὶ μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις του σπεύδει ἀμέσως ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας,—ὁ λόγος ὅλης τῆς ἀπότομης αὐτῆς ἀλλαγῆς τῆς ἐνέργειάς του συνοψίζεται μέσα στὴ σύντομη καὶ μὲ πυκνότατο περιεχόμενο φράση: *ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθώς*, ποὺ πρέπει νὰ ἑρμηνευτεῖ.

Ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολή μας ἐδῶ—τοῦ ἑνὸς δίπλα στὸν ἄλλο—τῶν λόγων τῶν δυὸ φάσεων τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία μὲ τὰ συγκεκριμένα ἀποτελέσματα, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση προκαλοῦν ὁ καθένας τους, δίπλα τους τὴν κάθε φορά—,δὲν βρίσκουμε καθόλου ἄσκοπο, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγκεκριμένων των αὐτῶν ἀποτελεσμάτων, νὰ δοκιμάσουμε νὰ τοὺς διασαφηνίσουμε διαπιστώνοντας ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐνέργειας, ποὺ προκαλοῦν, τὴν σημασία ποὺ τὴν κάθε φορὰ τοὺς δίνεται καὶ ἔτσι μὲ βάση ἀσφαλέστερων κάπως δεδομένων νὰ διασαφηνίσουμε καὶ νὰ ἑρμηνεύσουμε, τὸ συμπυκνωμένο τους νόημα;

Ὁ λόγος ἢ ἡ εἴδηση—συγκεκριμένα τώρα—,γιὰ τὴν ὁποία ἐνεργεῖται ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἡ πρώτη φάση τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας=*ὡς ᾔσθοντο καὶ τοὺς μετὰ Ἀριστέως ἐπιπαρόντας*.

Τὸ ἀποτέλεσμα—δίπλα—ποὺ ἐπακολουθοῦσαν οἱ συνέπειες τῆς παραπάνω εἴδησης: Ὁ Καλλίας ξεκινῶντας ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ πλέει πρῶτα στὴν Πύδνα καὶ τὴν πολιορκεῖ κι' ὅλας μαζὶ μὲ τὸν στρατὸ τῆς πρώτης Ἀθηναϊκῆς ἀποστολῆς προσπαθῶντας νὰ τὴν πάρει καὶ προχωρεῖ, ὡς ἕνα σημεῖο, στὸ ἔργο του μὲ κάποιο σχέδιο καὶ τάξη.

Ὁ λόγος ἢ ἡ εἴδηση τῆς δεύτερης φάσης τῆς ἐκστρατείας, ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια= *ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθώς*:

Τὸ ἀποτέλεσμα ἢ ἡ συνέπεια τοῦ λόγου τῆς δεύτερης φάσης τῆς ἐκστρατείας: Ὁ Καλλίας μετὰ ἀπὸ τὴν εἴδηση αὐτὴ δὲν χάνει οὔτε στιγμὴ παρὰ συμβιβάζεται ἀμέσως μὲ τὸν Περδίκκα, λύνει τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας καὶ σπεύδει ἀμέσως στὴν Χαλκιδική, στὴν Βέροια, τὴν Στρέψα, τὴν Γίγωνο, τὴν Ποτείδαια.

Τὸ πόρισμα, ποὺ μᾶς δίνεται ἀπὸ τὴν τελευταία μας αὐτὴν ἐδῶ ἀντιπαραβολή, εἶναι ὅτι ἡ πολεμικὴ δράση τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ ὁπωσδήποτε ἠρεμώτερη καὶ κανονική, στὴν πρώτη της φάση τῆς ἐκστρατείας των,

---

[1] Πρβλ. παραπάνω σελ. 471.

καὶ ἡ ἐντονώτερη καὶ μὲ γοργότερο ρυθμό, στὴν δεύτερή της φάση— ὅτι ἡ δράση αὐτὴ δὲν ἐξελίσσεται τὴν κάθε φορὰ παρὰ σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάλογη ἐντύπωση, ποὺ προξενεῖ στοὺς Ἀθηναίους ὁ ἀντίστοιχος λόγος ἢ ἡ ἀντίστοιχη εἴδηση, ποὺ τὴν προκαλεῖ: ἕνα πόρισμα— προκειμένου τώρα νὰ ἀναλυθεῖ καὶ ἑρμηνευθεῖ τὸ συμπυκνωμένο νόημα τῶν δύο λόγων ἢ εἰδήσεών μας— πολὺ σπουδαῖο καὶ πολὺ χρήσιμο.

Ὁ λόγος ἢ ἡ εἴδηση πρῶτα, ποὺ ἔκανε ἀκριβῶς τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀνησυχήσουν καὶ νὰ ἐπισπεύσουν τὴν ἀποστολὴ καὶ δεύτερου[1] στρατοῦ των στὴν Ποτείδαιαν, εἴτε προέρχεται ἀπὸ τὸ Intelligence Service τοῦ στρατόπεδου τῆς Πύδνας εἴτε καὶ ἀπὸ οἱαδήποτε ἄλλη πηγή, πρέπει πιθανώτατα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τοῦ λόγου ἢ τῆς εἴδησής μας αὐτῆς ἐδῶ μὲ τὸν λόγο ἢ τὴν εἴδηση τῆς δεύτερης φάσης τῆς ἐκστρατείας,— πρέπει νὰ ἔφτασε καὶ νὰ κυκλοφόρησε στὴν Ἀθήνα ὡς μιὰ εἴδηση γιὰ ἐνίσχυση τῆς Ποτείδαιας ἁπλῶς καὶ μόνο ἀπὸ κορινθιακὸ στρατό, ἀνεξάρτητα, ἂν τὸν κορινθιακὸ ἀκριβῶς αὐτὸ στρατὸ ὁ Θουκυδίδης, ἐξηγῶντας πρῶτα —λίγες σειρὲς παραπάνω— τὴν προέλευση ἢ τὴν συγκρότησή του ἀπὸ τὸν Ἀριστέα,[2] ἔπειτα μέσα στὴν εἴδηση ἀκριβῶς, ποὺ προκάλεσε τὴν πρώτη φάση τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία, τὸν ὀνομάζει: *τοὺς μετὰ Ἀριστέως*, μόλον ποὺ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστέα, ὅπως θὰ δείξῃ ἡ συνέχεια τῆς ἑρμηνείας, δὲν μπορεῖ πραγματικὰ παρὰ μόνο μέσα στὴν εἴδηση γιὰ τὴν δεύτερη φάση τῆς ἐκστρατείας τὴν ὀξύτερη νὰ παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορά.

Τοῦ λόγου τώρα ἢ τῆς εἴδησης ποὺ προκαλεῖ τὴ δεύτερη φάση τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία, μίαν ἐξέλιξη, ὅπως ἔχωμε μιὰ φορὰ τονίσει, πολεμικῆς ἐνέργειας καὶ δράσης ἀποφασιστικώτερης καὶ γοργότερου ρυθμοῦ,— τοῦ λόγου αὐτοῦ *(: ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρελήλυθώς)* τὸ δραστικώτατο καὶ πλουσιώτατο σὲ νόημα περιεχόμενο, ἂν θέλουμε νὰ τὸ ἀναπτύξουμε καὶ νὰ τὸ ἑρμηνεύσουμε μὲ βάση τὴν συγκεκριμένη ἀκριβῶς πολεμικὴ ἐνέργεια καὶ δράση, ποὺ προκαλεῖ, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὁ Καλλίας ἐρχόμενος στὴ Μακεδονίαν ἤξαιρε μιὰ φορά, ἀπὸ τὴν εἴδηση ποὺ εἶχε κυκλοφορήσει στὴν Ἀθήνα, λίγο προτοῦ νὰ τὴν ἀφήσει, καὶ ποὺ εἶχε ἀκριβῶς καὶ προκαλέσει τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας, – ἤξαιρε, πὼς ἡ Ποτείδαια εἶχε ἐνισχυθεῖ μὲ τὴν ἄφιξη κάποιας βοήθειας ἀπὸ τὴν Κόρινθο. Τώρα βρισκόμενος στὴ Μακεδονία καὶ ἀσχολούμενος— μαζὶ μὲ τὸ στρατὸ τῆς πρώτης ἀθηναϊκῆς ἀποστολῆς καὶ τὸν

---

[1] Καὶ τοῦ Ἀρχέστρατου ὁ στρατὸς εἶχε σταλεῖ ἐπίσης ἐναντίον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ποτείδαιας. Θουκ. I, 57, 6.

[2] Θουκ. I, 60, 2: *ἐστρατήγει δὲ αὐτῶν Ἀριστεὺς ὁ Ἀδειμάντου, κατὰ φιλίαν τε αὐτοῦ οὐχ ἥκιστα οἱ πλεῖστοι ἐκ Κορίνθου στρατιῶται ἐθελονταὶ ξυνέσποντο· ἦν γὰρ τοῖς Ποτειδαιάταις αἰεί ποτε ἐπιτήδειος.*

ἀντάρτικο μακεδονικὸ στρατὸ τοῦ Φιλίππου— μὲ τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας, μαθαίνει ξάφνου, ἀπὸ καλύτερα ἐξακριβωμένες ἐδῶ πληροφορίες τοῦ στρατόπεδου τῆς Πύδνας, πὼς ὁ στρατός, μὲ τὸν ὁποῖο ἤξαιρε (σύμφωνα μὲ τὸν λόγο ἢ τὴν εἴδηση τῆς πρώτης φάσης τῆς ἐκστρατείας) ὅτι εἶχε ἐνισχυθεῖ ἡ ἐπαναστατημένη Ποτείδαια,— πὼς αὐτὸς ὁ στρατὸς ἦτανε ἐκεῖνος, ποὺ εἶχε ἑτοιμάσει, μὲ τὴν μεγάλη του δημοτικότητα καὶ στὴν Κόρινθο καὶ στὴν Ποτείδαια, ὁ στρατηγὸς Ἀριστέας,[1] ἡ μεγάλη αὐτὴ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς, «κατορθώνοντας μὲ τὴν μεγάλη του τὴν δεξιότητα καὶ τὴν ταχύτητα καὶ τὴν τόλμη[2]» τὴν τεσσαρακοστὴ κι' ὅλας ἡμέρα μετὰ ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας «χωρὶς κἂν νὰ τὸν πάρουν εἴδηση οἱ Ἀθηναῖοι, νὰ ἔχει φτιάσει μὲ τὸ στρατό του μαζὶ στὴν Ποτείδαια = *παρελήλυθώς*» : καὶ τώρα φοβούμενος τὴν παρουσία τοῦ Ἀριστέα καὶ τὴν ἀντιαθηναϊκή του προπαγάνδα[3] καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς (— τὸν Ἀριστέα ὁ στρατηγὸς Καλλίας θὰ τὸν γνώριζε βέβαια κι' ὀπὸ πρίν, ἀλλὰ τώρα ἀπὸ τὶς διαδόσεις καὶ κρίσεις ποὺ θὰ κυκλοφοροῦσαν στὸ στρατόπεδο γι' αὐτόν, πρέπει νὰ τὸν γνωρίζει καλύτερα —) ἢ ὅπως λέγει ὁ Θουκυδίδης : *ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρελήλυθώς*, παραιτεῖται ἀμέσως ἀπὸ τὸ σχέδιό του, νὰ πάρει πρῶτα τὴν Πύδνα καὶ ἔπειτα νὰ χτυπήσει τὴν Ποτείδαια, καὶ μετακινεῖ ἀμέσως καὶ ξαφνικὰ ὅλες του τὶς δυνάμεις ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας.

Γιὰ τὴν κατανόηση αὐτὴν ἕως ἐδῶ τῶν πραγμάτων δὲν πρέπει νὰ παραλείψουμε νὰ ποῦμε πὼς πολὺ βοήθησε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολή, καὶ ἡ ἀναγνώριση μέσα σ' αὐτὴ καὶ τῆς ὀρθῆς ἑρμηνείας τοῦ : *παρελήλυθώς* : Ἡ χρήση του ἢ γενικώτερα ἡ χρήση τοῦ παρέρχεσθαι μὲ ἀντικείμενο[4] καὶ μὲ μεταφορικὴ σημασία ἀγωνιστικοῦ ὅρου[5] πουθενὰ δὲν παρουσιάζεται τόσο ταιριαστὴ ὅσο ἐδῶ ὅπου πρόκειται γιὰ τὸν στρατηγὸ Ἀριστέα, τοῦ ὁποίου, καὶ ὅπου ἀλλοῦ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη ἐνέργειες, χαραχτηρίζονται συνήθως ἢ μὲ τὸ ρῆμα αὐτὸ ἢ μὲ ἄλλα ρήματα συνώ-

---

[1] Πρβλ. παραπάνω σελ. 463 καὶ σημ. 1, σελ. 461 καὶ σημ. 1, 2, 3.

[2] Πρβλ. καὶ τὴν μετάφρασή μας παραπάνω τοῦ *παρελήλυθώς* στὴν σελ. 451.

[3] Πρβλ. καὶ τοῦ Περδίκκα τὴν ἀντιαθηναϊκὴ προπαγάνδα ἐπάνω στὴν Χαλκιδικὴ Θουκ. I, 57, 5.

[4] Γιὰ τὰ σύνθετα μὲ τὴν πρόθεση : *παρά*, ποὺ ὡς μεταβατικὰ συντάσσονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ αἰτιατική, ὅπως *παραβαίνειν, παρέρχεσθαι, παρατρέχειν τινά* πρβλ. Kühner — Gerth, Grammatik, Satzlehre II σ. 452.

[5] Πρβλ. σημασίες τοῦ *παρέρχομαι τινὰ ἤ τι* στὸν Θησαυρὸ τοῦ Ἑρ. Στεφάνου : Praeterire latenter fallendoque : *οὐκ ἔστι κλέψαι νόον οὐδὲ παρελθεῖν* (Ἡσιοδ.) θεογον. 613. Cursu praeterire ac superare : Οὐ *παρελεύσεαι* Ὁμ. Ἰλ. Α, 132. *Παρελθεῖν* τὸν Κάμιλλον οὐ δυνάμενοι Πλουτ. Κάμιλλ. 36. Est enim his in locis metaphora *ἀπὸ τοῦ δρόμου ἐν ᾧ ὁ παρελθὼν νικᾷ*. A cursu in quo vincit is qui alterum praeterit praevenitque.

νυμα μ' αὐτό.[1] Καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο καὶ ἐδῶ ἑρμηνεύσαμε λίγο παραπάνω τό: *ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθώς*, ὅπως τὸ ἑρμηνεύσαμε.

Τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὴ διασαφήνιση καὶ τοῦ: *παρεληλυθώς*, τὸ συμπέρασμα ὅλης τῆς ἔρευνάς μας σχετικὰ μὲ τὴν ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῆς Ποτείδαιάς, ἐὰν θέλουμε νὰ τοῦ δώσουμε πιὸ στρογγυλεμένη καὶ πιὸ συγκεκριμένη μορφή, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Μόλις ἀποστατεῖ ἡ Ποτείδαια καὶ ἀμέσως οἱ πολεμικὲς προετοιμασίες τόσο τῶν Ἀθηναίων ὅσο καὶ τῶν Κορινθίων ἀρχίζουν ἐντονώτερες τώρα:

Οἱ Κορίνθιοι προχωροῦν ἀπὸ δῶ καὶ πέρα μὲ γοργότερο ρυθμό Ὁ στρατηγὸς Ἀριστέας, ὁ γυιὸς τοῦ Ἀδείμαντου,[2] μισαθήναιος ἐκ προγόνων, κατορθώνει μὲ τὴν μεγάλη του δραστηριότητα καὶ τὴν τόλμη νὰ ἔχει συλλέξει καὶ ἐξοπλίσει μέσα σ' ἕνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἕνα στρατὸ ἀπὸ δυὸ χιλιάδες ἄνδρες καί, χωρὶς νὰ γίνει ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἀντιληπτός, (=*παρεληθωὼς* ἐνν. αὐτούς), τὴν τεσσαρακοστὴ κιόλας ἡμέρα μετὰ ἀπὸ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας, νὰ τὸν ἔχει μεταφέρει στὴν Ποτείδαια γιὰ ἐνίσχυσή της:

Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν μεριά, ὅταν τοὺς ἔρχεται ἡ εἴδηση γιὰ τὸ γεγονὸς ἢ μᾶλλον γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς Ποτείδαιας ἀπὸ κορινθιακὸ στρατό, ἀμέσως ἀποφασίζουν τὴν ἐκστρατεία των ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας καὶ ὁ στρατηγὸς Καλλίας περνάει μὲ στρατὸ καὶ στόλο ἀπὸ τὴν Πύδνα πρῶτα, γιὰ νὰ βοηθήσει τὸ στρατὸ τῆς πρώτης ἀθηναϊκῆς ἀποστολῆς, νὰ πάρουν καὶ οἱ δυὸ μαζὶ τὴν Πύδνα καὶ ἔπειτα ὅλοι μαζὶ νὰ χτυπήσουν καὶ τὴν Ποτείδαια. Τὴν ἀπόφασή τους ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν παίρνουν οἱ Ἀθηναῖοι ὅταν μαθαίνουν γιὰ κάποιον κορινθιακὸ στρατὸ—*τοὺς μετὰ Ἀριστέως*, ὅπως ὀνομάζει τὸ στρατὸν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅταν συγγράφει τὴν ἱστορίαν του—, πῶς ἔχει φτάσει καὶ βρίσκεται στὴν Χαλκιδικὴ *(ἐπιπαρόντας)*—:

Ὅταν ὅμως ὁ Καλλίας, ὄντας στὴν Πύδνα, μαθαίνει ἀπὸ ἀκριβέστερες πληροφορίες τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατόπεδου, πῶς ὁ κορινθιακὸς στρατός, ποὺ εἶχε ρθεῖ στὴν Ποτείδαια γιὰ ἐνίσχυσή της, ἤτανε τοῦ φοβεροῦ Ἀριστέα ὁ στρατὸς ἢ πῶς ὁ Ἀριστέας μὲ τὸν στρατό του εἶχε κατορθώσει, μὲ

---

[1] Ἔτσι I, 63, 1: *Ἐπαναχωρῶν δὲ ὁ Ἀριστεὺς ἀπὸ τῆς διώξεως... παρῆλθε παρὰ τὴν χηλὴν διὰ τῆς θαλάσσης βαλλόμενος τε καὶ χαλεπῶς* (=κατορθώσας νὰ ξεφύγει τὸν ἐχθρὸ καὶ νὰ εἰσδύσει στὴν Ποτείδαια) *ὀλίγους μέν τινας ἀποβαλών, τοὺς δὲ πλείους σώσας* Ὅμοια: I, 65, 1: *Ἀριστεὺς δὲ ἀποτειχισθείσης αὐτῆς καὶ ἐλπίδα οὐδεμίαν ἔχων σωτηρίας, ἢν μή τι ἀπὸ Πελοποννήσου ἢ ἄλλο παρὰ λόγον γίγνηται, ξυνεβούλευε μὲν πλὴν πεντακοσίων ἄνεμον τηρήσασι τοῖς ἄλλοις ἐκπλεῦσαι, ὅπως ἐπὶ πλέον ὁ σῖτος ἀντίσχῃ, καὶ αὐτὸς ἤθελε τῶν μενόντων εἶναι. Ὡς δὲ οὐκ ἔπειθε.... ἔκπλουν ποιεῖται λαθών (= παρελθὼν = κατορθώνοντας νὰ ξεγελάσει καὶ ξεφύγει) τὴν φυλακὴν τῶν Ἀθηναίων.* Ὅμοια II, 67, 4: *Ἀφικομένων δ' αὐτῶν δείσαντες οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Ἀριστέα μὴ αὖθις σφᾶς ἔτι πλείω κακουργῇ διαφυγών (= παρελθὼν ἢ λαθών).*

[2] Ἡρ. VIII, 61.

τὴν μεγάλη του δεξιότητα καὶ τέχνη καὶ τόλμη, νὰ ἔχει φτάσει πρῶτος, χωρὶς νὰ τὸν ἀντιληφτοῦν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ νὰ βρίσκεται στὴν Ποτείδαια *(παρεληλυθώς)*, ἀμέσως (ἴσως ἐπειδὴ συγχρόνως ἔβλεπε καὶ τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας κάπως δύσκολη καὶ καιρὸ ἕνεκα τοῦ Ἀριστέα δὲν εἶχαν νὰ χάνουν) συμβιβάζεται μὲ τὸν Περδίκκα καὶ γρήγορα γρήγορα μεταφέρει ὅλες τὶς ἀθηναϊκὲς δυνάμεις ἀμέσως ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας.

Μέσα στὸ τελευταῖο αὐτὸ ἐδῶ συμπέρασμα, ὅπου μᾶς ἔχει ὁδηγήσει ἡ ἐπιμονώτερη διερεύνηση τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας, τὸ *ἐπιπαρόντας* καὶ τὸ *παρεληλυθὼς* δὲν βρίσκονται καθόλου σὲ ἀντιφατικὴ σχέση τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο, ὅπως θέλει ὁ Ullrich, γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴ σχετικὴ διόρθωση τοῦ πρώτου.[1] Τὸ *ἐπιπαρόντας*, ὅπως ἔχουμε δείξει παραπάνω,[2] σημαίνει τὸ (ὕστερα ἀπὸ μία πορεία ἢ ἕναν πλοῦ ἑνὸς στρατοῦ) φτάσιμο καὶ μόνιμο σταμάτημά του στὸν τόπο τοῦ προορισμοῦ του· τὸ *παρεληλυθὼς* ἐπίσης ἐπιβεβαιώνει τὸ πρᾶγμα, σημαίνει κι' αὐτὸ δηλαδὴ τὸ ἴδιο πρᾶγμα προσθέτοντας καὶ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ἀριστέας κατορθώνει νὰ φτάσει στὸν προορισμό του· καί, ἂν τὸ πρᾶγμα ἔχει ἔτσι, τότε ἀσφαλῶς ὅπως ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς δυὸ λόγους, ὅπου ἐπάνω ὁ Ullrich στηρίζει τὴν διόρθωσή του, ἔτσι καὶ ὁ δεύτερος ἐπίσης δὲν στέκει.[3]

Καὶ τώρα δὲν μένει παρὰ νὰ συνεχίσουμε λίγο ἀκόμα τὴν διερεύνηση[4] καὶ τοῦ ἄλλου ζητήματος ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν Ullrich, ἂν δηλαδὴ τὸ στρατό του ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Ποτείδαια ὁ Ἀριστέας τὸν μετέφερε μὲ πλοῖα ἢ διὰ ξηρᾶς·

Ὁ Ullrich μέσα στὴν ἑρμηνεία, ποὺ δίνει τοῦ· *παρεληλυθώς*, γιὰ νὰ δείξει τὴν ἀντίφαση ποὺ βρίσκει μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ προηγούμενου *ἐπιπαρόντας* καὶ ἔτσι νὰ ὑποστηρίξει τὴ διόρθωσή του, ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν προϋπόθεση πὼς ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα γίνεται διὰ ξηρᾶς· «Καὶ πῶς μπορεῖ, λέγει,—ἕνα πρᾶγμα, ποὺ πρέπει ἰδιαίτερα νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψει μας—πῶς μπορεῖ, ὕστερα ἀπὸ τὸ· *ἐπιπαρόντας*, νὰ ἔχει εἰπωθεῖ ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη, πὼς παραιτηθήκανε ἀπὸ τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας οἱ Ἀθηναῖοι ξαφνικά, γιατὶ τοὺς ἔκανε νὰ βιάζουνται ἡ Ποτείδαια καὶ τὸ πέρασμα τοῦ Ἀριστέα στὴν Χαλκιδικὴ ἢ ἡ εἴδηση πὼς πέρασε ὁ Ἀριστέας στὴν Χαλκιδικὴ (*ἀκολουθῶντας, ὅπως πρέπει νὰ δεχτοῦμε, ἕναν δρόμο* δυτικὰ τῆς Πύδνας καὶ ἴσως μακριὰ κάπως ἀπὸ τὴν παραλία);[4]»

Ἀλλὰ ἀνεξάρτητα, ἂν ἡ προϋπόθεση αὐτή, ὅπως παρουσιάζεται μέσα στὴν λανθασμένη ἑρμηνεία τοῦ· *παρεληλυθώς*,—ἂν ἔτσι εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ

---

[1] Ullrich, Beiträge zur Kritik des Thucydides 3 σ. 1 καὶ 3.

[2] σ. 470. [3] Πρβλ. παραπάνω σ. 469 καὶ σ. 427 κ.ἑ.

[4] Πρβλ. παραπάνω σ. 463 καὶ 465.

[4] Beiträge 3. σ. 3. Πρβλ. καὶ παραπάνω σ. 455.

μᾶς παρουσιάζεται ἀμφίβολη καὶ πέρα-πέρα αὐθαίρετη: ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ οὔτε οἱ ἄλλοι λόγοι,[1] ὅπου ἐπάνω προχωρῶντας ὁ Ullrich δοκιμάζει νὰ τὴν στηρίξει,—οὔτε αὐτοὶ φαίνονται νὰ μποροῦν νὰ δώσουν στὴ σχετικὴ γνώμη του κάποια κάπως γερὴ βάση:

Ἕνα ὁλάκερο σαραντάμερο λ χ. ὡς διάρκεια μονάχα τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀριστέα, ὡς διάρκεια ἑπομένως ἑνὸς ταξιδιοῦ του διὰ ξηρᾶς,—τὸ συμπέρασμα αὐτὸ βγαίνει ἀπὸ κακὴ ἑρμηνεία τῆς πρότασης: *καὶ ἀφικνοῦνται τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ ὕστερον ἐπὶ Θράκης, ἡ Ποτείδαια ἀπέστη* Ἡ κατακλεῖδα αὐτὴ τῆς διήγησης τοῦ Θουκυδίδη γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα δὲν μπορεῖ νὰ δίνει παρὰ τὴν χρονολογία[2] ἁπλῶς τοῦ γεγονότος ἤτοι τῆς αἴσιας ἄφιξης τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀριστέα στὴν Χαλκιδική: Τὸ σαραντάμερο, ποὺ περνᾷ ἀπὸ τὴν μέρα ποὺ ἐπαναστατεῖ ἡ Ποτείδαια ὡς τὴν μέρα ποὺ φτάνει ἐκεῖ ὁ στρατὸς τοῦ Ἀριστέα,—αὐτό, σύμφωνα μὲ τὴν θέση ποὺ ἔχει μέσα στὴ διήγηση ἡ ἐν λόγῳ πρόταση,[3] πρέπει νὰ μᾶς δίνει τὴ διάρκεια ὁλάκερης τῆς ἐπιχείρησης τοῦ Ἀριστέα (τῆς περισυλλογῆς, τῆς προετοιμασίας καὶ τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀριστέα)[4] καὶ ὄχι τοῦ τελευταίου της μονάχα μέρους:

Ἔπειτα, οὔτε ἂν μέσα στὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα δὲν ἀναφέρονται καθόλου πλοῖα,— οὔτε αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸ θεωρήσουμε, ὅπως κάνει ὁ Ullrich, γιὰ ἀπόδειξη, πὼς ὁ στρατὸς τοῦ Ἀριστέα μεταφέρθηκε διὰ ξηρᾶς, γιατὶ «πλοῖα» καὶ γιὰ μιὰ διὰ θαλάσσης μεταφορὰ στρατοῦ ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Ποτείδαια, ὅπως προχωροῦντας θὰ δοῦμε κι' ἀμέσως παρακάτω, θὰ μποροῦσαν πολὺ καλὰ σὰν κάτι αὐτονόητο νὰ μὴν ἀναφέρονται.

Ἀντίθετα, σὰν κάτι αὐτονόητο— ἂν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα θὰ γινότανε διὰ ξηρᾶς— δὲν θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ ἀποσιωπᾶται κάτι ἄλλο:

Ὁ Ullrich ἀρχινῶντας τὴν ἀναζήτησή του ἀποδείξεων γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς προϋπόθεσής του, ποὺ τόσο τοῦ εἶναι, ὅπως εἴδαμε, χρήσιμη γιὰ τὴν ἑρμηνεία τοῦ *παρελήλυθὼς* καὶ τὴ διόρθωση τοῦ *ἐπιπαρόντας*, παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς:[5] «Πὼς ὁ Ἀριστέας μαζὶ μὲ χιλίους ἑξακόσους ὁπλῖτές του καὶ τοὺς τετρακόσους του *ψιλοὺς* ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κόρινθο γιὰ τὴν Ποτείδαια διὰ ξηρᾶς, ὅπως εἰπώθηκε παραπάνω, αὐτὸ δὲν μᾶς τὸ προσδιορίζει ἀκριβῶς ὁ Θουκυδίδης μέσα στὴ διήγησή του, ὅπως τὸ κάνει ἄλλου σὲ μιὰ πέρα πέρα ὅμοια περίπτωση, ὅταν οἱ Κορίνθιοι στέλνουν

---

[1] Πρλβ. σ. 455 παραπάνω.

[2] Πρβλ. παραπάνω σ. 463

[3] I, 60: .... *τῆς Ποτειδαίας ἀφεστηκυίας . . . καὶ ἀφικνοῦνται τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ ὕστερον ἐπὶ Θράκης ἡ Ποτείδαια ἀπέστη.*

[4] Πρβλ. παραπάνω σ. 464.

[5] Beiträge 3 σ. 3 κ. ἑ. Πρβλ. καὶ παραπάνω σ. 155.

βοήθεια στὴν Ἐπίδαμνο τὴν μαλωμένη μὲ τοὺς Κερκυραίους, προσθέτοντας τὴν λέξη: *πεζῇ*.[1] Καὶ ἐπίσης δὲν ἀναφέρει τίποτε οὔτε γιὰ τὸν δρόμο, ποὺ ἀκολούθησεν ὁ Ἀριστέας, οὔτε γιὰ τὶς λογῆς-λογῆς δυσκολίες καὶ περιπέτειες ποὺ μποροῦσε νὰ συναντήσει στὸν δρόμο του, ἐνῷ τὸν δρόμο ἀργότερα τοῦ Βρασίδα[2] μέσον Θεσσαλίας στὴν Χαλκιδικὴ μᾶς τὸν περιγράφει μὲ ὅλες του τὶς τυχαῖες ἢ καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀναμενόμενες δυσκολίες»:

Ἐξετάζοντας ἐδῶ ὁ Ullrich τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀριστέα δίπλα καὶ παράλληλα μὲ τὶς δυὸ ἄλλες διὰ ξηρᾶς ἐκστρατεῖες ποὺ ἀναφέρει ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη, μ' ὅλον ποὺ ὁ ἴδιος δὲν φαίνεται νὰ θέλει ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν τόσο ἀγαπημένη του προϋπόθεση, πὼς ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα γίνεται μὲ τὰ πόδια, καὶ συγχρόνως καὶ προσπαθεῖ καὶ νὰ τὸ ἀποδείξει,— μ' ὅλον τοῦτο, ὅπως τὸν βλέπουμε νὰ ἀρχινάει τὴν ἀναζήτηση τῶν ἀποδείξεών του, ὁδηγεῖ τὸν ἀπροκατάληπτο ἀναγνώστη του, καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλει, στὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετο συμπέρασμα, πὼς ἡ ἐκστρατεία δηλαδὴ τοῦ Ἀριστέα μόνο μὲ πλοῖα μπορεῖ νὰ ἔχει γίνει:

Γιατὶ εἶναι δύσκολο,— ἂν κρίνει κανεὶς σύμφωνα μὲ ὅ,τι ἀκριβῶς παρατηρεῖ, ὅπως εἴδαμε, ὁ ἴδιος ὁ Ullrich σχετικά,— εἶναι δύσκολο νὰ φανταστοῦμε, πὼς θὰ μποροῦσε ὁ Θουκυδίδης ἀπὸ τὴν μιὰ τὴν μεριά, προκειμένου γιὰ τὴν ἐκστρατεία ποὺ ἐπιχειρήσανε οἱ Κορίνθιοι γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴν σύμμαχό της τὴν Ἐπίδαμνο,— μιὰν ἐκστρατεία, ποὺ χωρὶς καμμιὰν ἀμφιβολία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ πολλές της ἐνδείξεις, πρέπει νὰ ἔγινε διὰ ξηρᾶς,— πὼς θὰ μποροῦσε μιᾶς τέτοιας ἐκστρατείας, καὶ χωρὶς καμμιὰ ἀνάγκη ἀκόμα νὰ τῆς τονίζει τὸ εἶδος προσθέτοντας καὶ τὴν λ *πεζῇ*, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν μεριά, τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀριστέα τὸ εἶδος ἤτοι τὴ διεκπεραίωσή της δι' ξηρᾶς, αὐτὴν ὁλότελα, σὰν κάτι αὐτονόητο, νὰ τὴν ἀποσιωπᾷ: Ὅπως δύσκολο εἶναι ἐπίσης νὰ φανταστοῦμε πὼς θὰ μποροῦσε ἡ ἴδια αὐτὴ ἐκστρατεία νὰ γίνει πεζῇ καὶ μὲ ὅλες βέβαια τὶς δυσκολίες καὶ τὶς περιπέτειες, ποὺ παρουσιάζει ἀργότερα πάνω στὸν ἴδιο δρόμο διὰ μέσου ξένων χωρῶν καὶ λαῶν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Βρασίδα, καὶ πὼς σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ μποροῦσε ὁ Θουκυδίδης ἕνα τόσο σπουδαῖο πολιτικὸ καὶ στρατηγικὸ κατόρθωμα τοῦ Ἀριστέα ὁλότελα μέσα στὴ σχέτική του τὴ διήγηση νὰ τὸ ἀποσιωπᾷ.

Ἀλλὰ σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα ἢ ἡ μεταφορὰ τοῦ στρατοῦ του ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Ποτείδαια μόνο μὲ πλοῖα μπορεῖ νὰ ἔχει γίνει, μᾶς ὁδηγεῖ ἡ ἐξέτασή της καὶ ἀπὸ κάποια ἄλλη γενικώτερη ἄποψη:

Προκειμένου γιὰ μιὰ μακρινώτερη κάπως ἐπείγουσα ἐκστρατεία ποὺ

---

[1] Θουκ. I, 26, 2. Κύτια τὸ χωρίο παρατάνω σ. 155 σημ. 1.

[2] Θουκ. IV, 78 κ. ἑξ.

μπορεῖ νὰ διεκπεραιώνεται καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, φυσικὸν εἶναι ἀπὸ τὴ στεργιά, ποὺ συχνὰ παρουσιάζει ἐμπόδια καὶ δυσκολίες, νὰ προτιμᾶται ἡ θάλασσα, ὅπου ἐπάνω μποροῦμε νὰ κινούμεθα μὲ μεγαλύτερη ἐλευθερία καὶ ἄνεση, ὅπως καὶ στὰ χρόνια μας ἀκόμα, μεγαλύτερη ἐλευθερία καὶ ἄνεση σὲ παρόμοιες περιπτώσεις παρουσιάζει ὁ ἀέρας: Οἱ Κορίνθιοι ἰδιαίτερα στὴν προκειμένη περίπτωση, ἂν ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας τὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη καὶ τὰ πράγματα, ὅταν τοὺς ἦρθε ἡ εἴδηση πὼς ἀποστάτησε ἡ Ποτείδαια καὶ πὼς ἀθηναϊκὲς δυνάμεις μὲ τὸν Ἀρχέστρατο βρίσκονται κι' ὅλας στὰ μακεδονικὰ νερά,[1] σὰν ἕνα παλιὸ ναυτικὸ κράτος[2] ποὺ ἦτανε, βλέποντας τὴν ἀποικία τους νὰ κινδυνεύει, δὲν ἦτανε καθόλου φυσικὸ ν' ἀρχίσουν νὰ σκέπτουνται ἐκστρατεῖες διὰ ξηρᾶς μὲ λογῆς-λογῆς περιπέτειες καὶ κινδύνους, παρὰ θὰ ἔπρεπε ἀμέσως νὰ ἑτοιμάσουν γρήγορα γρήγορα κάποια ἄξια λόγου στρατιωτικὴ βοήθεια καὶ μὲ τὸ πιὸ πρόχειρο μέσο, ποὺ διαθέτανε, νὰ τὴ στείλουν ἀμέσως στὴν Χαλκιδική: Καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει καμμιὰ ἀμφιβολία, πὼς τὸ πρᾶγμα ἔτσι καὶ ἔγινε καὶ πώς, ἐὰν τὸ τελευταῖο αὐτὸ—τὸ πρόχειρο δηλαδὴ μέσο τῶν πλοίων—μέσα στὴ διήγησή του ὁ Θουκυδίδης τὸ ἀποσιωπᾷ, τὸ ἀποσιωπᾷ ἁπλούστατα ὡς κάτι πέρα πέρα αὐτονόητο, ὅπως καί, ἐὰν ἀντιθέτως θὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα ταξίδι τῶν Κορινθίων διὰ ξηρᾶς, ὄχι μόνο τὴν ἐξαιρετικὴ αὐτὴ περίπτωση τὴν ἴδια θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν τὴν ἀποσιωπᾷ, παρὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ νὰ ἀναφέρει καὶ τὸν λόγο ἀκόμα,[3] γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ προτιμούσανε οἱ Κορίνθιοι νὰ κάνουν διὰ ξηρᾶς τὸ ταξίδι των.

Ἐδῶ πρέπει νὰ προσθέσουμε πὼς τὴν γραφὴ ἀκριβῶς τῶν χειρογράφων: *ἐπιπαρόντας* τὴν ὑποστηρίζει καὶ ὁ Kolbe. Ἑρμηνεύοντας τὴν ἐπιγραφὴ CIA 179 ἢ I G I^2, 296 καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ «Ἀριστέας φτάνει στὴν Ποτείδαια τὴν τεσσαρακοστὴ ἡμέρα μετὰ τὸ ἀποστάτημα τῆς Ποτείδαιας καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ ἐνίσχυση».[4]

III. Τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀριστέα, πού, ὅπως ἔχουμε δείξει ἕως ἐδῶ, πρέπει νὰ ἔχει γίνει διὰ θαλάσσης, ἔρχεται—σύμφωνα μὲ τὸ διάγραμμα ποὺ ἔχουμε δώσει τῆς Μελέτης μας[5]— μὲ τὴ σειρά της καὶ ὡς ἄμεση συνέπεια ἐκείνης ἡ ἐκστρατεία τοῦ Καλλία ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια:

Ὅταν ἔγινε γνωστὸ στὴν Ἀθήνα πὼς ἡ ἐπαναστατημένη Ποτείδαια

---

[1] Θουκ. I, 60. [2] II, 9, 3. I, 36, 3. I, 41, 2. I, 13, 2.

[3] Πρβλ. τὸ «*τῷ δέει τῶν Κερκυραίων*» στὴν πρώτη ἀπὸ τὶς δυὸ ἐκστρατεῖες διὰ ξηρᾶς, ποὺ ἀναφέρει παραπάνω ὁ Ullrich. Θουκ. 1, 23, 2 καὶ παραπάνω σ. 455 σημ. 1.

[4] Hermes, 34 (1899) σ. 385 καὶ σημ. 1. Τὴν ἄλλη μονογραφία τοῦ Kolbe, Thucydides im Lichte der Urkunden, Stuttgart 1900 δὲν τὴν ἔχουμε ἰδεῖ.

[5] Πρβλ. παραπάνω σ. 447.

ἐνισχύθηκε μὲ τὴν ἄφιξη κορινθιακοῦ στρατοῦ στὴν Χαλκιδική, ἀμέσως ἐνισχύονται καὶ οἱ ἀθηναϊκὲς δυνάμεις, ποὺ εἶχανε σταλεῖ μὲ τὸν στρατηγὸ Ἀρχέστρατο λίγο πρωτύτερα πρὸς βορρᾶν γιὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Περδίκκα καὶ τῆς Ποτείδαιας καὶ ποὺ τώρα βρίσκονται στὴν Πύδνα,—ἀμέσως ἐνισχύονται κι' αὐτὲς μὲ τὴν ἀποστολὴ ἀκριβῶς στὴν Πύδνα καὶ νέων δυνάμεων ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Καλλία (πρώτη φάση τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία): Ὅταν ὅμως, λίγο ἀργότερα, ὄντας ὁ Καλλίας στὴν Πύδνα καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὴν πολιορκία της, πληροφορεῖται ξαφνικά, πὼς μέσα στὴν Ποτείδαια ἀρχηγὸς τῆς κορινθιακῆς βοήθειας ποὺ εἶχε φτάσει ἐκεῖ εἶναι ὁ Ἀριστέας, ἀναγκάζεται ἀμέσως νὰ κλείσει εἰρήνη μὲ τὸν Περδίκκα, νὰ λύσει τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας καὶ σηκώνοντας ὅλες τὶς ἀθηναϊκὲς καὶ συμμαχικὲς δυνάμεις ποὺ ἤτανε ὡς ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἐκεῖ ἀπασχολημένες, νὰ σπεύσει ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας καὶ τοῦ Ἀριστέα.

Ἡ στρατιωτικὴ αὐτὴ μετακίνηση τῶν ἀθηναϊκῶν δυνάμεων ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια ἤτοι ἡ δεύτερη φάση τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία, μὲ τὸ περίεργό της τὸ δρομολόγιο: Πύδνα, Βέροια, Ποτείδαια γιὰ τὴν ὁποία πρόκειται ἐδῶ τώρα, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Προσκαθεζόμενοι δὲ καὶ αὐτοὶ (οἱ μετὰ τοῦ Καλλία) *τὴν Πύδναν ἐπολιόρκησαν μέν, ἔπειτα δὲ ξύμβασιν ποιησάμενοι καὶ ξυμμαχίαν ἀναγκαίαν πρὸς τὸν Περδίκκαν, ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθώς, ἀπανίστανται ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ ἀφικόμενοι ἐς Βέροιαν κἀκεῖθεν ἐπιστρέψαντες καὶ πειράσαντες πρῶτον τοῦ χωρίου καὶ οὐχ ἑλόντες ἐπορεύοντο κατὰ γῆν πρὸς τὴν Ποτείδαιαν τρισχιλίοις μὲν ὁπλίταις ἑαυτῶν, χωρὶς δὲ τῶν ξυμμάχων πολλοῖς, ἱππεῦσι δὲ ἑξακοσίοις Μακεδόνων, τοῖς μετὰ Φιλίππου καὶ Παυσανίου, ἅμα δὲ νηῒ παρέπλεον ἑβδομήκοντα. Κατ' ὀλίγον δὲ προϊόντες τριταῖοι ἀφίκοντο ἐς Γίγωνον καὶ ἐστρατοπεδεύσαντο.*[1]

Τὰ προβλήματα, ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἡ ἑρμηνεία τῆς διήγησης αὐτῆς τοῦ Θουκυδίδη, εἶναι πολλά: ἄλλα ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς διήγησης ὅπως ἔχει καὶ ἄλλα ἀπὸ τὶς διορθώσεις ποὺ τοῦ γίνονται.

Ὅπως κι' ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἐμεῖς ἐδῶ δὲν πρόκειται παρὰ μόνο

Α: νὰ δώσουμε πρῶτα τὴν ἑρμηνεία τῶν πραγμάτων, ὅπως ἔχει σιγὰ σιγὰ ἐξελιχτεῖ καὶ διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Grote ἕως τώρα, καὶ ἔπειτα

Β: νὰ κάνουμε τὴν ἐπαλήθευση ἢ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ δρόμου, ποὺ ἀκολούθησε ἡ μετακίνηση τῶν στρατευμάτων τοῦ Καλλία ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια, ἐπάνω στὸν χάρτη, ποὺ ἐπισυνάπτουμε καὶ ὅπου ἐπάνω βρίσκεται—κατὰ τὴν γνώμη τὴν ἰδική μας—τοποθετημένη καὶ ἡ Βέροια τοῦ Θουκυδίδη.

---

[1] Θουκ. I, 61.

Α. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Καλλία ἢ τὴν μετακίνηση τῶν ἀθηναϊκῶν δυνάμεων ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια

1. Ὁ Dr ARNOLD [1]

παρατηρεῖ: ὁ φυσικὸς δρόμος ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια ἤτανε κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς: καὶ ἡ Βέροια ἤτανε ἔξω ἀπ' αὐτὸν τὸν δρόμο, σὲ κάποια ἀπόσταση πρὸς Δυσμάς, στοὺς πρόποδες τοῦ Βερμίου. Ἡ ἐλπίδα νὰ καταλάβουν τὴν Βέροια ἔκανε τοὺς Ἀθηναίους νὰ παρεκκλίνουν ἀπὸ τὸν εὐθύ τους τὸ δρόμο: καὶ ὅταν ἡ προδοτική τους αὐτὴ ἀπόπειρα ἀπέτυχε γυρίσανε πίσω στὴν παραλία καὶ προχωρήσανε μὲ τὰ πόδια ὡς ποὺ φτάσανε στὴν Γίγωνο.

2. Ὁ GROTE [2]

ἔχοντας ὑπ' ὄψη του τὴν ἑρμηνεία τοῦ Arnold παρατηρεῖ: 1) ὅτι τὰ λόγια τοῦ Θουκυδίδη ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ Βέροια ποὺ ἀναφέρει, δὲν βρισκότανε μέσα στὴν Μακεδονία παρὰ ἔξω ἀπ' αὐτή, κάπου ἀλλοῦ.[3] 2) Ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν μεταχειρίζεται καμμιὰ λέξη μέσα στὴ διήγησή του, ποὺ νὰ δείχνει πὼς ἡ ἐπίθεση τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῆς Βέροιας μποροῦσε νὰ εἶναι προδοτικὴ ἤτοι ἐναντίον τῆς σύμβασης ποὺ κλείσανε μὲ τὸν Περδίκκα. 3) Ἔπειτα ποιὸς λόγος μποροῦσε νὰ κάνει τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀφήσουν τὸ στόλο τους ἔτσι καὶ νὰ βαδίσουν εἴκοσι σχεδὸν ἀγγλικὰ μίλια μέσα στὸ ἐσωτερικὸ πρὸς τὸ Βέρμιο καὶ τὴν Βέροια γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον μιᾶς μακεδονικῆς πόλης, ποὺ καὶ ἄλλως δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ τὴν κρατήσουν πολύ, ἀφοῦ μάλιστα δὲν μποροῦσαν οὔτε τὴν πολιορκία τῆς Πύδνας νὰ τὴν συνεχίσουν,—μιᾶς ναυτικῆς βάσης, ποὺ καὶ χρήσιμη τοὺς ἦτανε καὶ μποροῦσε καὶ νὰ κρατηθεῖ,—γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἔπρεπεν ἐπειγόντως νὰ λάβουν ἀμέσως τὰ μέτρα τους ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας; 4) Ἐὰν λοιπὸν γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τελευταῖο ἐπείγοντα λόγο εἶχαν ἀναγκαστεῖ οἱ Ἀθηναῖοι νὰ κλείσουν μιὰ εἰρήνη ὑπὸ οἱουσδήποτε ὅρους μὲ τὸν Περδίκκα, θὰ μπορούσανε τὴν εἰρήνη αὐτὴ νὰ τὴν διακυβεύσουν περεκκλίνοντας τῆς πορείας των καὶ κάμνοντας ἐπίθεση ἐναντίον μιᾶς ἀπὸ τὶς σπουδαιότερές του ἀκροπόλεις; Καὶ προχωρῶντας στὴν διήγησή του ὁ Θουκυδίδης λέγει: *κατ' ὀλίγον δὲ προϊόντες τριταῖοι ἀφίκοντο ἐς Γίγωνον καὶ ἐστρατοπεδεύσαντο.* Τὸ μέτρημα τοῦ χρόνου πρέπει ἐδῶ νὰ

---

[1] Thucydides I 61 (Note).

[2] A history of Greece κεφ. 47 σημ. 1846—1855=Γερμ. μετάφρ. (1882) τόμ. III σ. 367 σημ. 2.

[3] Σχετικὰ παραπέμπει στὸν Poppo, Prolegomena ad Thucydidem Vol. II σ. 408—418.

ἀρχίζει ἢ ἀπὸ τὴν Πύδνα ἢ ἀπὸ τὴν Βέροια. Καὶ ὁ ἀναγνώστης, ποὺ βλέπει καὶ τὸν χάρτη, βλέπει πὼς οὔτε ἀπὸ τὴν Πύδνα οὔτε ἀπὸ τὴν Βέροια (ἂν ὑποθέσουμε πὼς πρόκειται γιὰ τὴν Βέροια τοῦ Βερμίου) θὰ μποροῦσε ἕνας στρατός, παίρνοντας μὲ ἄνετες πορεῖες τὴν καμπύλη τοῦ Θερμαϊκοῦ, νὰ φτάσει τὴν τρίτη μέρα στὴ Γίγωνο: περνῶντας μάλιστα τοὺς ποταμοὺς Λουδία, Ἀξιὸ καὶ Ἐχέδωρο, καὶ δὴ κοντὰ στὶς ἐκβολές των. . . . . Αὐτὸς ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου, ποὺ κάνει ὁ Θουκυδίδης,—ἐξακολουθεῖ ὁ Grote,—μὲ ἔκανε νὰ ἀμφιβάλω, ἂν ὁ Arnold καὶ οἱ ἄλλοι ἑρμηνευτὲς νοιώσανε σωστὰ τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν ἀθηναϊκῶν στρατευμάτων μεταξὺ τῆς Πύδνας καὶ τῆς Γίγωνου. Ἡ Βέροια, ποὺ ἔχει ὑπ' ὄψη του ὁ Θουκυδίδης, δὲν μπορεῖ ποτὲ *νὰ* ἀπέχει ἀπὸ τὴν Γίγωνο περισσότερο ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν ἄνετες πορεῖες οὔτε ἑπομένως νὰ εἶναι ἡ Βέροια τοῦ Βερμίου, παρὰ ὑπῆρχε καὶ μιὰν ἄλλη Βέροια στὴν Θρᾴκη (τὴν Χαλκιδικὴ) ἢ τὴν Ἡμαθία, ποὺ τὴν θέση της ὅμως ἀκριβῶς δὲν τὴ ξαίρουμε. . .

3. Ὁ PLUYGERS[1]

διορθώνοντας τό: *κἀκεῖθεν ἐπιστρέψαντες καὶ πειράσαντες* τῶν χειρογράφων σέ: *κἀκεῖθεν ἐπὶ Στρέψαν καὶ πειράσαντες*— μιὰ διόρθωση, ποὺ ἔγινε δεχτὴ ἀπὸ ὅλους τοὺς νεώτερους ἐκδότες[2] ἐκτὸς τοῦ Forbes— μᾶς δίνει ἕνα σταθμὸ ἐπάνω στὴν Χαλκιδικὴ μετὰ ἀπὸ τὴν Βέροια καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Γίγωνο.

4. Ὁ CLASSEN[3]

διορθώνει τό: *Βέροιαν* εἰς *Θέρμην*, μιὰ διόρθωση ποὺ δὲν ἀρέσει οὔτε στὸν Bergk (παρακάτω ἀρ. 5) οὔτε στὸν Steup (ἀρ. 8) καὶ γιὰ παλαιογραφικοὺς λόγους καὶ γιατὶ ὕστερα ἀπὸ τό: *ἀπανίστανται ἐκ τῆς Μακεδονίας* θὰ περίμενε κανεὶς τὸ ὄνομα μιᾶς πόλης, ποὺ βρίσκεται ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας.

Τὴ διόρθωση τοῦ Classen—ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἔνσταση τοῦ Bergk— φαίνονται νὰ τὴν ἔχουν ὑπ' ὄψη τους καὶ ὁ Μαργ. Δήμιτσας[4] καὶ ὁ Μιχ. Χρυσοχόος[5] δεχόμενοι τὸ συνεχὲς δρομολόγιο: ΠΥΔΝΑ—ΣΤΡΕΨΑ (κοντὰ στὸ Σταυρό)— ΘΕΡΜΗ— ΓΙΓΩΝΟΣ— ΠΟΤΕΙΔΑΙΑ.— Ἡ *Θέρμη*

---

[1] Cobet, Novae Lectiones σ. 382= Mnemosyne (1857), σ. 288.

[2] Gomme σ. 215 κ. ἑ.

[3] Philol. 22 (1863) σ. 536 κ. ἑ.

[4] Ἰδρ. ὅσα λέγει σχετικὰ ὁ Δήμιτσας Μακεδονία ἐν λιθοις φθεγγομένη. Ἀθήνησι (1896) σ. 58 καὶ σημ. 2.

[5] Κύτια χάρτην Μιχ. Χρυσοχόου τοῦ Ζιτσαίου, δαπάναις τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων 1897.

τώρα βρίσκεται στὰ χέρια τῶν Ἀθηναίων: Πάρθηκε ἀπὸ τὸν Ἀρχέστρατο (Θουκ. I. 61, 2.) στὸ τέλος τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀψεύδους= 433 - 432 π. Χ.[1] καὶ ἐπιστρέφεται πίσω στὸν Περδίκκα μόλις τὸ 431 (Θουκ. II, 29, 4) μετὰ τὴν συμμαχία τῶν Ἀθηναίων, τοῦ Σιτάλκη καὶ τοῦ Περδίκκα.[2]

5. Ὁ BERGK[3]

διορθώνει ὁ ἴδιος τό: ἐς *Βέροιαν* σέ: ἐς *Βρέαν*. Ἀλλὰ οὔτε ἡ διόρθωση αὐτὴ ἀρέσει οὔτε στὸν Müller—Strübing (ἀρ. 6) οὔτε στὸν Steup (ἀρ. 8).

6. Ὁ MÜLLER—STRÜBING[4]

σχετικὰ μὲ τὴν Στρέψα νομίζει πὼς δύσκολα μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ Θερμαϊκοῦ, γιὰ τὸν λόγο ὅτι ὁ Ἡρόδοτος 7, 123 δὲν τὴν ὀνομάζει. Διαφορετικὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Steup (ἀρ. 8).

Ἐπίσης δὲν παραδέχεται— ἐδῶ μαζὶ μὲ τὸν Steup (ἀρ. 8)— οὔτε τὴν διόρθωση τοῦ Bergk (ἀρ. 5) γιατὶ ἡ Βρέα (I. G. I. 31), ἐὰν ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποικία ποὺ ἵδρυσε ὁ Περικλῆς στὴν χώρα τῶν Βισαλτῶν (Πλουτ. Περικλ. 11), σύμφωνα μὲ τὸν Ἡρόδ. 7, 115 καὶ μὲ τὸν Στραβ. 70. 331 fr. 36, μονάχα κοντὰ στὸν Στρυμόνα θὰ μποροῦσε νὰ βρίσκεται.

Ὡς πρὸς τὸν δρόμο ποὺ ἀκολουθήσανε οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ νὰ φτάσουν ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ Θερμαϊκοῦ δὲν συμφωνεῖ ὁ Müller—Str. μὲ τὸν Grote: ἡ μετακίνηση τῶν ἀθηναϊκῶν στρατευμάτων κατ' αὐτὸν ἔγινε διὰ τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ πεζῆ.

7. Ὁ L. HERBST[5]

νομίζει πὼς πρὶν ἀπὸ τό: *ἐπορεύοντο κατὰ γῆν* πρέπει κάπου νὰ ἔχει εἰπωθεῖ, πὼς οἱ Ἀθηναῖοι, ποὺ ἕως τώρα ἦτανε στὴ στεριὰ καὶ ὄχι στὴ θάλασσα,— πὼς κάπου μπήκανε στὰ πλοῖα: καὶ ἔτσι διορθώνει τὸ χωρίο ὡς ἑξῆς: *ἀπανίστανται ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ ἀρικόμενοι, περαιωθέντες ἐκεῖθεν, ἐπὶ Στρέψαν καὶ πειράσαντες πρῶτον τοῦ χωρίου καὶ οὐχ ἑλόντες, ἐπορεύοντο κατὰ γῆν πρὸς τὴν Ποτείδαιαν.*

8. Ὁ STEUP[6]

παρατηρεῖ σχετικὰ μὲ τὴν Στρέψα, πώς, ἂν ὁ Pluygers ἔχει ἀποκαταστήσει σωστὰ τὸ ὄνομά της, πρέπει νὰ βρισκότανε στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ

[1] Hermes 54 (1893) σ. 385.
[2] Πρβλ. v. Scala, Die Staatsverträge (1898) σ. 53.
[3] Philolog. 22 (1863) σ. 536 κ. ἑ.
[4] Neue Jahrbb. 127 (1883) σ. 605 κ. ἑ.
[5] Philolog. 46 (1888) σ. 537.
[6] Thucydides I (1919). Anhang σ. 428.

τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου: Στὸν Müller-Strübing (ἀρ. 6.), πού, ἐπειδὴ ὁ Ἡρόδοτος 7, 123 δὲν τὴν ὀνομάζει, ἀμφισβητεῖ τὸ πρᾶγμα, ὁ Steup, παρατηρεῖ πὼς ὁ Ἡρόδοτος στὴν ἀπαρίθμηση τῶν πόλεων, ποὺ εἶναι β. δ. τῆς Παλλήνης, δὲν προχωρεῖ παραπέρα ἀπὸ τὴν Αἴνεια, καὶ πώς, ἐπειδὴ ἡ Στρέψα διέκειτο ἐχθρικὰ στοὺς Ἀθηναίους, γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἦτανε ἕνα *πόλισμα* τῶν Βοττιαίων ποὺ εἶχαν ἀποστατήσει ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μαζὶ μὲ τοὺς Χαλκιδέας καὶ τὴν Ποτείδαια.

Σχετικὰ μὲ τὴν Βέροια, ὅπου πιάσανε οἱ Ἀθηναῖοι προτοῦ νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῆς Στρέψας, πιστεύει, συμφωνῶντας μὲ τὸν Grote (ἀρ. 2), πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ πρόκειται γιὰ τὴν γνωστὴ Βέροια, ποὺ βρισκότανε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας. Μιὰ πορεία πρὸς αὐτὴ τὴν Βέροια γιὰ ἕνα στρατό, ποὺ μετακινιότανε ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια, θὰ ἦτανε πέρα πέρα ἀνόητη. Ἄλλωστε, ὕστερα ἀπὸ τὶς λέξεις: *ἀπανίστανται ἐκ τῆς Μακεδονίας* περιμένει κανεὶς νὰ πᾶνε οἱ Ἀθηναῖοι σὲ μιὰ πόλη, ποὺ βρίσκεται ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας. Ἔτσι λοιπὸν ὅπως ὁ Grote (ἀρ. 2) ἔτσι καὶ ὁ Steup σύμφωνα μ' ἐκεῖνον παραδέχεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γνωστὴ Βέροια καὶ μιὰν ἄλλη δεύτερη μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα θέση, ἐπάνω στὴν Ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ Θερμαϊκοῦ. Ἡ Βέροια αὐτὴ θὰ ἔπρεπε, προσθέτει ὁ Steup, νὰ τοποθετηθεῖ κάπως βορειότερα ἀπὸ τὴ Στρέψα, καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ εἰκάσουμε καὶ γι' αὐτή, πὼς ἦτανε ὅπως καὶ ἡ Γίγωνος μὲ τὸ μέρος τῶν Ἀθηναίων.

Ὡς πρὸς τὸν δρόμο, ποὺ ἀκολουθήσανε οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ νὰ φτάσουν ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ Θερμαϊκοῦ, ὁ Steup δὲν ἀκολουθεῖ τὸν Grote (ἀρ. 2) παρὰ τὸν Müller-Strübing (ἀρ. 6): πιστεύει μὲ βεβαιότητα, πὼς οἱ Ἀθηναῖοι, γιὰ νὰ φτάσουν ἀπὸ τὴν Πύδνα στὸν τόπο τοῦ προορισμοῦ των, ἀκολουθήσανε τὸν παραλιακὸ δρόμο καὶ ὄχι τὸν διὰ θαλάσσης: οὔτε ἀπὸ τὶς λέξεις: *ἐπορεύοντο κατὰ γῆν* βγαίνει κατ' ἀνάγκην —κατὰ τὴν γνώμην του— τὸ συμπέρασμα ὅτι ὡς τὴ θέση, ποὺ εἶχε χτυπηθεῖ χωρὶς ἀποτέλεσμα, εἶχανε προτιμήσει τὸν διὰ θαλάσσης δρόμο.

9. Ὁ ΓΡ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ[1]

νομίζει ὅτι πρέπει νὰ μεταγραφεῖ τὸ χωρίο ὡς ἑξῆς: *ἀπανίστανται ἐκ τῆς Μακεδονίας ἀφικόμενοι εἰς Βέροιαν· κἀκεῖθεν ἐπὶ Στρέψ<AN στρατεύσ>ANτες . . . (=ἐπεὶ ἀφίκοντο ἐς Βέροιαν)*, ἵνα κανονίσωσι καὶ καθορίσωσι μετὰ τοῦ Περδίκκου τά τε ἄλλα καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς συνθήκης.[1]

---

[1] Διορθωτικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ (Λαογραφία Τόμ. Ζ' (1923) σ. 1).

[2] Ἡ ἐπίσκεψη τῆς Βέροιας ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἐδῶ, ὅπως προϋποθέτει ἡ διόρθωση, δὲν προέρχεται ἀπὸ ἐχθρικὴ διάθεση κατὰ τοῦ Περδίκκα. Δὲν διαφέρει

Τόσο τὰ τρία κύρια προβλήματα τοῦ ζητήματός μας,
— τὸ Πρῶτο : ἂν ἡ Βέροια ὅπου μεταβαίνει ὁ στρατὸς τοῦ Καλλία στὴν ἀρχή, εἶναι ἡ γνωστὴ Βέροια τῆς Μακεδονίας ἢ μιὰν ἄλλη τῆς Χαλκιδικῆς,
τὸ Δεύτερο : ἡ Στρέψα, ποὺ μᾶς ἔδωσε ἡ διόρθωση τῆς λ. *ἐπιστρέψαντες* τοῦ κειμένου, καὶ
τὸ Τρίτο, ἂν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Καλλία γινέται διὰ ξηρᾶς ἢ διὰ θαλάσσης—,
τόσο τὰ τρία αὐτὰ κύρια προβλήματα, ὅσο καὶ ὅλα τὰ ἄλλα τὰ σχετικὰ μ' αὐτὰ πουθενὰ δὲν παρουσιάζονται— πρέπει νὰ τὸ προσθέσουμε— μὲ τόσο ἐνδιαφέρον καὶ μὲ τόση ἀκρίβεια συγκεντρωμένα καὶ ἐν μέρει καὶ ἀναψηλαφημένα, ὅπως τὰ βρίσκουμε μέσα στὸ πλουσιώτατο A historical Commentary ποὺ μᾶς προσφέρει τελευταῖα

10. Ὁ GOMME [1]

Συνεχίζοντας καὶ ὁ Gomme τὴν ἔρευνα τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καλλία μὲ τὸ αὐξημένο της (μετὰ ἀπὸ τὴ διόρθωση τοῦ Pluygers) τὸ δρομολόγιο : Πύδνα, Βέροια, *Στρέψα*, Γίγωνος, Ποτείδαια, ἀφοῦ πρῶτα ὑπερασπίζεται τὴ διόρθωση ἐναντίον τοῦ Geyer, ποὺ μὲ κάθε τρόπο προσπαθεῖ νὰ σώση τὸ παραδεδομένο κείμενο,[2] ἔπειτα σιγὰ - σιγὰ καταλήγει στὰ συμπεράσματά του σ. 215 κ. ἑ.

Ξαίρουμε, λέγει, πὼς ἡ Στρέψα ἦτανε μιὰ πόλη τῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καὶ δὴ μέσα στὸ τμῆμα τοῦ Θρακικοῦ φόρου, πὼς ἀποστάτησε ἀπὸ

πολὺ ἡ ὑπόθεση τοῦ Fritz Geyer σχετικά : σύμφωνα καὶ μ' αὐτὴ οἱ Ἀθηναῖοι, χτυπῶντας τὴν Βέροια, ἔχουν ἀντικειμενικό τους σκοπὸ νὰ τὴν ἀφαιρέσουν ἀπὸ τὸν Δέρδα, ποὺ τὴν εἶχε δῆθεν καταλάβει, καὶ νὰ τὴν ἀποδώσουν στὸν Περδίκκα, σύμφωνα μὲ ἕνα ὅρο τῆς συνθήκης ποὺ κλείσανε τώρα μ' αὐτόν (Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II, (1930) σ. 57 — 59. Πρβλ. Gomme, A historical Commentary on Thucydides σ. 201).

[1] A historical Commentary on Thucydides, Oxford, 1945 σ. 215 κ. ἑ.

[2] 1) Ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ παλαιὰ παραλία τοῦ Θερμαϊκοῦ προχωροῦσε πρὸς Δ. καὶ πρὸς Ν. πολὺ περισσότερο παρ' ὅ,τι τώρα, καὶ ὅτι καὶ ἡ Βέροια καὶ ἡ Πέλλα τότε ἦτανε ἐπάνω ἢ κοντὰ στὴ θάλασσα καὶ γι' αὐτὸ ἐπάνω στὸ δρόμο ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια. 2) Γιὰ νὰ ἐξηγήση πολιτικῶς τὴν ἐπίθεση τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῆς Βέροιας, παραδέχεται πὼς τὴ Βέροια τὴν εἶχε πάρει τελευταῖα ὁ Δέρδας ἀπὸ τὸν Περδίκκα καὶ πὼς οἱ Ἀθηναῖοι σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία των σύμβαση ὑποχρεώνονταν ὄχι μόνο τὴν βοήθειά των ἀπὸ τὸν Φίλιππο νὰ ἀποσύρουν παρὰ καὶ τὴν Βέροια νὰ τὴν ἀφαιρέσουν ἀπὸ τὸν Δέρδα καὶ νὰ τὴν δώσουν πίσω στὸν Περδίκκα. 3) Ἀποκρούει τὸ *ἐπὶ Στρέψαν* γιὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ Στρέψα ἦτανε πολὺ κοντὰ στὴ Γίγωνο γιὰ μιὰ πορεία δυὸ ἡμερῶν (Geyer, Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps des II σ. 57-59).

τὴν συμμαχία[1] μαζὺ μὲ τὴν Ποτείδαια καὶ τὶς ἄλλες πόλεις (Θουκ. 1, 58, 1), πὼς ἦτανε ἑπομένως στὴ χώρα τῶν Χαλκιδέων ἢ τῶν Βοττιαίων ἢ κάπου ἐκεῖ κοντά, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ Αἰσχίνη II, 27. Ἀλλὰ κάποιο νόημα, μὲ τὴ διόρθωση : *ἐπὶ Στρέψαν*, μπορεῖ νὰ σταθεῖ, μόνον ἐὰν παραδεχτοῦμε μαζὺ μὲ τὸν Grote (ἀρ. 2) καὶ τὸν Steup (ἀρ. 8) πὼς ὑπῆρχε καὶ μία ἄλλη Βέροια, ὅπως ἡ Στρέψα, στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ Θερμαϊκοῦ καὶ ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴ Στρέψα : μιὰ Βέροια ἀλλοιῶς ὁλότελα ἄγνωστη καὶ ποὺ θὰ ἔπρεπε, ἓφ' ὅσον ἡ Βέροια τῆς Μακεδονίας ἦτανε πολὺ γνωστή, νὰ τὴ διακρίνει ὁ Θουκυδίδης ἀπὸ αὐτὴ (γιατὶ μιὰ παράλειψη τῆς διάκρισης αὐτῆς θὰ ἦτανε ἕνα τόσο μεγάλο γεωγραφικὸ σφάλμα, ὅσο καὶ ἡ κακὴ τοποθέτηση τῆς τόσο γνωστῆς Βέροιας). Ἡ παραδοχὴ λοιπὸν μιᾶς ἄλλης Βέροιας εἶναι πράγματι πέρα-πέρα ἀδικαιολόγητη : καὶ ἔτσι εἴμεθα ἀναγκασμένοι ἢ νὰ προσχωρήσουμε σὲ μιὰ ἄλλη διόρθωση, ὅπως ἡ πνευματώδης διόρθωση τοῦ Herbst(ἀρ. 6), ἢ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ μνεία τῆς Βέροιας δὲν ἔχει καθόλου ἐδῶ θέση, — ὅτι Ἀθηναῖοι πρέσβεις πῆγαν ἐκεῖ καὶ γύρισαν, ἀφοῦ κάνανε τὴ συνθήκη μὲ τὸν Περδίκκα.[2] Τὸ τελευταῖο αὐτὸ θὰ προϋπόθετε μιὰ σημαντικὴ διατάραξη στὸ κείμενο *(ἔπειτα δὲ ἀφικόμενοι ἐς Βέροιαν <καὶ> ξύμβασιν ποιησάμενοι καὶ ξυμμαχίαν ἀναγκαίαν πρὸς τὸν Περδίκκαν, ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτείδαια καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθώς, ἀπανίστανται ἐκ τῆς Μακεδονίας [καὶ] κἀκεῖθεν ἐπὶ Στρέψαν καὶ πειράσαντες πρῶτον τοῦ χωρίου καὶ οὐχ ἑλόντες ἐπορεύοντο κατὰ γῆν πρὸς τὴν Ποτείδαιαν).*

Καὶ τώρα θὰ χρειαζότανε ἐδῶ ἕνα ὄνομα γιὰ τό : χωρίου' ἂν δεχτοῦμε τὴ διόρθωση, τότε μπορεῖ ἡ Στρέψα νὰ εἶναι τὸ *χωρίον*, ποὺ δοκίμασαν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ καταλάβουν. Ὅπως κι' ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ Στρέψα πρέπει κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Gomme νὰ τοποθετηθεῖ νοτίως καὶ ὄχι βορείως τῆς Θέρμης. Οἱ Ἀθηναῖοι φυσικὸν ἦτανε νὰ πάρουν τὸν συντομώτερο δρόμο ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Χαλκιδική, ἀποβιβαστήκανε κοντὰ ἢ ἐπάνω στὴν Αἴνεια, ποὺ δὲν ἦτανε ἐπαναστατημένη. Ἔπειτα δοκίμασαν νὰ καταλάβουν τὴ Στρέψα (μεταξὺ Αἴνειας καὶ Θέρμης) χωρὶς ἀποτέλεσμα καὶ ἀπὸ κεῖ μὲ βραδὺ τέμπο *τριταῖοι* φτάνουν στὴ Γίγωνο, ὅπου καὶ στρατοπεδεύουν.

Τὴ Γίγωνο ὁ Gomme τὴν ὑποθέτει ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴν Ποτείδαια.

Β. Ὅ,τι κυρίως ἀπὸ ὅλη τὴν ὡς ἄνω συζήτηση γιὰ τὴν στρατιω-

---

[1] Δὲν παρουσιάζεται τοὐλάχιστον νὰ ἔχει πληρώσει τὸν φόρο τοῦ 432/1 π. Χ. ἐνῷ τοῦ 433/2 τὸν ἔχει πληρώσει Meritt, Wade-Gery-Mc Gregor ATL σ. 551 καὶ 412.

[2] Τὴ διόρθωση αὐτὴ ἐδῶ καὶ τὸ νόημά της πρβλ. μὲ τὴν διόρθωση τοῦ Γρ. Βερναρδάκη (ἀρ. 9).

τική μετακίνηση τῶν δυνάμεων τοῦ Καλλία ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια μέσον Βέροιας ἱκανοποιεῖ καὶ ἠμπορεῖ κατὰ τὴν γνώμη μας κι' ἀπὸ τὰ πράγματα συγχρόνως νὰ ὑποστηριχτεῖ, εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Grote[1] σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς Βέροιας καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν στιγμή, ποὺ ὁ Pluygers μὲ τὴν ἐξαιρετικὰ ἐπιτυχημένη του διόρθωση πρόσθεσε στὸ δρομολόγιο τοῦ Καλλία : *Πύδνα, Βέροια, Γίγωνος, Ποτείδαια* καὶ τὸ σταθμὸ τῆς Σρέψας :[2] ἑρμηνεύοντας ὁ Grote, ὅπως ἔχουμε δεῖ, τὴν ἐκστρατεία τοῦ Καλλία ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴν Ποτείδαια μέσον Βέροιας προϋποθέτει, πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γνωστὴ τὴν Βέροια τῆς Μακεδονίας ὑπάρχει καὶ μιὰν ἄλλη Βέροια στὴν Θράκη (Χαλκιδική) καὶ πὼς σ' αὐτὴν ἀκριβῶς μεταφερθήκανε πρῶτα οἱ ἀθηναϊκὲς δυνάμεις διὰ θαλάσσης.

Ἡ ἄλλη αὐτὴ Βέροια, τῆς Χαλκιδικῆς—γιὰ νὰ τὴν διαλέγει ὁ Καλλίας ὡς βάση τῶν νέων του ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας καὶ τοῦ Ἀριστέα καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ νὰ πιάνει σ' αὐτὴ πρῶτα—προϋποτίθεται πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ βρίσκεται ἐπάνω στὴν ἀνατολικὴ παραλία τοῦ Θερμαϊκοῦ καὶ ὄχι μακρυὰ ἀπὸ τὴν Ποτείδαια, καὶ συγχρόνως πὼς θὰ μποροῦσε ἡ θέση αὐτὴ νὰ χρησιμεύει καὶ ὡς ναυτικὴ βάση τοῦ στόλου του.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴν ὕπαρξη μιᾶς Βέροιας—καὶ δὴ καὶ μὲ λιμένα—ἐπάνω στὴν ἀνατολικὴ παραλία τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου καὶ ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴν Ποτείδαια, φαίνονται νὰ μᾶς τὴν ὑποστηρίζουν καὶ κάτι ἄλλες εἰδήσεις βυζαντινῶν πιθανώτατα χρόνων, ποὺ μᾶς παρουσιάζουν τὴν μιὰ τὴν φορὰ τὴν Ποτείδαια μὲ τὸ ὄνομα Βέροια[3] καὶ τὴν ἄλλη τὴν φορὰ τὴν Βέροια μὲ τὸ ὄνομα Ποτείδαια.[4] Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ἐδῶ ἢ ἡ σύγχυση τῶν ὀνομάτων τῆς Βέροιας καὶ τῆς Ποτείδαιας, μόλον ποὺ ὁ Oberhummer[5] ἀμφισβητεῖ τὸ κῦρος τῶν ὡς ἄνω εἰδήσεων, ὀφείλεται

---

[1] Πρβλ. παραπάνω σ. 483.

[2] Πρβλ. παραπάνω σ. 483.

[3] Σχολ. εἰς Δημοσθ. I, 9 καὶ XVIII, 69 : *Βέροια καὶ νῦν Ποτίδαια* (Oratores attici (ἔκδ. Didot) τόμ. II σελ. 532 καὶ σελ. 592).

[4] Ἱεροκλ. Συνέκδ. (ἔκδ. Burckhardt) σελ. 66 Append. II, 66 : *Ποτείδαια ἡ νῦν Βέροια* καὶ Append. III, 118 : *Ποτείδαια ἡ νῦν Κασσάνδρια ἤγουν ἡ Βέροια.* Γιὰ τοὺς μικροὺς καταλόγους : *Ὅσαι τῶν πόλεων μετωνομάσθησαν εἰς ὕστερον* κλπ. πρβλ. K. Krumbacher, Geschichte der byzant. Litteratur σ. 417 σημ. 3.

[5] Pauly—Wissowa, Real—Enzykl. λ. Βέροια 2. Ὁ Oberhummer—μὴ παραδεχόμενος ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πὼς θὰ μποροῦσε ἡ Βέροια τοῦ Θουκυδίδη νὰ εἶναι μιὰν ἄλλη Βέροια ἀπὸ τὴν Βέροια τοῦ Βέρμιου—παρατηρεῖ σχετικά : Ἡ εἰκασία, λέγει τοῦ Grote, ποὺ γιὰ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ Θουκυδίδη I, 61 παραδέχεται μιὰ δεύτερη Βέροια στὴ δυτικὴ παραλία τῆς Χαλκιδικῆς, βρίσκει μιὰ φαινομενικὴ ὑποστήριξη στὰ Σχόλια τοῦ Δημοσθένη καὶ στοὺς Appendices III καὶ II τοῦ Ἱεροκλῆ. Ἀλλὰ ἡ εἴδηση αὐτῶν τῶν πηγῶν εἶναι φανερό, πὼς προέρχεται ἀπὸ ἄγνοια τῆς τοποθεσίας τῆς Ποτείδαιας.

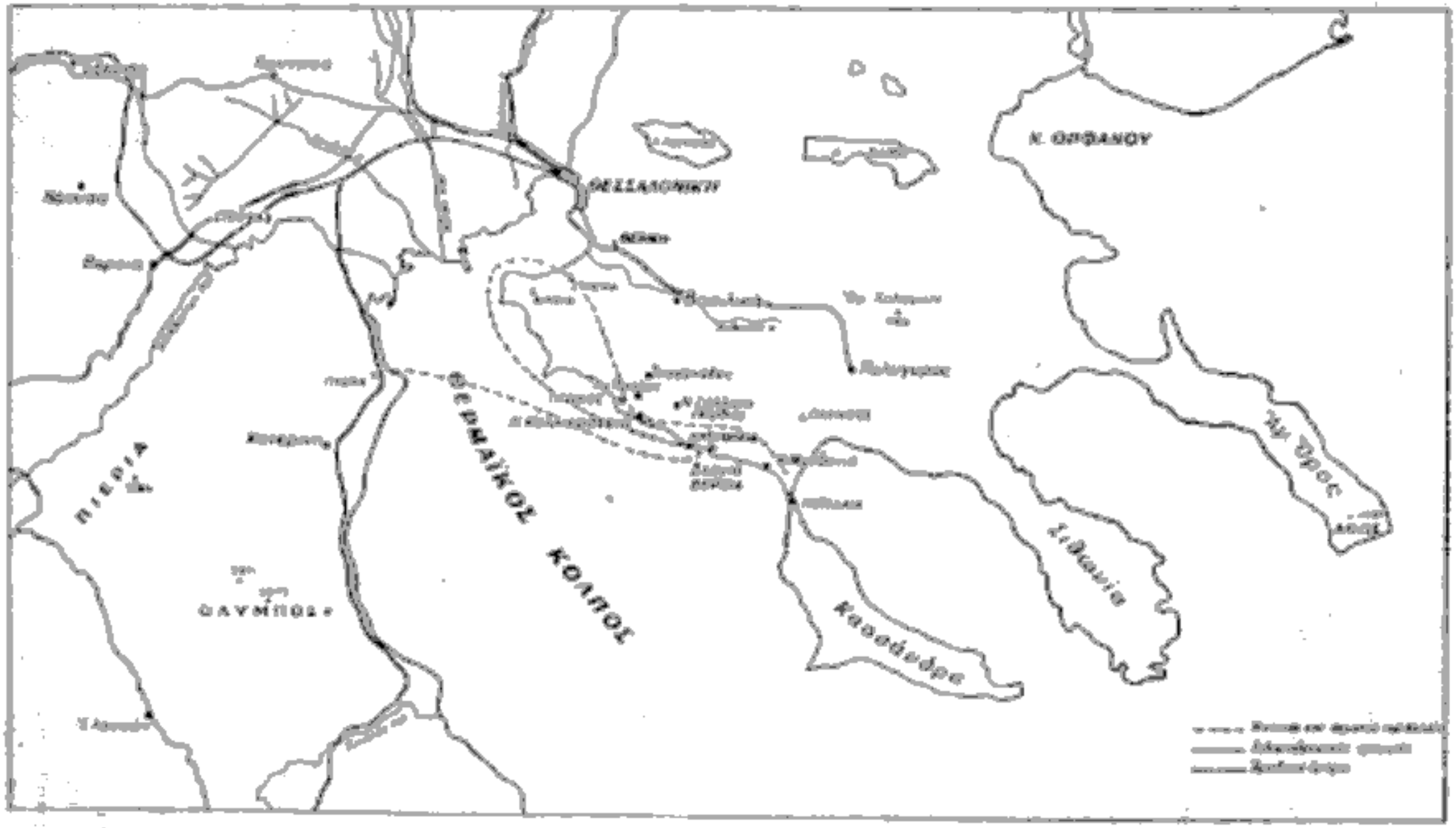

1 : 1.220.000

Εἰκ. Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ Κάλλια ἀπὸ τὴν Πόθου στὴν Ποτείδαια.

πιθανὰ στὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ποτείδαια μὴ ἔχοντας στὴν δυτική της τὴν πλευρὰ (ἔξω ἀπὸ τὸν κόλπο τῆς Κασσάνδρας)[1] ἀσφαλῆ παραλία ἡ ἴδια μεταχειριζότανε γιὰ τὶς συγκοινωνίες μὲ τὴν δυτικὴ παραλία τοῦ Θερμαϊκοῦ ὡς ἐπίνειό της συνήθως τὴν Βέροια καὶ ἔτσι εὔκολα μποροῦσε νὰ παίρνει τὸ ὄνομά της ἀπ' αὐτὴ ἢ νὰ δίνει τὸ δικό της σ' ἐκείνη.

Ἡ Βέροια αὐτή, τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τοῦ Θερμαϊκοῦ, ἂν τώρα σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς προϋποθέσεις γι' αὐτή, βάλουμε κάτω τὸν χάρτη[2] καὶ θελήσουμε κι' ἐπάνω στὸν χάρτη νὰ τῆς προσδιορίσουμε τὴ θέση, πρέπει ἀσφαλῶς — στὸ τελικό μας τὸ συμπέρασμα γι' αὐτὴ μᾶς ὁδηγεῖ μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἀσφάλεια ποὺ ὑπάρχει κατὰ πρῶτον καὶ κύριο λόγο τὸ ὄνομά της τὸ ἴδιο — πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν σημερινὴ τὴν Βεργιά,[3] τὴν τοποθεσία ἐπάνω στὴ θάλασσα τῆς Χαλκιδικῆς λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ δέκατο τέταρτο χιλιόμετρο βορειοδυτικὰ τῆς Ποτείδαιας τὴν πολὺ καλὰ προφυλαγμένη κι' ἀπὸ τὸν Βοριὰ κι' ἀπὸ τοὺς δυτικοὺς ἀνέμους καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς *ἀγκυροβολιό*,[4] ὅπου ἄλλως ὁ Kiepert σημειώνει *«τὴν Κώμβρειαν τῆς Κροσσαίης χώρης»* τοῦ Ἡρόδοτου (VII, 123) καὶ ὁ χάρτης τοῦ Αὐστριακοῦ Ἐπιτελείου τὴν ἀρχαία Ἀντιγόνεια.

Τώρα ἡ ἐπαλήθευση ἢ ἀναπαράσταση τῆς διήγησης τοῦ Θουκυδίδη ἐπάνω στὸ πρόχειρο χάρτη (Εἰκ. 1), ὅπου ἐπάνω βρίσκεται — σύμφωνα μὲ τὰ ὡς ἄνω συμπεράσματά μας — καὶ ἡ Βέροια τοῦ Θουκυδίδη τοποθετημένη, ἔχει ὡς ἑξῆς: Ὁ Καλλίας, ὅταν ἀποφασίζει, ὅπως εἴδαμε, ξαφνικὰ νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῆς Ποτείδαιας, ἀφήνοντας μαζὶ μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις τὴν Πύδνα πλέει, ὅπως σημειώνεται ἡ κατεύθυνσή του στὸν χάρτη, σαράντα μίλια περίπου πρὸς ἀνατολὰς καὶ πιάνει πρῶτα — σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση τοῦ Θουκυδίδη – στὴν Βέροια (Βεργιά): Ἂν ἡ Βέροια ἦτανε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων — ὁ Steup προϋπο-

---

[1] Στὴ θέση αὐτὴ ἡ ἀκτὴ τῆς Ποτείδαιας φαίνεται κι' ἀπὸ μακριὰ σὲ μιὰ ἀρκετὴ ἔκταση καταφαγωμένη ἀπὸ τὰ κύματα σφοδρῶν δυτικῶν ἀνέμων: Στὴν ἴδια θέση, σὲ μιά μου ἐκδρομὴ τοῦ 1928, βρῆκα καὶ ἕνα νεὸ κατὰ τὸ ἥμισυ σωζόμενο καὶ κατὰ τὸ ἄλλο του ἥμισυ σκουριασμένο μέσα στὴν θάλασσα, ἀπ' ὅπου καὶ μάζεψα ἀρκετὰ νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ πολλὰ μολύβδινα βαρίδια, ἀναθήματα ψαράδων.

[2] Πρόχειρα ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τὸν χάρτη τοῦ Μιχ. Χρυσοχόου (Πρβλ. παραπάνω τὴν σελ. 483 σημ. 3).

[3] Ἀπὸ τὸν νεοελληνικὸ σχηματισμὸ τοῦ ὀνόματος: Βεργιά, μὲ τὸν τόνο στὴν λήγουρα, ὁδηγούμεθα στὸ πιθανὸ συμπέρασμα πὼς ὁ ἀρχαῖος τονισμὸς τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πρέπει νὰ ἦτανε: *Βερόια*, (ἄλλως *Βερόη*), καὶ ὄχι Βέροια.

[4] Γιὰ τὰ διάφορα βάθη τῆς θάλασσας στὴν Βεργιὰ μπορεῖ νὰ συμβουλευθεῖ κανεὶς καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν βυθομετρήσεων, ποὺ δίνει ὁ Ἑλληνικὸς Ἐπιτελικὸς Χάρτης. Οἱ ντόπιοι ναυτικοὶ λένε πὼς διακρίνουν μὲ τὸ γυαλί, σὲ διάφορα σημεῖα, ἴχνη ἐγκατάστασης λιμανιοῦ. Στὴ Βεργιὰ κοντὰ στὴ θάλασσα εἶναι καὶ μιὰ προϊστορικὴ τοῦμπα. Πρβλ. Wace, The mounds of Macedonia B. S. A., XX, σ. 128.

θέτει τὸ ἀντίθετο — ἤ, ἂν τώρα τὴν ἐνίσχυσεν ὁ Ἀριστέας φοβούμενος ἐπίθεση τῶν Ἀθηναίων ἀπ' αὐτὴ τὴν μεριά, δὲν τὸ ξαίρουμε: Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Καλλίας ἀποβάσεις στὴν Βέροια ὅπως θὰ περιμέναμε, δὲν φαίνεται νὰ ἐπιχειρεῖ, παρά, μόλον τοῦ τόσο βιάζεται, συνεχίζει τὸν πλοῦ του πενῆντα περίπου μίλια πρὸς βορρᾶν τώρα, κώμπτει στὸ Μεγάλο Καραμπουρνοῦ καὶ ἀποβιβάζει τὸν σιρατό του μεταξὺ Αἴνειας καὶ Θέρμης, δοκιμάζει ἔπειτα νὰ καταλάβει τὴν Στρέψα, ποὺ ἤτανε ἀποστατημένη, χωρὶς ἀποτέλεσμα, καὶ ἀπὸ κεῖ *«πορεύονται κατὰ γῆν πρὸς τὴν Ποτείδαιαν . . . . . (ἅμα δὲ νῆες παρέπλεον ἑβδομήκοντα), κατ' ὀλίγον δὲ προϊόντες τριταῖοι ἀφίκοντο ἐς Γίγωνον καὶ ἐστρατοπεδεύσαντο»*.

Παράραμα: Στή σελ. 461 (τοῦ ἀνατύπου 17) ὁ δείκτης 1 τῆς δεύτερης σειρᾶς, ὅπως καὶ ἡ σημείωση 1 (κάτω), ὅπου παραπέμπει, εἶναι περιττά.